Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Antropoloji Anabilim Dalı

TOPLUMSAL BELLEKTE KURULAN "ADALETSİZLİĞİN KÜRSÜSÜ": UĞUR MUMCU ÖRNEĞİ

Vecdi Olgaç Över

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

TOPLUMSAL BELLEKTE KURULAN "ADALETSİZLİĞİN KÜRSÜSÜ": UĞUR MUMCU ÖRNEĞİ

Vecdi Olgaç Över

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Antropoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Vecdi Olgaç Över tarafından hazırlanan “Toplumsal Bellekte Adaletsizlik Kürsüsü: Uğur Mumcu Örneği” başlıklı bu çalışma, 30.12.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ali Metin Büyükkarakaya (Başkan)

Doç. Dr. Mark Soileau (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Barış Kuymulu (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim. Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan ***"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"*** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. (1)
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ….. ay ertelenmiştir. (2)
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. (3)

15.01.2021

Vecdi Olgaç Över

[1] *"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"*

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez ***danışmanının*** *önerisi ve* ***enstitü anabilim dalının*** *uygun görüşü üzerine* ***enstitü*** *veya* ***fakülte yönetim kurulu*** *iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez ***danışmanının*** *önerisi ve* ***enstitü anabilim dalının*** *uygun görüşü üzerine* ***enstitü*** *veya* ***fakülte yönetim kurulunun*** *gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, ***tezin yapıldığı kurum*** *tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise,* ***ilgili kurum ve kuruluşun önerisi*** *ile* ***enstitü*** *veya* ***fakültenin*** *uygun görüşü üzerine* ***üniversite yönetim kurulu*** *tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

****** *Tez* ***danışmanının*** *önerisi ve* ***enstitü anabilim dalının*** *uygun görüşü üzerine* ***enstitü*** *veya* ***fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.***

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Doç. Dr. Mark Soileau danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Vecdi Olgaç Över

TEŞEKKÜR

Bu tezin yazılmasında bana olan desteği, özverili katkıları ve eşine az rastlanır, bitmeyen sabrı ile gerçek anlamda hocam olan, tez danışmanım Sayın Doç Dr. Mark Lewis Soileau'ya, bana antropolojinin eşsiz doğasını keşfetme imkânı veren Sayın Dr. Elif Başak Aksoy'a, okul arkadaşlığını yeniden hatırlamama vesile olan ve kimi kaynak kişilere ulaşmamda desteğini esirgemeyen dostum Deniz Nazlım'a, yaşamı anlamakta ve kendimi tanımakta mesafe kaydetmeme yardımcı olan ve daha değerli bir hayatı aralayacak olan kapının anahtarlarını ellerinde tuttuğunu bildiğim tüm antropologlara teşekkür ederim.

Eşim Esin'in verdiği, o benzersiz esine teşekkür ederim.

Bu çalışmayı, türümü sevebileceğimi hissettiren Vera'nın dudak büküşüne, gülümseyişine ve o kocaman gözlerine ithaf ederim. Bir gün bu tezi okuyup eleştirebilmesi dileğiyle…

ÖZET

Över, Vecdi Olgaç. *Toplumsal Bellekte Adalet Kürsüsü: Uğur Mumcu Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

Gerçekleşmesinin ardından adaletin gereği gibi sağlanamadığı fikrinin hâkim olduğu kimi olaylar, o olaylardan etkilenen insan grupları açısından uyarlanma mecburiyeti yaratan bir özellik taşımaktadır. Bu bağlamda tez, Uğur Mumcu suikastını ve Uğur Mumcu'yu anan toplulukları merkeze alarak, insan gruplarında egemen olan adaletsizlik algısının toplumsal bellekte ne şekilde yansımalar meydana getirdiğini göstermeye çalışmaktadır. 24.01.1993 günü Uğur Mumcu bir suikast sonucu öldürülmüş, bu cinayetin ardından kimi topluluklar onu anmayı, aradan geçen on yıllara rağmen sürdürmüşlerdir. Bu anma etkinliklerinde, bir kısmı Uğur Mumcu anmalarına özgü ritüeller, semboller, kimlikler, "hafıza mekânları" ortaya çıkmış, etkinliklerin takvimi, duygudaşlığı ve örgütlenmesi meydana gelmiştir. Süreç içinde toplumsal bellek, adaletsizliğin onarıcı yönünden mahrum kalan kişilerce araçsallaştırılmıştır. Öte yandan aynı adaletsizlik algısı, toplumsal aktörlerin kimliklerini besleyen ve o kimlikleri ifşa edebilecekleri, meşruiyetini adalet arayışının toplumsal haklılığından alan ve tezde "adaletsizliğin kürsüsü" şeklinde isimlendirilen bir zemin yaratmaktadır. Bu zeminde ortaya konan etkinlikler, performanslar, tutumlar ve uygulanagelen ritüeller ile, bireyler ve insan grupları kimliklerini kendilerine ve topluma göstermektedir. Bu çerçevede adalet arayışına dair söylem ve bir toplumsal figür olarak Uğur Mumcu, süreç içinde yeni anlam ve işlevler kazanmıştır. Sonuçta toplum, adaletsizliğe uyarlanma çabası içinde toplumsal belleği kullanmakta, zamanla aynı toplumsal bellek, grupların kendi kimliklerini görünür kılabilecekleri bir alana dönüşmektedir.

Anahtar Sözcükler

Adaletsizlik, toplumsal bellek, hafıza mekanları, sembol, ritüel

ABSTRACT

Över, Vecdi Olgaç. *Commemorating Injustice: The Case of Uğur Mumcu*, Master thesis, Ankara, 2022

Certain events that creates an idea that justice has not been served as it should be, has a feature which creates an obligation to adapt for the groups of people affected by those events. In this context, this thesis focuses on the assasination of Uğur Mumcu and the circles that commemorates Uğur Mumcu, and makes an effort to show how the perception of injustice that dominates human groups creates reflections in social memory. Uğur Mumcu was assassinated on 24.01.1993, and after this murder, some communities continued to commemorate him despite years have passed since his assasination. In these events to commemorate Mumcu, some rituals very spesific to the commemorations of Uğur Mumcu, some symbols, identities and 'memory places' emerged and the calander of these events, the feeling of sympathy and the organisation of these events arose. In this process, social memory is instrumentalized by those who are deprived of the restorative aspect of injustice. On the other hand, the same perception of injustice creates a ground that nourishes the identities of social actors and where they can disclose those identities, which derives its legitimacy from the social justification of the pursuit of justice, and which is called "the platform of injustice" in the thesis. With the activities, performances, attitudes and rituals put forward on this basis, individuals and groups of people show their identities to themselves and to the society. In this context, as a discourse on the pursuit of justice and as a social figure, Uğur Mumcu has gained new meanings and functions in the society. As a result, society uses social memory in an effort to adapt to injustice, and over time, the same social memory turns into an area where groups bring their identities into view.

Keywords

Injustice, social memory, memory places, symbol, ritual.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY……..i

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI……ii

ETİK BEYAN……iii

TEŞEKKÜR .....……iv

ÖZET……..v

ABSTRACT……vi

İÇİNDEKİLER……vii

ÖNSÖZ……ix

GİRİŞ……1

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN KONUSU, YÖNTEM VE TEKNİKLERİ...3

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ……3

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI……4

1.3. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMI VE HİPOTEZLERİ……4

1.4. ARAŞTIRMANIN ALAN VE YÖNTEMİ……5

1.5. VERİ TOPLAMADA KARŞILAŞILAN SORUNLAR……8

1.6. VERİ TOPLAMA SÜRECİ……9

2. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE…… 12

2.1. TOPLUMSAL HAFIZA……14

2.1.1. Toplumsal Hafıza ve Tarih……20

2.1.2. Toplumsal Hafıza ve Kimlik: Beraberce Hatırlamak ve Beraberce Unutmak……26

2.1.2.1. Kimliklerin Kurucu Efsaneleri ve Şematik Anlatılar……31

2.1.2.2. Toplumsal Hafıza ve Ritüeller……34

2.1.2.3. Toplumsal Hafıza ve Komünitas……38

2.1.2.4. Cenaze Ritüeli ve Toplumsal Hafıza……40

2.1.3. Toplumsal Hafıza ve Beden……42

2.1.4. Toplumsal Hafızanın Pragmatikliği: Günümüz için Yazılan Geçmiş ve "Sıcak Toplumlar"……..…44
2.1.5. Toplumsal Belleği Kuranlar ve Taşıyanlar……....46
2.1.6. Bellek Üzerinde Çarpıtma Dinamikleri ve Hafıza Savaşları…….49
2.1.6.1. Toplumsal Hafıza ve Hafıza Mekânları: Taşlaşan Bellek……56
2.1.6.2. Bir "Hafıza Mekânı" Olarak Mezarlar…….61
3. BÖLÜM: "90'LI YILLAR", UĞUR MUMCU SUİKASTİ VE ANMALARIN ETNOGRAFİSİ……...67
3.1. "TARİHİN BAŞLANGICI": 24 OCAK 1993, SAAT 13:25.....70
3.2. UĞUR MUMCU: BİR HALK KAHRAMANI……..80
3.3. UĞUR MUMCU'YU ANMAK: "ACIYI DEVAM ETTİRMEK"……...84
3.4. UĞUR MUMCU'YU ANANLAR……..….92
3.5. ADALET ARAYIŞINDA KARANFİLLER VE MUMLAR…….94
3.6. SUÇUN ANITLARI……..107
3.7. BELLEKTEKİ UĞUR MUMCU VE ÖLDÜRÜLEN UĞUR MUMCU……..……..111
3.8. SEDAT YENİGÜN VE "HACIYOGRAFİ REPERTUVARI"..113
3.9. ADALETSİZLİĞİN KISKACINDA BELLEK: LORCA'DAN MUMCU'YA……..118
4. BÖLÜM: BELLEKTEKİ "YAZILI OLMAYAN ANAYASA"……...123
5. BÖLÜM: SONSÖZ: "ADALETSİZLİĞİN KÜRSÜSÜ"……...142
KAYNAKÇA……..……147
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU…….……..152
EK 2. ETİK KURUL İZNİ……..……154

ÖNSÖZ

Okuduğunuz satırların yazarı olan araştırmacı tarafından hazırlanan bu üçüncü önsözdür. İlki araştırma yapıldıkça anlamını yitirmiş ve yetersiz kalmıştır. İkincisi tez danışmanı tarafından, gerçekten de haklı biçimde, fazla sübjektif ve edebi görülmüştür. Ne var ki bu “son” önsöz, gene de “sübjektif” bir öykü ile başlamaktadır.

Bu tezi hazırlamak üzere toplumsal bellek üzerine araştırmacının sürekli okumalar yaptığı günlerde, araştırmacı bir sosyal medya grubuna davet edilmiştir. Bu, neredeyse 30 yıldır görmediği bir grup ortaokul arkadaşından gelen bir davettir. Gruba katılınca diğer üyeler ve araştırmacı okul anılarını birbiriyle paylaşmaya başlamışlardır. Yapılan haylazlıklar, öğretmenlere takılan lakaplar, flörtler, çekilen kopyalar… Ancak bir süre sonra enteresan bir gelişme yaşanmıştır. Yazılan mesajlarda kimi öğrencilerin gördüğü şiddet ve ayrımcılık anlatılmaya başlanmıştır. Araştırmacının kendisi de dâhil olmak üzere gruptaki kimi “çocuklar”, hocaların ya da üst sınıftan öğrencilerin kendilerine yaptıkları kötü muamelelerden, zorbalıklardan bahsetmeye koyulmuşlardır. Bu davranışlar genellikle hakaret, aşağılama veya fiziksel şiddet içermektedir. Şimdi çoğu doktor, avukat, akademisyen ya da öğretmen olmuş o çocuklara karşı yapılan bu eylemlerin hatırlanmasıyla beraber bir anda, insanın zihninin unuttuğu ya da unutmak istediği pek çok hatıra gün yüzüne çıkmış, gruptaki kimi “çocukların” verdiği ayrıntılarla eksik parçalar tamamlanmıştır. Araştırmacının günlerce mesajlaştığı o grubun içinde bahsedilen neşeli anılar, yerini karanlık hatıralara, gençlik gururunun yıkıldığı anekdotlara bırakmıştır. Bir “topluluk belleği” ortaya çıkmıştır. Peki, nasıl olmuştur da geçmişin, belki binlerce saate varacak müşterek hatıralarından, sonsuz sayıda imge ve olayından, günlük yaşamın tüm rutinlerinden, onca ders ve sınavdan geriye, 26 yıl sonra, tüm zamana direnerek beliriveren hatıraların bir kısmı bu denli şiddet

ve suç dolu anılar olmuştur? Neden çoğu şey unutulmuşken, atılan bir tokat, edilen bir küfür tüm canlılığıyla orada durmaktadır?

Haksızlık ya da adaletsizlik duygusunun insan hafızasında bıraktığı bu derin izler üzerine düşünüldükçe akla asıl olarak şu soru gelmektedir; Bu eylemlerin faili olan öğretmenler ya da üst sınıftan öğrenciler hiç mağdurlardan özür dilemiş midir? Her hangi biri okulda bir soruşturma geçirip ceza almış mıdır? Bu sorular belki de insanın kendi belleğinde yaptığı seyahatin en önemli kavşaklarını oluşturmaktadır. Zira adaletin onarıcı etkisinin travmaları ortadan kaldırabilme gücünün ya da bu gücün etkisinin ne boyutta olabileceğine dair fikirleri akla getirmektedir. Kim bilir belki böylesi “adaletle onarılmış” olaylar da yaşanmış, ancak adalet, bu acı olayları unutturmuş ya da acısını hafifletmiştir.

Araştırmacının ortaokul yıllarında bunlar yaşanırken Ankara’da, bu sefer tüm bir toplumu ilgilendiren büyük bir suç işlenmiştir. 24 Ocak 1993’te Uğur Mumcu, evinin önündeki otomobiline binmesiyle patlayan bir bomba sonucu yaşamını yitirmiştir. Geçen 28 yıl içinde toplum onu unutmamıştır. Kitaplarını okumaya, medyada söyleşilerini izlemeye, onu ölüm yıl dönümlerinde anmaya devam etmiştir. Bireysel olduğunu düşündüğümüz hatıralarımızda hüküm süren adaletsizlik gibi, toplum da o günden bu yana adaletsizlik kriziyle baş edecek stratejiler üretmeye çalışmaktadır. Örgütlenmekte, kültürel yapılar inşa etmekte, kişisel olarak kendilerini bu yapılar içinde konumlandırmakta, anma ritüelleri oluşturmakta, kimlikler edinmekte, semboller meydana getirmekte, şarkılar bestelemekte, anıtlar dikmektedir. Öte yandan kimi başka topluluklar ise tanık oldukları adaletsizliğin karşısında, suçun yarattığı baskıyla sessizliğe gömülmektedir. Sonuçta adaletin sağlanamadığı bir suçun toplum yaşamını dönüştürücü etkisi, isyan ederek, sorgulayarak ya da apolitize insanlar yaratarak ortaya çıkmaktadır.

Mumcu'nun kaderini paylaşan pek çok insan yakın siyasi tarihte yerlerini almıştır. Kimi zaman bir fişek, kimi zaman bir darağacı, kimi zamansa bir kurşun… Ölümler ve suçlar kimi zaman sisler içinde kalırken, sona eren ve değişen hayatlar Türkiye'nin dört bir yerinde bambaşka görünümlere girmiştir. Hayatı anlamlandırma çabamızda, korkularımızda, tercih ettiğimiz yaşam biçimlerinde, olaylara verdiğimiz tepkilerde, mizaçlarımızda, hatta hayatlarımızın en sıradan rutinlerinde bu görünümler etkilidir. Bu, toplumsal belleğimize yazılmış bir "yazısız anayasadır". Yazının keskin belirleyiciliğine muhtaç ama aynı zamanda yazı ile anlamını yitirme tehdidi altındadır. Bu tezde ortaya konan çaba ise bu "yazısız anayasayı" okumaktır. Zira onu okumadan onu değiştiremeyiz.

GİRİŞ

İnsanı uyarlanma mecburiyetinde bırakan temel dışsal etkenlerden biri ölümdür. Ölüm karşısında insanoğlu, derhal çözümlenmesi gereken bir dizi krizle karşı karşıya kalır: Ölü bedene ne yapılacağı, ölen kişiye duyulan özlemle nasıl baş edileceği, ondan geriye kalan malların nasıl idare edileceği gibi.

Tıpkı ölüm gibi insanı yüzleştiğinde çaresiz bırakan bir başka olgu ise adaletsizliktir. İnsan topluluklarının bir arada uzun süreli kalabilmelerini sağlayan tutkal adalettir. Adalet sosyal birliktelik ve dayanışmanın temelidir. Adaletsizliğe uğrayan bir kişi derin bir travma yaşar, uğradığı adaletsizliğin boyutuna bağlı olarak bu travma onun hayatına egemen olur. Eğer insan uyarlanan bir varlıksa hiç şüphesiz bu duyguyla da baş edebileceği kültürel mekanizmaları da geliştirmek zorundadır.

Yukarıda iki paragrafta izah edilmeye çalışılan iki dışsal etken bir olayda birleşir: Failin bulunmadığı, bulunamadığı ya da bulunsa bile gereği gibi cezalandırılmadığı bir öldürme eylemi. Böylesi bir suçtan geriye aileler ve kitleler kalır. O insan toplulukları, yüzleşmek zorunda kaldıkları ölüm ve adaletsizlik krizlerinin her ikisiyle de mücadele etmek zorundadırlar. Bu mücadele çoğu zaman toplumsal hafızanın araçsallaştırılması ile verilir. Kaybolan hayat ve bu kayboluşun sebepleri kolektif bellekte yaşatılır.

İnsan hatırlar. Hatırlamak ve hatırlatmak, bilhassa insanlarda içkin bulunan adalet duygusuna dokunduğunda güçlü bir eylemsellik potansiyelini ifade eder. Zira insanların iyi ve erdemli bireyler olduklarını bilmeye ihtiyaçları vardır. Bir haksızlığın dile getirilmesi insanların vicdanının derinliklerindeki bu ihtiyacın doğurduğu açlığa hitap eder. Adaletsizliğe dair bu ısrar toplumsal bellekte böylece yerini bulur.

Uğur Mumcu’nun 24 Ocak 1993’te öldürülmesinden bu yana adalet talebinin, kurumsallaşmış bir şekilde, on yıllardır dile getirildiği görülmektedir. İmgeler, sembollerle dolu toplumsal bellek, bazen bir karanfil ya da türküyle, bazen bir demeç ya da bir “hafıza mekânıyla” insanlara bu adaletsizliği hatırlatmaktadır. Uğur Mumcu artık toplumsal hafızada yaşamaktadır.

1. BÖLÜM

ARAŞTIRMA KONUSU, YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Araştırma konusu, adaletsizliğin toplumsal hafızadaki yansımalarının tespit edilmesi, adaletsizlik kriziyle mücadele eden insanların toplumsal bellek üzerinde oluşturdukları stratejilerin anlaşılmasıdır. Bu çerçevede odağa Uğur Mumcu cinayeti ve cinayetin ardından düzenlenen cenaze ve anma törenleri alınmıştır. Gazeteci yazar Uğur Mumcu'nun 24 Ocak 1993'te bir cinayete kurban gitmesinin ardından Uğur Mumcu'nun toplumsal bellekte kazandığı anlam, onu anan grupların bu anmalarda sergiledikleri tutum ve davranışlar, ortaya çıkan semboller, anmalara katılan topluluklarda paylaşılan kimlik incelenmiş, adaletsizlik duygusuyla toplumun nasıl mücadele ettiğinin ve bu amaçla toplumsal belleği ne şekilde araçsallaştırıldığının anlaşılabilmesi amacıyla antropolojik yöntem ve kavramlarla konu değerlendirilmiştir.

Araştırmanın öncelikle önemi, literatürde bu konuda yer alan eksikliği giderilmesi çabasını içeriyor olmasından kaynaklanmaktadır. Toplumsal hafızanın görece yeni bir alan oluşunun da etkisiyle Türkiye'deki antropoloji yazınında bu alanda çok az sayıda çalışma yer almaktadır. Keza işlenen bir suçun toplum üzerindeki dönüştürücü etkisinin ve adaletsizliğin yarattığı travmayla toplumun başa çıkma yöntemlerinin anlaşılabilmesi ileriye dönük olarak, üzerinde hukuk uygulamalarının iyileştirilebileceği bir kuramsal alt yapının oluşturulmasına hizmet edebilecektir. Kanun yapıcıların ve uygulayıcılarının toplumda oluşan adaletsizlik duygusunun nasıl sonuçlar doğurduğunu görebilecekleri bir zemin oluşması sürecinde bu tez bir basamak olabilecektir.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Uğur Mumcu 1993 yılında bir cinayete kurban gitmesinden önce Türkiye'nin önde gelen yazar ve gazetecilerinden biridir. Ölümü ve ölüm şekli toplumda derin bir şok etkisi yaratmış, aradan geçen 28 yıllık süre içinde Uğur Mumcu anılmaya devam edilmiştir. İsmi pek çok sokak ve meydana verilmiş, kitaplarının baskısı sürmüş, adına gazetecilik ödülleri dağıtılmış, pek çok şehirde ismine anıtlar inşa edilmiştir. Uğur Mumcu cinayeti, gerçekte pek çok faili meçhul cinayetten biri olarak toplumsal hafızada yer etmiş, ancak diğerlerinden farklı olarak sembolik gücü ve bilinirliği hep çok yüksek olmuştur.

Araştırmanın amacı Uğur Mumcu cinayetinin ardından, cinayetin faillerinin yakalanamadığını, bu konuda etkin bir soruşturma yürütülmediğini düşünen toplulukların, bu düşüncelerinden hareketle kamusal alanda nasıl eylem ve tutumlar içine girdiklerinin araştırılması ve bu yolla adaletsizliğin toplumsal bellek kavramı çerçevesinde incelenmesidir.

1.3. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMI VE HİPOTEZLERİ

Araştırmanın varsayımı "Uğur Mumcu cinayetinde toplumda oluşan adaletsizlik duygusu toplumsal belleğin şekillenmesinde etkili olmuştur" biçimindedir. Araştırmanın hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir;

i. Uğur Mumcu cinayeti bir "flaş anı" olarak insanlarca hatırlanmaktadır.

ii. Uğur Mumcu cinayetinde oluşan adaletsizlik kriziyle mücadele eden insan toplulukları toplumsal belleği araçsallaştırmaktadır.

iii. Uğur Mumcu cinayetinin gündemde tutulması ve unutulmaması, adaletsizlik kriziyle baş ettiğini düşünen insan grupları açısından temel bir stratejidir.

iv. Uğur Mumcu adına anma, toplantı ve eylemler yapılırken Uğur Mumcu sembolleştirilmekte ve toplumda yaşanan diğer adaletsizliklerin de dile getirilmesinde Uğur Mumcu sembolü kullanılmaktadır.

v. Uğur Mumcu için yapılan anmalarda bir araya gelen gruplar bir "komünitas" oluşturmaktadır.

1.4. ARAŞTIRMANIN ALAN VE YÖNTEMİ

Araştırma alanı olarak Ankara'da Uğur Mumcu'yu anma etkinliklerine katılan kişiler ve Uğur Mumcu adına oluşturulan "hafıza mekânları" esas alınmıştır. Bu çerçevede Uğur Mumcu'nun katlinden sonra ailesi tarafından kurulan ve halen eşinin yöneticiliğini yaptığı Uğur Mumcu Araştırmacı Gazetecilik Vakfı (UMAG) ile temasa geçilmiştir. UMAG, Uğur Mumcu için yapılan anmalarda merkezi bir konumdadır ve anma etkinliklerinin de koordinasyonu gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede 24 Ocak'ta Uğur Mumcu'nun öldürülmüş olması ve bu trajedinin yanında, 31 Ocak'ın da Dr. Muammer Aksoy cinayetinin yıldönümü olması sebebiyle, her yıl 24 Ocak-31 Ocak tarihleri arasında günler "Adalet ve Demokrasi Haftası" olarak kabul edilmektedir. Hafta boyunca konferanslar verilmekte, Uğur Mumcu'yu anlatan kimi teatral eserler sahnelenmekte, konserler, sergiler düzenlenmekte, ayrıca Uğur Mumcu için 24 Ocak günü, öldürüldüğü ve halen ailesi tarafından kullanılan evinin önünde ve ayrıca mezarı başında anmalar yapılmaktadır.

Uğur Mumcu adına gerçekleştirilen etkinlikler salon konferansları haricinde iki ayrı merkezde yoğunlaşmaktadır. Bunlar yukarıda bahsedilen Uğur Mumcu'nun evinin önü ve anıt mezarıdır. Evin önünde, tam olarak bombalı saldırının gerçekleştiği yerde bir anıt bulunmaktadır. Ayrıca değişik bölgelerde Uğur Mumcu'nun isminin verildiği sokak, cadde, kültür merkezi ve parklar yer almaktadır. Söz konusu alanlar antropolojik bir bakış açısıyla incelenmiş ve fotoğraflanmıştır.

Anma etkinliklerinin organizasyonunda görev alan kişilerle ve katılımcılarla görüşmeler sağlanmıştır. Uğur Mumcu'nun evinin önünde gerçekleşen anma etkinliklerine katılınmış, etkinliğe hazırlık amacıyla yapılan toplantılara iştirak edilmiş ve ayrıca UMAG ile etkinliklere katılan sivil toplum örgütlerinin anmalar için oluşturduğu broşür, poster, izlence ve benzeri dokümanlar incelenmiştir. Uğur Mumcu'yu şahsen tanımış kişiler özellikle tercih edilmiştir. Bu çerçevede bu kişilerin verecekleri bilgilerle, gerçekte yaşamış Uğur Mumcu ile bellekte oluşan Uğur Mumcu figürünün birbiriyle ne ölçüde uyuştuğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmalar esnasında, çalışma alanına giren konularda daha derin ve karşılaştırmalı bilgi edinilebilmesi hedefiyle bir başka faili meçhul cinayet kurbanının, Sedat Yenigün' ün de bir yakınına ulaşılmıştır. Sedat Yenigün bir edebiyat öğretmeni ve yazar olarak 5 Temmuz 1980 tarihinde öldürülmüştür. Yenigün, Mumcu'dan farklı olarak seküler biri olmayıp, dindar kimliğiyle tanınan ve bu çerçevede yaşamını İslami düşünceyi ve siyaseti geliştirmeye ve yaymaya vakfetmiş biridir. Haliyle onun toplumsal hafızada oluşturduğu imge ve bu imgeyi sahiplenip anma törenlerine katılan kişiler Mumcu'dan farklıdır. Bu farklılığın toplumsal belleğin araçsallaştırma stratejilerinde karşılaştırmalı bilgiler sunabileceği umuduyla hareket edilmiş ve kaynak kişiyle kapsamlı mülakatlar yapılmıştır. Ne var ki söz konusu

kişiyle, aynı anma etkinliklerine katılan farklı kişilere ulaşmak yönündeki görüşmeler sürdürüldüğü sırada iletişim kesilmiştir.

Veriler toplanırken şu yöntemlerden faydalanılmıştır;

i. Katılımcı gözlem; Pandemi sebebiyle araştırmanın yürütüldüğü tarihlerde anma etkinlikleri kitlelere açık biçimde yapılmamıştır. Ancak araştırma öncesindeki dönemde katılınan etkinliklerin değerlendirmesi yapılabilmiştir. Her yıl genelde aralık ayında UMAG'da gerçekleştirilen ve anma etkinliklerinin hangi esaslara göre yürütüleceğini belirleyen, değişik sivil toplum örgütlerinin iştirakiyle yapılan toplantıya sosyal medya platformu üzerinden iştirak edilmiştir.

ii. Kartopu tekniği; Uğur Mumcu'nun anma etkinliklerini organize eden ve bu etkinliklere katılan kişilere ulaşabilmek amacıyla kartopu tekniğinden faydalanılmıştır. İlk katılımcı ile yapılan mülakatın ardından aynı konularda başka kimlerle görüşülebileceğinin belirlenmesi için yardım istenmiş, keza aynı süreç mülakat yapılan diğer insanlarla da sürdürülmüştür.

iii. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği; Yapılacak görüşmeye ilişkin olarak bazı sorular hazırlanmış, ancak katılımcının söylem ve tutumları dikkate alınarak, sorular belli ölçülerde mülakat esnasında değiştirilmiş ya da yeni soruların eklenmesi sağlanmıştır. Böylece katılımcının mülakatın ilerleyeceği yön üzerinde bir ölçüde etki sahibi olmasına müsaade edilmiştir.

iv. Emik ve etik yaklaşım; Araştırma esnasında emik yaklaşım ile topluluğun olay ve olgulara hangi anlamları yüklediği anlaşılmaya çalışılmış, sonrasında ise elde edilen veriler etik bir bakış açısıyla

değerlendirilmiştir. Bu etik değerlendirme esnasında antropoloji literatüründen faydalanılarak topluluğun söylem ve eylemleri yorumlanırken, topluluğun bunlara yüklediği anlam yerine antropoloji bilgisi odağa alınmış ve veriler değerlendirilmiştir.

1.5. VERİ TOPLAMADA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Alanda veri toplanırken bir dizi sorunla karşılaşılmıştır. Elbette bunlardan ilki araştırmanın devam ettiği 2021 yılında etkisini sürdüren Covid-19 salgınıdır. Yüz yüze görüşmelerin sınırlandırıldığı ve kimi dönemlerde de sert kamusal yasakların yaşandığı bir atmosfer tüm araştırma boyunca sürmüştür. Ancak bu temel problemin dışında, veri toplamak için yapılan mülakatlarda aşağıdaki sorunlar gözlemlenmiştir:

i. İnsanlar genel olarak siyasi konularda konuşmak konusunda tereddütlü davranmaktadır. Bu tereddüt güven ilişkisinin kurulmasıyla bir miktar aşılabilse de, esas olarak dışsal etkenlerin bir sonucu olup, araştırmacı açısından bir kısıt olarak kabul edilmek zorunda kalınmıştır.

ii. Mülakatlar esnasında not ya da özellikle de ses kaydı alınması durumunda, katılımcıların daha dikkatli konuştukları, söylemlerindeki spontanlığın bir ölçüde azaldığı gözlemlenmiştir. Bu sebeple çoğu durumda ses kaydı almak yerine küçük notlar tutulması, görüşmenin bitmesinin müteakip ise ayrıntılı şekilde görüşme içeriğinin yazılması tercih edilmiştir.

iii. Mülakatlarda kimi durumlarda gözlemlenen bir sorun katılımcının konuyla ilgisiz alanlarda ısrarla bilgi vermeyi tercih etmesi olmuştur. Bu durumun muhtemel sebepleri olarak katılımcının kendi bilgisi olan alanda konuşmayı tercih etmesi, kendi politik gündemini veya mesajlarını iletme kaygısı ya da eğer bir örgütlenme içindeyse, o örgüt

içindeki politik konumunu ya da bizatihi o örgütü güçlendirme çabası olabileceği düşünülmüştür.

iv. Mülakatlar esnasında çoğu durumda katılımcıların araştırmacıyla ilgili olarak sosyal medyada yer alan bilgileri edinmiş oldukları ve dolayısıyla sosyal medyadaki bu kimliği esas alarak kendi pozisyonlarını belirleme eğiliminde oldukları gözlenmiştir. Dolayısıyla araştırmacının, araştırdığı alanla ilgili araştırmadan bağımsız olarak yaptığı sosyal medya paylaşımlarının veri toplamaya olan etkisinin ilerleyen dönemlerde yapılacak çalışmalarda dikkate alınması uygun olabilecektir.

1.6. VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Tez hazırlama sürecinde araştırmacı tarafından temel olarak, yukarıda da izah edildiği üzere Uğur Mumcu'nun anma etkinliklerini organize eden veya bunlara katılan kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerin bir kısmı Covid-19 salgını sebebiyle değişik internet uygulamaları üzerinden gerçekleştirilmiş, diğer bir kısmı ise kişilerin ofislerinde, restoran ya da kafelerde ya da araştırmacının kendi bürosunda olmuştur. Kişilerle görüşülmeden önce ilk aşamada, görüşme konuları hakkında genel bilgiler verilmiştir. Kimi görüşmecilerin kendilerine araştırmacı tarafından ulaştırılan bu bilgi notlarına dair hazırlık yaptıkları, akıllarında belirli cevaplar oluşturdukları gözlenmiştir.

Araştırma süresince araştırmacının avukat olmasının görüşmelere olumsuz anlamda bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Sosyal ve siyasal konularda ön planda yer alan avukat figürlerini görmeye alışık olan toplumun, araştırmacıyı da benzer bir noktada konumlandırdıklarına dair araştırmacıda bir kanaat oluşmuştur. Sonuçta da bu mesleki pozisyon,

araştırmacı ile görüşmeci arasındaki güvenin tesisinde genel olarak yarar sağlamıştır.

Görüşmelerde şöylesi bir sıralama izlenmiştir; İlk olarak araştırmacı görüşmeciyi arayıp kendini tanıtmış, ona nasıl ve neden ulaştığı konusunda genel bir bilgi vermiş, bunu müteakip de görüşmeciye hem kendisini tanıtan, hem de yapılması istenen görüşmenin hangi sorulardan oluşabileceğini ifade eden bir yazı ulaştırmış, sonrasında ise buluşmalar gerçeklemiştir.

Görüşülen kişileri en temelde iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki Uğur Mumcu anma etkinliklerinin organizasyonunda doğrudan görev yapan kişilerdir. Bu insanların bir kısmı Uğur Mumcu'yla bizzat tanışmış, aynı gazetede çalışmış, beraber siyasal mücadeleler vermiş insanlardır. Aynı gruba giren diğer kısım ise sivil toplum örgütlerinde yönetici pozisyonda yer alanlardır. Ancak her koşulda bu grupta yer alan insanlar kendileriyle mülakat yapılmasına, demeç vermeye, fikirlerinin sorulmasına görece alışık kişilerdir. Buna karşılık bir başka grupta yer alanlar ise daha çok sade bir yurttaş olarak Uğur Mumcu'ya dair etkinliklerde yer alan ya da yer almamakla birlikte, Mumcu' ya dair kafalarında güçlü tahayyüller insanlardır. Bu kişilerin diğerleri kadar, böylesi mülakatlara alışık olmadıkları gözlenmiştir.

İnsanların önceki bölümde aktarılan, veri toplamaya dönük yaşanan sınırlamalar- sıkıntılar dışında genel olarak araştırmaya katılmaya istekli oldukları görülmüştür.

Görüşme yapılan kişilerin tamamı kentli, çoğu yükseköğrenim görmüş, meslek sahibi, toplumsal ve siyasal konularda belirli bir duyarlılığa sahip

kişilerdir. Kadın- erkek oranı yaklaşık olarak eşittir. Tezde değişik yaş gruplarından insanlarla görüşülmeye çalışılmıştır. Toplamda 27 kişiyle görüşme yapılmıştır. Görüşme notlarının görüşme sonrası incelenmesinin ardından kimi insanlarla ikinci kez mülakat yapma ihtiyacı doğmuş, bu talebin iletildiği her üç görüşmeci de bu istemleri olumlu karşılamıştır.

Veri toplanması amacıyla ilk olarak Mumcu'nun yakın aile bireylerine ulaşılmak istenmiş, ancak ulaşılan bireylerden biri rahatsızlığı nedeniyle müsait olmadığını ifade etmiş ve etkinliklerin organizasyonunda görev yapan bir kişiyle araştırmacının buluşmasını sağlamıştır.

2. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırma temel olarak “toplumsal hafıza” (aynı anlama gelmek üzere “toplumsal bellek”) kavramının üzerine kurulmaktadır. Bu bölümde toplumsal hafızanın değişik yönleriyle ve farklı kavramlarla ilişkileri dâhilinde kuramsal yönden açıklanması hedeflenmiştir. Böylelikle sonraki bölümlerde yer verilen ve sahada elde edilen verilerin antropolojik kavram ve yöntemler ışığında değerlendirmesinin yapılabilmesi amaçlanmaktadır.

Bu bölümün ilk kısmında, toplulukların bir adaletsizlik karşısında toplumsal hafızayı ne şekilde araçsallaştırdıkları anlaşılabilmesi için genel olarak toplumsal hafıza kavramı ve bu kavramın tarihten farkları üzerinde durulmuştur. İlerleyen bölümlerde toplumsal bellek- kimlik ilişkisi tartışılmıştır. Bu noktanın tez açısından önemi anma törenlerine katılan topluluklarda aynı zamanda bu törenlerden ötürü ortaklaşılan bir kimliğin var olup olmadığının belirlenebilmesidir. Aynı başlığın alt başlığında, “kimliklerin kurucu mitleri ve şematik anlatılar” kısmında adalet arayışı içinde olduklarına dair bir söyleme sahip olan toplulukların geçmişe dair sahiplendikleri ilk çıkış noktalarının, diğer bir ifadeyle onlar açısından “tarihin başlangıcının” anlaşılabilmesi hedeflenmektedir. Keza “şematik anlatılar” bölümü de, topluluk hafızasında olay ve kişi örgüsünün ne şekilde kurgulandığının belirlenebilmesi açısında tezin sorunsalının açıklanmasında yardımcı olabilecektir.

Anma törenlerine katılan gruplar bazı ritüelleri takip etmektedirler. Bu ritüellerin toplumsal belleği şekillendirme ve aktarmadaki rolünün anlaşılabilmesi önem arz etmektedir. Keza bu kişilerin bir “komünitas” oluşturup oluşturmadıkları da “adalet arayışının” ne tür topluluklar inşa

ettiğinin belirlenebilmesi açısından lüzumludur. Dolayısıyla bu alandaki kavramlara da “Toplumsa Hafıza ve Ritüeller” ile “Toplumsal Hafıza ve Komünitas” alt başlıklarında yer verilmesi uygun görülmüştür.

Ritüeller belirli beden hareketleri ile icra edilir. Bu bedensel hareketler hafızanın da yaşatılması ve taşınması anlamına gelecektir. Veriler kısmında analizi yapılacak olan, anma törenlerine katılan grupların bedensel davranışlarının tespiti ve yorumlanması açısından bu konuda, önemine istinaden ayrı bir başlık açılması gerekmiştir. Keza toplumsal hafızanın pragmatik yanı, diğer bir deyişle güncel çıkarlar üzerinden geçmişi referans alarak stratejiler meydana getiriliyor olması sonraki bölümde konu edilmiştir.

“Toplumsal Belleği Kuranlar ve Taşıyanlar” başlığında toplumsal hafızanın şekillenmesinde öncü rol alan kişi ve kurumlar tartışılacaktır. Bu çerçevede, bellekte oluşan figürlerin ve “öykülerin” meydana gelmesindeki tesirlerin tespiti, anma etkinliklerine katılan kişilerin motivasyon ve tahayyüllerinin belirlenmesinde önemlidir.

Son bölümdeyse belleğin ne şekilde çarpıtıldığı ve farklı gruplar arasında yaşanan “bellek savaşlarına” yer verilmiştir. Adalet arayışındaki insanların ortaya koydukları bellek çoğu zaman resmi söylemle çatışmakta ve insan grupları da ortaya çıkan bu çatışmada stratejiler geliştirmektedir. Bu başlık altında “hafıza mekânları” ve son olarak da bir “hafıza mekânı” olarak mezarların anlamsal ve sembolik yapısı değerlendirilecektir. Bu değerlendirmeler “hafıza mekânlarının”, adalet arayışı içinde olduklarına dair söylem geliştirmiş gruplardaki merkezi konumunun anlaşılabilmesine yardımcı olabilecektir.

2.1. TOPLUMSAL HAFIZA

Unutmak ve hatırlamak hiç şüphesiz bireysel süreçlerdir. Ancak hatıralarımızın -canımızın acıdığı bir an ya da ilk kez duyduğumuz bir koku gibi- belki çok azının toplumsal hiçbir yanı olmadığı söylenebilir. Nitekim Jan Assmann'a (2015:55) göre; Sadece bireylerin nörolojik yapıları nedeniyle bir belleğe sahip olabilecekleri gerçeği, bu bireysel belleklerin sosyal "çerçeve" ye bağımlı oldukları gerçeğini değiştirmez. Aynı konuda bu alanın öncü isimlerinden Halbwachs (1992) da bireysel belleğin toplumsal bellekten ayrı düşünülemeyeceğini ifade etmektedir. Ona göre bireylerin kendi koşullarıyla oluşan özgün hafızaları vardır ancak bu hafızalar "grup hafızasının" bir parçasıdır. Hafızanın ancak toplumsal bir kavram olduğu savının sınırlarını, bu alanda Türkiye'de çalışmaları bulunan Sancar (2016:41), mutlak bir yalnızlık içinde ve dolayısıyla toplumsallık dışında büyüyen bir bireyin hafızasının da olamayacağı önermesine kadar genişletir.

Hatırladıklarımızın tamamının doğrudan ya da dolaysız bir toplumsallığa haiz olduğunu kabul ettiğimizde "Toplumsal Bellek" terimi yerine sadece bellek kavramının kullanılmasının yeterli olup olmayacağı da tartışılabilir. Nitekim Schudson (2007) bu konuda şunları ifade etmektedir:

> *Ben, bireysel bellek diye bir şey olmadığı görüşündeyim ve bunu yazımın en başında açıkça belirtmenin yerinde olacağım düşünüyorum. Bellek toplumsaldır. Bellek öncelikle toplumsaldır çünkü bireysel insan zihinlerinden çok, kurallar, kanunlar, standartlaşmış usuller ve kayıtlar halinde kurumlara yerleşmiş, yerleştirilmiştir. Bu kültürel uygulamalar serisi aracılığıyla insanlar geçmişe borçlu olduklarını ("borçlanma" kavramı da dâhil olmak üzere) onaylar ya da geçmişin manevi devamlığını (gelenek, kimlik, kariyer, müfredat) ifade ederler. (s. 179-180)*

Dolayısıyla birey içinde yaşadığı topluluğun gösterdiği biçimde ve içerikte hatırlar veya unutur. Zira kültür, en temelde, kaostan ibaret olan yaşama bir düzen getirme çabasıyken, burada kullandığı yöntem ve içerik şu şekilde ifade edilebilir:

> *İnsanın duyusal algıları çok fazla ve baskındır. Hepsini aynı anda dikkate alamaz. Kültür büyük ölçüde kişiye verimli bir uzmanlaşmanın yolunu bir şekilde öğretir. Bazı algılarını diğerlerine göre ön planda tutmasını ve bazılarını da görece dikkate almamasını, diğer başkaca belirli olanlarını ise temel alarak algı dünyasını organize etmesini sağlar (Soileau, 2012:3).*

Kendi yaşam öyküsünden söz eden her bireyin hikâyesinde, içinde yaşadığı topluluğun kültürel bir anlatısı gömülüdür. Bir kişinin mezarı nasıl ki o kişinin mezarı olmaktan öte, içinde yaşadığı topluluğun ölü gömme geleneğinin de bir temsilcisiyse ya da bir başkasının kıyafetleri, mensubu olduğu toplumun giyinme- örtünme alışkanlıklarının bir göstergesi ise, benzer biçimde bir insanın hatıraları da toplumun kültürünün bir parçasıdır. Diğer bir ifadeyle, kişinin ait olduğu toplumsal grup, kişinin hatıraları ve hatırlama edimi yönünden ona bir çerçeve oluşturmaktadır (Sancar, 2016:42).

Kişinin hatıralarının toplumsal olduğu gerçeğinin bir başka boyutu da dildir. İnsanların kelimelerle hatıralarından –kendilerine veya başkalarına- bahsettikleri her bir an, o hatıraya ayrı bir toplumsallık katacaktır. Zira kişi içinde yaşadığı kültürün geliştirdiği dil ile konuşurken, o dilin kelimeleri, kavramları ve gramer yapısı çerçevesinde anılar yeniden biçimlenecektir. Aynı konuda Schudson (2007:179-180) bireysel anıların işlevlerini ancak dilin bireyler üstü kültürel yapısı sayesinde yerine getirebileceğinden bahseder. Bu çerçevenin haklılığı konusunda öne sürülebilecek önemli bir araç, her ne kadar sonrasında eleştirilmiş olsa da, Sapir- Whorf hipotezidir. Temelde insanların tasavvur ve düşünce biçimlerinin konuştukları dille biçimlendiği ve sınırlandığını savunan bu hipotez dikkate alındığında, toplumsallıktan, kültürel ögelerden arınmış bir hatıranın da olamayacağı akla gelmektedir. Zira dile dökülen her şey, o dilin kelimeleri ve yapısı ile biçimlenecek ve zihinlerdeki yerini bu “biçim” içinde alabilecektir. Whorf’un ifade ettiği gibi kişiler açısından evrenin resmi hangi dili konuştuklarına bağlı olarak değişecektir (Haviland, Prins, Walrath ve McBride, 2008:242). Bu durumda sadece tek bir bireye ait son derece öznel bir deneyimin bile, tıpkı çocukluğunda bir kişinin düşüp bir yerini acıtmasında yaşadığı duyguyu anımsayışı gibi, kaçınılmaz olarak toplumsal yöne sahip olduğu

savunulabilir. Nitekim göçmenlerin yerleştikleri ülkede ve göçmen olarak geldikleri ülkede yaşadıkları hatıraları, hangi dilde hatırladıkları üzerine yapılan güncel kimi araştırmalarda da, sübjektif hatıraların anımsanmasında dilin etkili olduğu izlenimini doğurmaktadır (Larsen, Schrauf, Fromholt ve Rubin, 2002).

Toplumsal hafıza gerçekte geçmişle ilgili ama "bugüne ait" bir kavramdır. Onun bu özelliği sadece geçmişin "şimdinin" koşullarıyla algılanıp yaratılmasından kaynaklanmamaktadır. Aynı zamanda toplumsal belleğin pragmatik biçimde de işlevi, topluluk üyelerinin şimdiki davranış, tutum, tahayyül ve ideolojilerinin biçimlendirmektir. Toplumsal belleğin bu karakteristiğinin evrimci bir bakış açısıyla da yorumlanıp açıklanması mümkündür. Boyer (2015) bu konuda şunları ifade eder:

> *Bir belleğe sahip olmamızın nedeni evrimdir; evrimsel tarihimizin bizi şimdi olduğumuz organizmalara dönüştürmüş olmasıdır. Geçmiş belki bugün bir organizmayı etkilemez, ama aslında mevcut koşulları belirleyen sonuçlarıyla zaten etkilemiştir bile. Dolayısıyla, belleği biyolojik bir işlev olarak ele aldığımızda, belleğin geçmişteki davranışlarla değil, şimdiki ve gelecekteki davranışlarla ilişkili olduğunu söyleyebiliriz" (s.6).*

Toplumsal hafızanın bir "kültürel denetim" sağladığı da bu bağlamda ifade edilmelidir. Topluluk üyelerinin davranış ve tutumlarının denetimi kimi durumlarda içselleştirilmiş inanç ve değerler aracılığıyla gerçekleştirilir (Haviland vd., 2008:605). Açık bir yasa hükmü ya da yaptırım tehdidi olmaksızın topluluk üyelerince topluluğun kurallarına uyulmasını sağlayan kültürel denetimin bu şekilde oluşabilmesi hiç şüphesiz bir toplumsal hafızanın varlığına bağlıdır. Toplumsal hafıza öyküler, anılar, ninniler, masallarla nasıl davranılması gerektiğini bireye anlatır, birey çoğu durumda sebebini ve ilk anlatılış ya da hissediş şeklini bilmeksizin belirli bir yöndeki davranışın doğru, diğerinin yanlış olduğunu duyumsar. Bu hissin o kişiye verilmesi, kişinin bir tür otokontrol içinde yaşamını sürdürmesi ve bir bakıma o kişinin zihninin kontrol edilmesidir. Zihin kontrolü ifadesi her ne kadar

başka çağrışımlar içerde de, Foucault'ya göre insan zihninin kontrolü bedeninin kontrolünden daha kolaydır (akt. Kottak, 2016:333).

Toplumsal bellek, kültürün diğer pek çok farklı unsur ve boyutu gibi belli bir ölçüde örtük bir haldedir. Zira "kültür tüm normları, değerleri, kurumları, dünyaya ve yaşama ilişkin anlamlandırmaları ile birlikte bir normalliktir, herkes tarafından kabul edilen, alternatifsiz bir dünya düzeni olarak doğallaştırılır, kendine özgülüğü ve gelenekselliği bireyler tarafından görünmez hale gelir" (Assmann, 2015:145). Bu görünmezlik kültürün doğal bir sonucudur. Dolayısıyla toplumsal bellek üzerine günlük yaşamda çok nadiren düşünülür. Doğmamızla kendimizi içinde bulduğumuz dünyanın, kültür tarafından biçimlendirilmiş tüm o sayısız kurum ve kavram gibi, bellek de özel olarak üzerinde düşünülmedikçe sorgulanmaz. Burada kast edilen hafızanın sorgulanmasından çekiniliyor olduğu ya da sorgulanmasının ilgi çekici bulunmaması değildir. Kültür bu kavramın üzerine, kendi doğası gereği, bunlardan çok daha güçlü bir "görünmezlik pelerini" serer; Sorgulanması akla gelmez. Ancak toplumsal bellek üzerindeki çalışmalar kültürün yeni bir paradigma içinde ve farklı bir bakış açısıyla, bütüncül şekilde anlaşılabilmesi önünde yeni bir pencere açmaktadır (Sancar, 2016:63).

Öte yandan "Kültürel bellek, gündelik olmayan olayları hatırlama organıdır." (Assmann, 2015:67). Toplumsal hafızanın genelde ilgi uyandırıcı, farklı, göze çarpan ögeler ve duygularla bezeli olmasının sebebi de budur. Hiçbir toplulukta gündelik yaşamın sıradan koşuşturmaları topluluk hafızasında önemli bir yer tutmaz. Hafızayı asıl biçimlendiren rutin yaşamın dışına çıkan olaylardır. Bu yönüyle toplumsal bellekte yer alan ögelerin az ya da çok "kurucu" bir mahiyette olduğundan bahsedilebilir. Her birinin kendinden sonraki olaylara etki etmiş olduğu varsayılır.

Hatırlamak ve unutmak aynı düşünsel eylemin farklı iki yanıdır. Bir şeyi hatırlamanız aslında pek çok şeyi unutmanız anlamına gelecektir. Bu durum şu cümleyle ifade edilebilir; “Unutmak, kimi zaman can sıkıcı olmakla birlikte, hatırlamak için gereklidir, bazı şeyleri unutmazsam, bazı şeyleri hatırlayamam” (Göle, 2007:26). Ne var ki unutmanın modernizm ile özgün bir biçimde ayrıca ivme kazandığı savunulabilir. Nitekim Connerton (2018:15) da bu görüştedir ve yaşamın temposunun kazandığı hızın, içlerinde yaşanılan dev mega kentlerin, emek süreciyle bağı kopmuş tüketiciliğin, kent mimarisinin sürekli değişiyor oluşunun bu unutkanlıkta etkili olduğunu ifade eder. Öte yandan bu unutkanlığın toplumsal hafızaya dair ilgiyi arttırdığı da açıktır. Nitekim Nora (2006:17) bu durumu şu cümleyle özetler; “Sürekli olarak hafızadan söz etmemizin bir tek nedeni olabilir: Artık hafıza yok.”

Unutmakla alakalı bir başka bakış açısı ise unutmanın gerçekte ne ölçüde mümkün olabildiği üzerinedir. Kişisel öyküler bakımında bu konu değerlendirildiğinde Freud’un yaklaşımı dikkate değerdir. Freud’a göre kişi hatırladıklarından değil, unuttuklarından ötürü acı çeker. Kişinin unuttukları kimi saplantılı davranışlara yol açar, böylece unutulanlar unutulmaz hale gelir (akt. Göle, 2007:26).

Hatırlanan şey çoğu zaman gerçeğin küçük bir parçasıdır ve çarpıtılmış, farklı bir anlam kazanmış haliyle insanların zihninde yer alır. Geertz (1973) insanı “doğuştan, çok farklı şekillere sokulabilen, karmaşık ve dağınık, aşırı tepki kapasitesine sahip bir varlık” olarak görmektedir. “İnsan bu kapasitesini yönlendirebilmek için genetik olmayan kontrol mekanizmalarına ciddi şekilde ihtiyaç duymaktadır” (Geertz, 1973). Toplumsal hafıza da, tıpkı diğer kültürel kurumlar gibi bu noktada işlev kazanmaktadır. Bu çerçevede Connerton (2018:40) şu çarpıcı örneği verir;

1920 ve 1930'ların Almanya'sında yaşatılan savaş hatıraları çoğu zaman kahramanların öyküleriyle bezelidir. Ancak savaşlardan sakat dönmüş milyonlarca askerin hikâyeleri, kiminin kronik depresyon yaşadığı, bazılarının alkolik olduğu ve hatta intihar ettiği toplumsal bellekte yer etmemiştir. Bu örnekten yola çıkarak şu da ifade edilebilir; Asker anıtlarında her zaman idealize bir vücut formunda, gözleri ufka bakan figürler kullanılır. Hiçbir toplumda askerden kaçanların heykelleri meydanları süslemez. Bu durum tabi sayılmalıdır zira toplumsal hafıza özü itibariyle, yukarıda da ifade edildiği üzere pragmatiktir, amaca dönük olarak gelişen bir tasarımdır. Amaç (ya da mesaj) ve tasarım unsurları, asker heykelleri örneğinde olduğu gibi kimi durumlarda çok açık biçimde tezahür eder. Nitekim Nora da toplumsal hafızadan bahsederken şu ifadeleri kullanır; "Gerçekten de hafıza içerikten çok bir çerçevedir; her zaman elde bulunan bir koz, bir stratejiler bütünü, varlığından çok kullanılma biçimiyle değer taşıyan bir olgudur" (Nora, 2006:10).

Toplumsal bellekle ilgili daha spesifik alanlardan söz etmeden önce, son olarak bu bölümde, toplumsal hafızada yer alan bir ögenin ne şekilde oluştuğuna dair fikir verebilecek olan, Barlett'in çarpıcı araştırmasından bahsetmek yerinde olacaktır (akt. Boyer ve Wertsch, 2015:278). Araştırmacı belleğin işleyişini anlayabilmek için aslında basit bir yöntem kullanır, kişilere kulaktan kulağa oyununu oynatır. Ulaştığı sonuç şu olur; Zincirin başındaki kişiye anlatılan karmaşık bir hikâye zincirin sonundaki kişiye iki yönden değişerek ulaşmaktadır. İlkin öykü basitleşmektedir. İkinci olaraksa kültürel olarak daha kabul edilebilir şekilde içerikte değişikliğe uğramaktadır. Toplumsal hafıza da tıpkı son kişinin duyduğunu düşündüğü öykü gibi, "verileri" işler, değiştirir, kullanılmaya elverişli hale getirir. "Veriler" ise aşağıda "Toplumsal Hafıza ve Tarih" bölümünde anlatılacağı üzere tarihsel olay ya da kişilerdir.

2.1.1. Toplumsal Hafıza ve Tarih

Toplumsal bellek geçmişe dair ögeler taşır ama tarih değildir, tarihten farklı olarak içinde objektivite iddiası barındırmaz. Nora'ya göre tarih "değişime kapıldıklarından unutmaya mahkûm toplumlarımızın geçmişle oluşturdukları şeydir" (Nora, 2006:18). Dolayısıyla tarih modernizenin yarattığı amnezinin panzehiridir. Bu panzehir sadece geçmişe dair bir öykü sunmaz, aynı zamanda bu öykünün nesnel bir gerçeklik olduğunu iddia eder. Nitekim Boyer'in bakış açısıyla tarih ve kolektif hatırlama arasında iki temel fark vardır; Bunlardan ilki net standartların yerini özel amaçlara bırakmış olması, diğeri ise "yöntem" in değil "gündem" in esas alınıyor olmasıdır (Boyer ve Wertsch, 2015:146). Tarih ve toplumsal belleğin zıtlıklar içeren bu doğalarıyla bir gerilimin iki ayrı tarafı oldukları düşünülebilir. Nora bu konuda şunu söyler; "Tarih bellekten hep şüphe eder ve asıl misyonu onu bastırmak ve yok etmektir" (akt. Wertsch, 2015:160).

Tarihin bu tarafsızlık vurgusuna istinaden sahip olduğu donukluğa karşıt olarak toplumsal hafıza canlı ve dinamik biçimde, sürekli bir dönüşüm içindedir. Toplumsal bellek, ister bir köy halkının çoğu zaman efsaneler ve dedikodularla biçimlenmiş şekliyle olsun, ister bir ülkenin başkentinde ulusal anıtların önünde yapılan görkemli törenlerle oluşagelsin, bireylerin yaşamları ve kültürel varoluşları üzerinde tarihten çok daha baskın şekilde etkilidir. Nihayetinde tarihsel kurguların ve yazınların bireye ulaşabilmesi de toplumsal bellekte yaratacağı etki kadar mümkün olabilecektir. Nitekim Assmann bu durumu şöyle izah eder; "Kültürel bellek için, gerçek değil hatırlanan tarih önemlidir. Hatta kültürel bellekte gerçek tarihin, hatırlanan tarihe ve ardından efsaneye dönüştüğü söylenebilir" (Assmann, 2015:60).

Tarih geçmişi kendi yöntemiyle "belgelerken" onu duygudan arındırır. Assmann'ın tabiriyle artık hayal gücüne yer kalmaz (Assmann, 2015:82). Bu

belgeleme onu toplumsal belleğin dışına taşır. Geçmişi tahayyül eden, onu tasarlayan “şimdiyi” etkisizleştirir. Tarihin ortaya koyduğu “geçmiş” ile toplumsal bellekte taşınan “geçmiş” farklılaşır. Ancak şüphesiz yukarıda da ifade olunduğu üzere, tarihin günümüze dair ilham verici yönünün oluşabilmesi toplumsal bellekte iz bırakabilmesine bağlıdır. Toplumsal bellek geçmişi öyküleştirir. Gerçeğe sımsıkı bağlı kalmak yerine her öykü içinde bulunan unsurları belleğe yerleştirir; Kahramanlar, iyi ve kötü insanlar, zamanda atlamalar, mücadeleler, mitler, efsaneler, alınacak dersler, semboller, duygular... Bu öyküleştirmeyi Schudson (2007:179-182) hafızanın bir çarpıtma şekli olarak görür.

Gerçekten de geçmişi Schudson’un işaret ettiği gibi çoğu zaman öyküler biçiminde anımsarız. Bu öykülerin başlangıç, gelişme ve sonuç bölümleri vardır. Sonucu çoğu zaman günümüze dair alınması gereken derslerle doludur. Her öyküde olduğu gibi bu “yapıtlarda” da bir kısım abartılı, ilginç unsurlar başrolü oynar. İster tarihte yaşandığı iddiasıyla anlatılan bir yerel aşk hikâyesi olsun –çoğu zaman kavuşamamayla sonuçlanan- ister bir ulusal bağımsızlık savaşı olsun, aslında içeriklerinde çoğu zaman yalın bir olay örgüsü barındırırlar. Bu olay örgüsünün akışı içinde yer alan tarihsel kişiler ve olaylar, çoğu zaman gündelik yaşam pratiğinden uzak, deneyimlemeye alışık olmadığımız türde abartılı özelliklere sahiptir. İyi insanlar iyidir, kötü insanlar kötüdür. Tarihsel anlatılardaki kahramanlar hep cesur, dürüst, kendini değerlerine adamış, yanılmaz, içten ve adeta doğuştan gelen iyi özelliklerle donanmıştır. Buna karşılık aynı hikâyelerdeki hainler, düşmanlarsa benzer biçimde salt kötülükle doludur.

Tarih- toplumsal bellek farklılığına ilişkin olarak tarihçi Peter Novick’in şu ifadeleri yukarıda anlatılanları özetler mahiyettedir;

> *Bir olguyu tarihsel olarak anlamak demek, bu olgunun karmaşıklığının farkında olmak, olguyu çok çeşitli bakış açılarıyla görebilecek nesnelliğe sahip*

> *olmak, kahramanların güdü ve davranışlarındaki belirsizlikleri (ahlaki belirsizlikler de dahil olmak üzere) kabul etmek demektir. Kolektif bellek basitleştirir; olayları adanmışlıkla tek bir bakış açısıyla görür; her türlü belirsizliğe karşı tahammülsüzdür, olayları efsanevi arketiplere indirger (akt..* Wertsch, 2015:159).

Masallar toplumsal belleğin bir parçası olarak yukarıda bahsedilen özelliklerin en belirgin hal aldığı metinlerdir. Boratav'a (1997:75) göre masalların en önemli özelliklerinden biri dinleyiciyi inandırma iddiası taşımamasıdır. Tarihin objektif olarak geçmişte yaşanmış bir gerçekliği ortaya koyduğu iddiası düşünüldüğünde, bu durumda tarihin tam karşısında masal yer alacaktır. Bu açıdan bakıldığında açıktır ki masallar inandırıcı değildir: Kim konuşan bir tilkiye inanır ki? Ancak tam da bu noktada, bir toplumsal bellek çalışması yapılırken iki ayrı sorun ortaya çıkmaktadır; Birincisi kimse konuşan tilkiye inanmıyorsa neden anlatılmaktadır? Sadece eğlence amacıyla mı, yoksa tıpkı kolektif hafızanın diğer ürünlerinde de gözlemlendiği gibi günümüz dünyasında sergilenecek davranış ve ortaya konacak tutumlarda etkili olduğu için mi? Eğer öyleyse her ne kadar konuşan tilkilere inanılmıyorsa da, en azından tilkinin söyledikleri önemli demektir. Masalların dinleyiciyi inandırma iddiası taşımadığı, diğer bir ifadeyle saçma oldukları kabul edildiğinde, bu konuda ikinci olarak üzerinde durulabilecek husus ise, masalların toplumsal bellekte yer eden diğer "öykülerden" gerçekten de bu yönüyle ayrışıp ayrışmadığıdır. Bir tilkinin konuşmasına inanmak gülünç bir durumken, bir savaşta ya da dinsel mitolojide bir kahramanın insan ötesi bir yararlılık göstermesine inanmak son derece sıradan kabul edilebilir. Dolayısıyla ister masal olsun, ister resmi bir savaş anlatısı, bunlardan hangisine inanılacağına veya inanılmayacağına kültür karar verecektir. Tıpkı öyküleri, "masal" ya da "savaş anekdotları" olarak sınıflandıranın da gene "şimdide" yaşanan kültür olduğu gibi.

Öte yandan tarihin nesnelliği bir iddiadır. Mink ve White tarihsel çalışmaların, ne kadar üzerinde titizlik gösterilirse gösterilsin gerçekten bağımsız ve nesnel olamayacağını ve dolayısıyla tarih- toplumsal hafıza

ayrımına şüpheyle yaklaşılması gerektiğini ifade eder (akt. Wertsch, 2015:160). Gerçekten de tek başına böylesi bir objektivite iddiasının varlığı ayırıcı bir karakteristik unsur olmakla birlikte, tarihsel çalışmalara yansızlığın egemen olduğunu düşünmek mümkün değildir. Zira "Geçmiş üzerindeki her tür çalışma gibi tarihçinin çalışması da asla sadece olayları ortaya çıkarmak değil, aynı zamanda bunlardan bazılarını daha önemli ve anlamlı diye öne çıkarmak, daha sonra da aralarında ilişki kurmaktır" (Ricoeur, 2012:105). Şüphesiz "öne çıkarmak" öznel bir çabanın ortaya konması anlamına da gelecektir. Öte yandan tarihin metodolojisinin nesnel olduğu kabul edilse bile, üzerinde çalışılan malzemenin, örneğin bir tarihi belgenin ya da anlatının sübjektif yönleri, varılacak sonuçları da objektiviteden uzak hale getirecektir. Aynı konuda, kültürel tarih konusundaki çalışmalarıyla tanınan İngiliz tarihçi Peter Burke'un (1989:98) şu sözleri dikkate değerdir; "Geçmişi anımsamak ve geçmiş hakkında yazmak eskiden masum bir eylem olarak kabul ediliyordu fakat günümüzde durum böyle değil. Artık ne anılar, ne de geçmişi anlatan kayıtlar nesnel kabul ediliyor. Her ikisinde de secimler, yorumlar ve çarpıtma toplumsal olarak koşullandırılmıştır". Schudson (2007:179) bu konuda şu örneği verir; "Amerika Birleşik Devletleri hükûmeti ve Kızılderililer arasındaki savaşı ulus kurma tarihinin bir parçası olarak hatırlarsanız başka bir hikâyedir; ırkçılık tarihinin parçası olarak hatırlarsanız başka bir hikâye".

Nora'nın (2006:18) da ifade ettiği gibi tarih kavramı büyük ölçüde modernitenin eseridir. Gelecek kuşaklara aktarılacak olan "dondurulmuş bir mirastır". Bu çerçevede yalıtılmış bir toplulukta tarih ile toplumsal hafızanın arasındaki makasın bu denli genişlememiş olduğu söylenebilir. Böylesi topluluklar için Nora (2006:19) şöyle bir örnek verir; "Geleneğin alışılmış düzenine gündelik bir bağlılık gösteren Yahudilerin durumunu düşünelim. Onların 'hafıza toplumu' haline gelişlerinde tarih kaygısına yer yoktu, ta ki modem dünyaya açıldıklarında tarihçilere ihtiyaç duymalarına dek".

Nora çalışmasında “tarihin demokratikleşmesi” kavramına yer verir. Halklar, topluluklar, etnik gruplar ve hatta bireyler güçlü bir özgürleşme mücadelesi içine girmişler, bu mücadele içinde de kimliklerinin kurucu bir unsuru olarak kendi geçmişlerinin peşine düşmüşlerdir. Böylece “büyük tarihin” içinde yer alamayan kendi “küçük tarihlerini” ortaya koymuşlardır. Kolektif hafıza da işte bu özgürleştirici paradigmanın bir parçası olarak ortaya çıkmış, tarihin hakikatinden daha derin bir hakikati, hatıraların hakikatini temsil etme misyonu kazanmıştır. Bu Nora’ya göre aşağılanan, tahkir edilen grupların bir intikamıdır (akt. Sancar, 2016: 65).

Tarihin objektif olarak geçmişi belgelediği iddiasına karşın hafıza manipülasyona açıktır. Tüm görüntü ve sesleri kaydeden ve bunları sürekli arşivleyen bir makine olmaktan çok uzaktır. Diğer bir deyişle “Belleğin işleyişi pasif bir depolamadan ibaret değildir” (Boyer, 2015:16). Aynı makine örneğinden devam edilirse, görüntü ve seslerden yalnızca bazılarını esas alan ve sonrasında da bunlara farklı faklı anlamlar yükleyen, hatta gerçekte var olmayan ses ve görüntüleri de kurgunun içine katan ve bunlara zaman ile mekana bağlı olarak bambaşka yorum ve duyumsamaları da eklemleyen dinamik ve kurgusal bir işleyiş içindedir. Bu durumu Aykut (2007:158) şu şekilde özetler: “Benlik insanlığın en büyük yanılsamalarındandır. Bellek de onun her şekle giren silahıdır”. Aynı durumu Assmann şu iki açıklamayla tarif eder; “Kültürel bellek geçmişin belli noktalarına yönelir. Geçmiş onda da olduğu gibi kalmaz, daha çok anının bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşır” (Assmann, 2015:60). “Geçmiş kendiliğinden oluşmaz, kültürel yapının ve temsilin sonucudur; her zaman özel motifler, beklentiler, umutlar ve hedeflerle desteklenir ve şimdiki zamanın çerçevesi ile biçimlendirilir” (Assmann, 2015:98). Bodemann’a göre kolektif hafıza geçmişin bir seyirci topluluğu önünde sahnelenen temsilidir (akt. Sancar, 2016: 55).

Toplumsal hafıza ile tarihin bakış açılarındaki farklılık bir müzenin ne şekilde algılanacağı konusunda verilebilecek bir örnek ile daha somut bir düzleme taşınabilir; Tarih için müze bir mahkemedir, toplumsal hafıza içinse tapınaktır. Bu ayrım ABD'de de 1995 yılında bir müzenin açılmasının ardından yaşanan tartışmalarda gözlemlenmiştir. Söz konusu müzede 2.Dünya Savaşı'nda atom bombasının taşınması ve bırakılmasında kullanılan Enola Gay isimli uçak sergilenmektedir. Linenthal (1996) bahse konu tartışmalara ilişkin olarak, adanmış tek bir bakış açısının geçmişin yorumlanmasında benimsenmesinin müzeyi bir tapınak haline getirdiğini, bu yaklaşımın aynı zamanda belirsizliklere tahammülsüzlüğü de içerdiğini savunmuştur. Bun karşılık tersi bir durumunda ise karmaşık nedenlerin ve sonuçların irdelenmesiyle müze bir mahkemeye dönüşmektedir.

Bu bağlamda son olarak tarih- toplumsal bellek farklılığının çoğu zaman anlaşılması zor bir karmaşa içinde olduğu da belirtilmelidir. Örneğin Roediger ve arkadaşlarına göre (Roediger, Zaromb ve Butler, 2015:182), kolektif belleğin incelenmesi için çok elverişli bir kaynak, tarih dersi kitaplarıdır. Esasen bu durum şaşırtıcı değildir. Zira tarih dersinde ulusal kimliğin oluşturulması ve güçlendirilmesi, muhtemel bir "tehlike" karşısında işbirliğinin ve dayanışmanın hayata geçirilmesi gibi pek çok hedefle kurgulanmış anlatılar olacağından, adı her ne kadar "tarih" ise de, çoğu durumda söz konusu olan, kolektif belleğin yapılandırılması çabasıdır. Tarih ders kitaplarının bu durumu hakkında Roediger ve arkadaşları (2015) şu çarpıcı örneği vermiştir: ABD 2 Dünya Savaşı'nda Japonya'ya neden atom bombası atmıştır? Bu soruya tarih kitaplarının verdiği cevap temelde "Japonya'nın yenilgisini hızlandırmak" şeklindedir. Ancak bu yanıt Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından farklı yorumları içerecek şekilde değişmiştir. Japonya'da okutulan kitaplarda bu saldırıların insani yönü ön plana çıkartılmakta, İtalyan okullarında ise nükleer silah kullanımının askeri yönden hiçbir haklı gerekçesinin olmadığı ve asıl hedefin savaş sonrası SSCB'ye karşı üstünlük sağlamak olduğu ifade edilmektedir.

2.1.2. Toplumsal Hafıza ve Kimlik: Beraberce Hatırlamak ve Beraberce Unutmak

Assmann kimliğin bireysel değil her koşulda kültürel bir kavram olabileceğini şu şekilde ifade eder;

> *Ben kimliği ve biz kimliği arasındaki fark hiçbir şekilde birinin "doğal", ötekinin kültürel bir yapı olmasında aranmamalıdır. "Doğal" kimlik yoktur. Aradaki fark, ortak kimliğin, kişisel kimlikte olduğu gibi kişinin bedeninin doğal, elle tutulabilirliğine dayanmamasıdır. Ortak kimlik sonuçta sembolik bir biçimlendirmedir. "Sosyal beden", görülebilir, elle tutulabilir bir gerçeklik olarak yoktur. O bir imge, bir hayali büyüklük, bir sosyal yapıdır. Ama bu haliyle gerçekliğin ta kendisidir (Assmann, 2015:142).*

Assmann'ın belirttiği şekliyle hayalden gerçeğe geçişi sağlayan ve hayalle gerçeğin arasındaki sınırı belirsizleştiren, insanların bir hayali gerçek kabul etmesidir. Herkes değerli kabul ettiği için gerçekte bir kâğıt parçası kıymetli bir paraya dönüşebilmektedir. Benzer biçimde bir dini mite herkesin inanmasıyla beraber o mit, gündelik hayatta gerçek etkiler doğuran bir hakikate dönüşebilmektedir. Bir "hayali cemaat" olan ulus, bir hakikat haline gelmektedir. Kimlikleri de gerçek kılan benzer biçimde ortaklaşılan duygulardır. O duygularıysa toplumsal bellekler şekillendirir. Diğer bir anlatımla kolektif kimliği kolektif yapan, bir grubun aynı hikâye kaynağından besleniyor olmasıdır. Stock'un (1990) deyimiyle grup bu kaynak sayesinde "metinsel toplum" a dönüşür.

İnsanların kimliğini hatıraları oluşturur. Aynı kimliğe sahip insanlar aynı ortak geçmişe, benzer hatıralara sahip kişilerdir. "Her hangi bir toplumsal düzene katılmış bulunanların müşterek anıları olduğunu varsaymaları gerektiği ortak bir kuraldır" (Connerton, 2019:11). Benzer biçimde aynı kimliğe sahip insanlar neleri hatırlayacakları ve neleri unutacakları üzerinde örtük de olsa bir uzlaşıya varmış olan kişiler olduğu kabul edilebilir. Bir topluluk üyelerinin neleri unutmak konusunda mutabık olmaları gerekliliğine dair bir örneği

Anderson (2020:226) verir: “Her Fransız yurttaşı Saint-Berthelemy katliamını, XIII. Yüzyılda Mide’ deki kıyımları unutmuş olmak zorundadır”.

Kişi sahip olduğu toplumsal hafıza ile kimlik kazanırken bir yandan da çevresinden bu hafızayı destekleyecek algıları, imgeleri ve öyküleri özenle seçer. Zira “Hikâyelerimiz dinleyene olduğu kadar, kendimize de kim olduğumuzu anlatır ve bu yolla hayatımıza tutarlı bir kılıf dikeriz” (Göle, 2007:27). Kişi, mensubu olduğu toplumsal bellek çerçevesinde, o belleği destekleyecek unsurların her an peşinde koşar. Bunlarla kimliğini güçlendirir ve bu kimliğin toplumsal yaşamda temsiline dönük olarak bunları ilan eder.

Kişi, mensubu olduğunu düşündüğü toplumsal tabakanın, cinsiyetin, milletin, dinin, mezhebin, politik görüşün, siyasi partinin, derneğin, şehrin, köyün, mahallenin, taraftar grubunun, sülalenin, ailenin diğer üyeleriyle benzer hatıraları paylaşır. Topluluklar bu geçmişe öncelikle kendilerini tanımlamak için ihtiyaç duyarlar (Assmann, 2015:142). “Bir yaşamın anlatısı, birbiriyle bağlantılı anlatılar dizisinin bir parçasıdır; söz konusu anlatı kişilerin kimliklerini edindikleri grupların öyküsü içine gömülüdür” (Connerton, 2019:41). Sonuçta ortak toplumsal hafıza insanları birbirine benzer hale getirir, diğer bir ifadeyle neyi hatırladığımız kim olduğumuzu belirler. Benzer şarkılar, masallar, haberler, kahramanlık öyküleri, öğütler, danslar, oyunlar, dualar, ninniler, ayinler ve ağıtlarla büyüyenler aynı kimliğin etrafında buluşur.

Kimlikler gibi, kişini kendi kimliğinde yer verdiği daha öznel konumlamaların da temelinde toplumsal hafıza yatmaktadır. “Konumlama ve Öznellik Üzerine Etnografik Çalışmalar: Başlangıç” isimli makalesinde Holland ve Leander (2004) kimliklerin inşası sürecinde değişik kültürel kaynaklar ve yapıların ne şekilde rol aldığını ve öznelliklerin oluşturulmasında

konumlama ya da diğer bir ifadeyle etiketlemenin nasıl etkili olduğunu tartışır, halat metaforuna yer verir. İnsanların sosyal konumlarına dair belirleyici hatıralar tıpkı birer iplik gibi, kişileri yavaş yavaş bir sosyal konumlamaya bağlar: Tembel bir öğrenci, mutlu bir eş, agresif bir orman işçisi.. vbg. Bu konumlamayı sağlayan hatıralar kişilerde izler bırakır. Bu izler zihinsel olabileceği gibi, bir fotoğraf albümündeki resim ya da gazetedeki haber gibi somut da olabilir ve sadece toplumun kişiye bakışını değil, kişinin kendine bakışını da şekillendirir ve dolayısıyla davranışlarını etkiler. Sonunda pek çok iplik bir araya gelerek bir halata dönüşür, kişiyi o halatla sosyal konumuna sıkı sıkıya bağlar (Holland, ve Leander, 2004). Bu çerçevede kişinin Hristiyan, İstanbullu, Beşiktaşlı ya da Romen olması gibi kimliklerin yanında, elit, bohem, zeki, saf, neşeli gibi gerçekte kimlikten çok kişisel mizacının belirlediği düşünülen özelliklerin de o kişiye eklemlenmesinde belleğin etkisi söz konusudur.

Aynı hafızayı ve kimliği paylaşarak benzeşen insanlardan bahsetmek demek, hiç şüphesiz farklı olan “insan yığınlarından”, bu benzeşenlerin ayrıştığı anlamına gelecektir. İnsanlar arasındaki ittifakta diğerlerini kızdıran hikâyeler duygusal olarak çekici gelecektir (Boyer, 2015:19). Ayrılığın makası, “ötekilerin” düşman ya da rakip olduğu algısı ne denli güçlüyle o kadar açılacaktır. Bu açıklık kimliği besleyecek ve güçlendirecektir. Kimliklerin inşasında ve devamlılığında ihtiyaç olan temel duygu bu rekabet ve hatta düşmanlık hissidir. Assmann’a (2015) göre ulusun varlığına en büyük tehdit, hiçbir tehdidin kalmamasıdır. Öyleyse her bir topluluğun hafızasında yalnızca kendilerine dair değil, öteki insanlara dair de pek çok sayıda öge bulunması şaşırtıcı olmayacaktır. Müslüman ve dindar bir kişi domuz eti yemez. Buna karşılık domuz eti yiyenler İslam dışı kişilerdir. Bu algı kişinin kendi hafızasında güçlü şekilde bulunur, sayısız örnekle de, günlük yaşam içinde doğrulanır. Tabuyu çiğnemiş bu diğer “kirli” insanların karşısında kendi temizdir. Çok eski dönemlerde yazılmış eserlerde de toplumsal hafızanın benzer izlerini görmek mümkündür: Kimi tarihsel

anlatılarda tahılı un haline getirmeden, doğadaki haliyle tüketen toplulukların bu özelliği “hayvani” olarak tanımlanmaktadır (akt. Montanari, 2018:21). Öyleyse kimlik ortak bir yemek yeme kültürünün baskın etkisi üzerinden de inşa edilebilir ya da yemek tercihlerindeki farklılıklar ile kimlik farklılıkları somutlaşabilir. Ancak bu yemek kültürünü oluşturan ve diğer kuşaklara taşıyan şüphesiz yine toplumsal bellektir.[1]

Farklı toplumsal hafızalara sahip rakip gruplar arasında, birbirlerine dair nelerin ne ölçüde hatırlanacağı, hatırlayanların hafızayla biçimlenmiş kimliklerini ne ölçüde benimsediğine bağlı olarak artacak ya da azalacaktır. Sahdra ve Ross’un (2007) araştırması bu konuda dikkate değer sonuçlar ortaya koymaktadır. Araştırmada birbirlerine şiddet eylemleri gerçekleştiren iki grup, Sihlerin ve Hinduların toplumsal bellekleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda, kişiler kendilerini kimlikleriyle ne kadar çok özdeşleştirmişse kişilerin o denli düşman grubun kendilerine dönük gerçekleştirilen şiddet ve nefret olaylarını hatırladıkları görülmüştür. Aksi de açıktır: Kimliğe dair özdeşleştirme azaldıkça, şiddet ve düşmanlığa dair anımsananlar daha zayıf bir yöne evrilmektedir.

[1] *Bir topluluğun bir başka toplulukça “hayvani” görülmesi şaşırtıcı değildir. Başka türlü aşağılayıcı sıfatlar yerine “hayvanilik” sıfatının esas alınmasının temelinde bir insan-hayvan düalizmi vardır. Bilhassa tarım devrimi ve kurumsallaşmış dinler sonrasındaki çağlarda insanın hayvan olmaktan, hayvana benzemekten uzak durması gerektiğine dair temel bir öğretiyi içselleştirmiş, sayısız kültürel unsura toplulukların yaşamlarında rastlanabilir. Günümüz modern dünyasında da aynı türde bir refleks kültürel örüntüler içinde gömülüdür. Çirkin, bayağı, kaba, pis, günah, yasak, tabu ya da suç olarak modern kültürce tanımlanmış pek çok davranış ve tutumun, özünde böylesi bir “hayvani” tabiatla özdeşleştirilmesi sebebiyle bu sıfatlara layık görüldüğü açıktır. Yemek yerken ağzını şapırdatmaktan çıplaklığa, tuvalet ihtiyacının ne şekilde görüleceğine dair detaylı kurallardan cinsel yaşama dair tabulara. Bu yaklaşım hakkında Assmann’ın (2015:146) görüşleri bir hayli enteresandır. O insanın “hayvanilikten” kaçışının temelinde hayvanların doğal yaşamda hayatlarını sürdürebilmelerine dair becerilerinin insanda olmamasının ve bu eksikliğin giderilmesi dair insanın geliştirdiği kültürel mekanizmaların yattığını söyler. Assmann’a göre insan, biyolojik doğasının yarattığı bu temel eksikliği giderirken, gerçekte bu eksikliği bir üstünlükmüş gibi kendisine anlatma eğilimi içindedir. Böyle olunca kendi kimliğinin merkezine “insaniliği” almakta, rakip ya da düşman kimliklere sahip grupları ise “hayvani” olarak görmektedir.*

Harari'ye (2015) göre insanın başarısı alet yapmak değildir, çünkü bunu yapabilen başka primatlar da vardır. Beyin büyüklüğü de bu başarıda esas alınamaz, zira tersine, zamanla beyin hacmi evrimsel süreçte küçülmüştür. Keza avcı toplayıcı topluluklardan bu yana beceriler de azalmış, hatta yok olmuştur. Avcı- toplayıcı bireyleri esas aldığımızda onların çok yönlülüğü ortadadır: Tam olarak günümüzdeki anlamlarına belki karşılık gelmese de çoğu birey hem doktor, hem zoolog, hem de mimar olarak davranabilmiştir. Öyleyse insanı eşsiz ve güçlü kılan asıl unsur bunlar değildir. Homo sapiens'in benzersiz yeteneği organize olabilme, örgütlenebilme, dayanışma becerisidir. Bu becerinin yarattığı masallar, dinler, mitler tarih boyunca örgütlenme ve dayanışma araçları olarak karşımıza çıkar. Harari'nin bu yaklaşımında savunduğu görüşler şüphesiz toplumsal bellekle doğrudan ilişkilidir. Dinler, masallar ve mitler toplumsal belleğin parçaları ve taşıyıcılarıdır, kimliğin temelleridir.

Ortak toplumsal hafızanın etkin olduğu kimliklerden biri de mensup olunan sosyal tabakadır. Bu bağlamda bir sosyal sınıfa mensup insanların yaşam olanakları ve deneyimlerinin belli bir ölçüde benzer olduğu ve diğer tabakalara mensup olanlardan ayrışığı söylenebilir (Giddens, 2013:342). Başta sosyoloji ve antropoloji olmak üzere pek çok sosyal bilim bireylerin toplumsal yaşam içinde bir sosyal sınıftan diğerine geçişinin ne şekilde olduğu üzerine yoğunlaşmıştır. "Düşey hareketlilik" olarak görülebilecek bu olgunun önemli bir örneğini Güvenç (2016:281) vermektedir; "İmparator olan Korsikalı Bonapart, ailelerinin geçmişleriyle övünen soylulara 'Benim soyluluğum benden başlıyor' şeklinde cevap vermesi devrimci bir düşey hareketlilik örneğidir". Napolyon'u Korsikalı olduğu için onu hor gören Fransız soylularını birleştiren ortak noktalar neydi? Bu soru cevaplandırılırken belki pek çok şey sayılabilir ancak hiç şüphesiz bunların başında paylaştıkları ortak toplumsal hafıza gelecektir. O insanlar benzer

evlerde büyümüş, benzer çocukluk deneyimleri yaşamış, aile büyüklerinden benzer öğütleri dinlemiş, günlük hayatı benzer yaşamış ve yorumlamış insanlardı. Derin şekilde içselleştirilmiş benzer deneyimlere sahiplerdi. Aslında Napolyon'a söyledikleri şey onun, kendilerinden farklı bir toplumsal hafızaya sahip başka bir kesime ait olduğuydu.

Son olarak şu hususun da bu bağlamda belirtilmesi faydalı olacaktır: Toplumsal hafıza kimlikleri inşa edip, devamlılığını sağlayıp geliştirirken, anıların yitirilmesi kimliğin de ortadan kalkması anlamına gelecektir. Milliyetçi söylemler içinde sıklıkla yerini bulan tarihini unutmuş milletlerin yok olup gideceğini dair retorik, bu temelde bakıldığında haklıdır. Nitekim Locke'a göre de kişisel anıların yitirilmesinin kişinin kimliğini yitirmesiyle eş anlamlıdır (akt. Boyer 2015:10).

2.1.2.1. Kimliklerin Kurucu Efsaneleri ve Şematik Anlatılar

Yukarıda da ifade edildiği üzere, ister bir taraftar grubu, bir dini grup ya da bir şehrin hemşerileri, ister bir ulus ya da kabile olsun, topluluk üyelerinin hepsinde de onları diğerlerinden ayıran bir "geçmiş algısı" vardır ve bu algı aynı zamanda da bir kurucu tarihe kadar uzanır. Nora'ya (2006:27) göre; "…tıpkı etnik ya da toplumsal azınlıklardaki gibi, entelektüel olsun ya da olmasın, bilim adamı olsun ya da olmasın bütün belirli kitleler kendi kuruluşlarının, kökenlerinin peşine düşmüştür". Assmann'ın (2015) ifadesiyle bu bir "kökensel anımsamadır.

Öte yandan Assmann'ın (2015) iletişimsel hafıza ile kültürel hafıza olmak üzere ikili bir ayrıma gittiği, iletişimsel hafızanın görece yeni hatıralardan oluştuğu ve bu anıların sahiplerinin ölümüyle beraber de anıların unutulduğu, buna karşılık kültürel hafızanın ise gündelik olmaktan uzak olayları esas aldığı ve belirli sembolik figürleri odağına aldığı ifade

edilmelidir. Bu çerçevede kökensel anımsama da kültürel hafızanın bir parçasıdır ve kurucu tarih olan efsaneleri içinde barındırır.

Anderson (2020:24) “Hayali Cemaatler” isimli eserinde ulusu “hayal edilmiş bir siyasal topluluk” olarak tanımlar. Ona göre üyelerin hepsinin birbiriyle yüz yüze temas içinde olduğu ilkel köyler dışındaki tüm cemaatler hayalidir. Ulusun neden bir hayali cemaat olarak oluşturulduğu sorusuna ise şu cevabı verir; İnsanlar arasında eşitsizlikler ve sömürü ilişkileri olsa da, bu insanları, birbirlerini öldürmek yerine, cemaatin dışındaki insanlar tarafından gene hayallerin bir parçası olarak öldürülmeye razı hale getirecek bir yoldaşlık veya kardeşlik ilişkisi ancak bu şekilde oluşturulabilir (Anderson, 2020:26). Öyleyse bir ulus özelinde hayal edilen bir ortak geçmiş vardır. Ancak açıktır ki bu ortak geçmiş bir olayla ya da insanla başlamalıdır.

Barthes (1957) mitler hakkında “bir mit çelişkileri olmayan bir dünya kurar… bariz olanın içinde yuvarlanan bir dünya…keyifli bir berraklık” ifadelerini kullanır (Blight, 2015:302). O “ilk dönemlerin” mitolojik öyküleri basit, anlatısı net, mesajları aşikâr, iyi ve kötü karakterleri aleni, mücadelelerinin kazananı bellidir. Kültürün ihtiyaç duyduğu düzenliliğe en temel düzeyde cevap verir, çoğu zaman yoruma, sorgulamaya kapalıdır.

Kurucu bir geçmiş algısı toplumsal belleğin temel bir parçasıyken, insanlar şimdiki dönemi, o kurucu dönemle kıyaslama eğilimindedir. Şimdiki yaşantılarını değerlendirmede, o uzak geçmişi bir hakem gibi görürler. Geçmişin şimdiyi şekillendirmede etkin olduğu yollardan biri de budur. Ancak o geçmişi de gerçekte “şimdi” yaratır. Nora’nın ifadesiyle “en yeni en eskiden yardım istemektedir (Nora, 2006:15).

“Kurum değişince” kurucu geçmiş de değişmek zorunda kalacaktır. Bu ifade ile kast edilen, politik dönüşümler yaşayan toplumlarda yeni kökenlerin kurgulanacağıdır. Bu konuyla ilgili olarak Boçarov iktidarın değişmesine bağlı olarak eski atalarla da hesaplaşmaya girişileceğini ifade eder. Şehir ve sokak isimleri değişecek, anıtlar, kutsal mezarlar yıkılacaktır (2020:215).

Bir olay toplumsal hafızada ne kadar belirgin bir yer kaplıyorsa, uzun vadede, bellekte yer alan bir “işaret noktasına” o ölçüde dönüşecektir. “11 Eylül’den bu yana”, “Vietnam’dan beri” gibi tabirlerle bir referans imi haline gelmiştir (Pennebaker ve Gonzales, 2015:243). Diğer bir ifadeyle, böylesi “kurucu” olaylar tarihte yerini aldıktan sonra toplumsal hafızada bu sefer kendi anlam ve işlevlerini kazanmaya başlayacaklar, kimi durumlarda, tıpkı bir peygamberden bahsedildiği hallerde olduğu gibi, bir hafıza grubunun üyelerinin referansına ve o hafızanın başladığının düşünüldüğü noktaya dönüşeceklerdir.

Acaba hafızada biçimlenmiş geçmişe dair anekdot, kişi ya da olay örgülerinde ortak bir şablondan söz edilebilir mi? Bu konuda Wetsch (2015:166) “şematik anlatılar” dan bahseder. Şematik anlatılara örnek olarak da Ruslara saldıran düşmanlarla yapılan savaşa dair belleği gösterir. Bu anlatı 4 aşamalıdır. İlkinde Rusya’da barışın sürdüğü bir “başlangıç durumu” vardır. İkinci aşamada hiçbir geçerli sebep olmaksızın yabancı düşmanlar anayurda saldırır. Üçüncü safhada Rusya saldırganlar karşısında bozguna uğrar ve tamamen yenilme, yok olma noktasında yaklaşır. Ama dördüncü ve son aşamada, büyük bir kahramanlıkla düşman yenilir ve zafer kazanılır. Yazar benzer anlatı kalıplarının başka ülkelere ve olaylara da uyarlanabileceğini ifade eder. Örneğin Rusya yerine ABD yazılırsa, bu sefer Pearl Harbour saldırısı karşısında oluşan Amerikan kolektif bilincine ulaşılabilir.

Şüphesiz “düşmanların yurttan kovulmasına” dair anlatı şeması pek çok toplumda karşılaşılabilecek türden olsa da, toplumsal hafızanın geçmişe dair kurgularının dayandığı tek ve dünyanın her yerinde geçerli, evrensel bir norm olarak görülemez. Gene de toplumların, odaklarında farklı ana fikirler olsa da birer anlatı kalıbına sahip olabileceklerini akla getirmektedir (Wertsch, 2015:166).

2.1.2.2. Toplumsal Hafıza ve Ritüeller

Toplumsal hafızanın bir kuşaktan diğerine zaman içinde taşınmasında ritüellerin özel bir yeri vardır. James (2013:142) “Törensel Hayvan” isimli kitabında Herbert Fingarette’nin şu cümlesini alıntılar; “Hayatımızın insana ait kısmı tören aracılığıyla yaşanmaktadır”. Öte yandan “Bir ritüel, günlük hayatın toplumsal rutinlerinden ayrı tutulan, toplum tarafından ritüel olarak kabul edilen ve mitin içinde bulunan fikirlerle yakından bağlantılı sembolik aktivitelerin birbiri ardına gerçekleştirilmesinden oluşur” (Lavenda ve Schultz, 2017:100). Bu tanımlamayla uyumlu biçimde Rappaport (1999) “törenselleştirilmiş davranışların” dört özelliğine vurgu yapar; “zorlanım”, “değişmezlik”, aynı davranışın sık sık tekrarlanması gerekliliğine işaret eden “çokluk” ve günlük rutin hedeflerden uzaklaşmayı izah eden “erekten ayrılma”. Assmann’a göre ritüeller bir grubun kimliğini sürdürmesi için vardır. Katılımcıların kimliklerine ilişkin bilgileri edinmelerini sağlarlar (Assmann, 2015:152).

Ritüel yine Assmann’ın benzetmesiyle anlamı koruyan bir kaptır (Assmann, 2015:100). Bu kap, vurgulanan ve “sadakatle” bağlı olunan kültürel değeri ön plana çıkartıp rafine eder, günlük koşuşturmalardan ve kaygılardan onu arındırarak, onu zamana karşı donuklaştırır. Topluluklar zamanın ilerlemesine ve yaşanılan değişimlere karşın ihtiyaç duydukları “öz” e sahip olur. Kap ya da diğer bir ifadeyle biçim şüphesiz dokunulmazdır, içeriği

değiştirilemezdir. Belirli bir kesinliğe ve hatta kutsiyete sahiptir. Ritüelin bozulması bir tabudur.

Tören ve ritüeller, kişinin "kültürlenmesini" sağlarken, kişiye topluluk tarafından öğretilen davranış ve tasavvurların daha "unutulmaz" kılınmasını sağlar, kişilere kimlik verir. Örneğin eğer Müslüman, Türk, burjuva, Fenerbahçeli, mason, Yılmaz ailesine mensup, aslen Sakaryalı, siyasi görüş olarak milliyetçi, tıp hekimi bir kişiden söz ediyorsak, burada gerçekte bu insanın tüm bu farklı kimliklere ait ritüelleri ayrı ayrı takip ettiğini anlamamız gerekir.

Türkiye'deki insanların kendinden yaşça büyük olanların elini öpüp başına koyması âdeti bir çocuğa iki ayrı şekilde (ve çoğunlukla her iki şekilde beraber) öğretilir. Bunlardan ilki bir önceki kuşak tarafından çocuğa büyüklerin elini öpmenin öneminin anlatılması ve el öpmesi yönünde buyruk verilmesidir. Diğeri ise, örneğin bir bayramlaşma ritüeli esnasında, bayrama özel kıyafetler giyilmiş, gene bayrama özel yemekler belki henüz yenmemişken ve o güne özel şekilde bir araya gelinmişken bunun yaptırılmasıdır. Bu ikincisinde, sembollerle sarmalanmış bir performansın içinde çocuk el öpmeyi öğrenecek ve muhtemelen bu ritüeller tekrarlandıkça söz konusu toplumsal "görev" zihnine kazınacak, toplumsal hatıraların içinde bu âdeti de içselleştirmiş olacaktır. Bu noktada ifade edilmelidir ki Bourdieu'nun Habitus kavramı ile toplumsal hafıza iç içe geçmektedir. Habitus sosyal pozisyonun bir sonucu olarak yaşamın ilk evrelerinde kazanılan eğilimler, hazırlıklar ve koşullanmalardır. Nitekim James'in de değindiği gibi (2013:142) belirli bir toplumda yetişirken içselleştirilen bu simgeler ve temel davranış kalıpları aynı zamanda toplumsal belleğin de bir parçasıdır.

Ritüellerin tekrarlanıyor olması, ritüelde sunulan bilginin unutulmasını engelleyecek bir yöntemdir. Bu konuda eğitim psikolojisi literatüründen yararlanarak toplumsal hafıza alanında kullandığı "test etkisinden" bahsedilebilir (akt. Roediger vd., 2015:85). Konu hakkında yapılan çalışmada deneklerin öğrendikleri bir konuda teste tabi tutulmalarının, materyali akılda tutmak konusunda deneklere yardımcı olduğunu ortaya koymuştur. Sınavla bilgi bellekten geri getirilmekte ve uzun süreli hatırlama güçlenmektedir. Bu yönüyle tekrarlanan anımsamaların toplumsal belleği güçlendirici yönü üzerinde yazar durur.

Bu bağlamda sensorium kavramından da bahsedilmesi yararlı olabilir (Kellogg, 2015). El öpmenin söz konusu olduğu ritüel aynı zamanda "sensorium", diğer bir ifadeyle bir "duyusal etkileşim alanı" yaratmaktadır. Ne kadar çok duyu (tatma, görme, duyma, dokunma…vbg) ritüelin içinde yer alırsa, kişi hafızasında ritüelin izleri de o denli derin olmaktadır. Bayramda ikram edilen şeker tat duyusuna, tutulan kolonya koku duyusuna, el öpme dokunma duyusuna ve tüm konuşmalar ile tebrikleşmeler de görme ve duyma duyularına hitap edecektir. Öte yandan bir kişinin aile büyüklerinin bayramda elini öpmesi şeklindeki beklentiyi karşılamaması, tabaka aidiyetinin en temel ritüelini ret etmiş olmasından ötürü artık o kimliği kaybetmesi anlamına gelebilecektir. Bu konuda Turner da (2018:22) enteresan bir örnek verir; Haklarında etnografik çalışma yaptığı Ndembu yerlilerinin ritüel için kullandıkları kelime aynı zamanda "yükümlülük" anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle kişiler açısından ritüellere katılmak ve onun gereklerine uygun hareket etmek bir tercih ya da istekten çok bir toplumsal zorunluluktur.

Sensorium kavramı çerçevesinde üzerinde durulması gereken bir başka olgu "flaş anılardır". Flaş anılar insanların kişisel ve çok canlı olarak hatırlayabildikleri, çok uzun bir süre boyunca en ince ayrıntısına kadar da

anımsamaya devam ettikleri hatıralardır (Roediger vd., 2015:192). Bunlar genelde kişisel önem taşıyan, çok şaşırtıcı ya da şoke edici olaylardır. Bir lidere suikast yapılması veya 11 Eylül saldırıları gibi olayların öğrenildiği anlar böylesi anılar üretecektir. Sensorium yaşanılanların unutulmaz kılınması için duyuların -bir ölçüde- bilinçli olarak kullanılmasıyken, flaş anılar çoğu durumda özel bir yapılandırmaya ihtiyaç duymaksızın unutulmaz hale gelen olaylardır. Flaş anılar söz konusu olduğunda, anımsayanlar adına duygusal yükü yüksek bir olay olmuştur ve ifade edildiği gibi alışılmadık derecede doğru biçimde olay, tüm detaylarıyla hatırlanabilmektedir.

Flaş anı kavramının bu tez bağlamında iki yönden önemi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, böylesi hatıraların normalde bir yakınlık duygusuna sahip olamayacak insanlar arasında bir birlik ve tek vücut olma hissi inşa edebiliyor olmasıdır. İnsanlar “felaket ve acıların birleştirici anısıyla” birbirlerine yaklaşmaktadırlar. Bu yaklaşma, dayanışma, yakınlık hisleri başkaca unsurlarla desteklenmedikçe muhtemelen ortak bir kimliğin paylaşılması noktasına ulaşamayacaktır. Flaş anıların, odağa alınan konu açısından ikinci önemli yönü ise çarpıtılmaya elverişli olmamalarıdır. İlerleyen bölümlerde üzerinde durulacak olan toplumsal hafızanın çarpıtılabiliyor oluşu, tüm ayrıntılarıyla zihinde berrak şekilde duran hatıralar açısından tabiatıyla geçerli olamayacaktır. Sonuçta ortaçağda gerçekleşen bir savaştaki olaylarla ilgili betimlemeler, bunların sebepleri ve sonuçları üzerine tarihsel gerçekliğe aykırı da olsa toplumsal hafızaya dâhil pek çok unsur inşa edilebilirken, 11 Eylülde uçakların gökdelenlere çarptığı dakikalar hakkında bunun yapılabilmesi imkânsızdır. Şüphesiz bu halde farklı çarpıtma stratejileri ortaya çıkabilecektir.

Ritüel içinde birey anonimleşir. Bireysel farklıların önemi ve hatta varlıkları ortadan kalkar, birey bir bütünün parçası haline gelir. Kişinin davranışlarının,

hitabetinin, seçeceği kelimelerin ve hatta kıyafetinin kadim ve dokunulmaz, değiştirilemez olduğu kabul edilen kurallarla sıkı sıkıya belirlendiği böylesi anlarda, ayrı ayrı kişilerin varlığı ortadan kalkarak ritüeli icra eden topluluğun varlığında erir. İnsanın bedenini, ritüellerde toplumsal kurallara uygun şekilde kullanması topluluğa aidiyeti gösterirken, ortak hafızaya da katılım iradesi veya kabullenişinin de var olduğunu ortaya koyacaktır.

Geertz (2007) "Kültürlerin Yorumlanması" isimli eserinde yer verdiği ve Bali'deki horoz dövüşlerini anlattığı etnografik çalışmasında, Balililer' in kendisine horoz dövüşünün "ateşle oynamak ama yanmamak gibi" olduğunu söylediğini ifade eder. Toplumsal hafızayı taşıyan ritüellerde de böylesi bir özellik göze çarpar. Aynı benzetmeden yola çıkılırsa, geçmişte yaşandığı düşünülen bir cinayet, savaş, kahramanlık ya da mucize anılırken bir yerde ateş yakılmakta, ateşin sıcaklığı hissedilmekte, ancak gerçekte kimse yanmamaktadır. Tıpkı bir tiyatro sahnesinde canlandırılan bir eser gibi, belirli duygu ve hatıralar canlandırılmakta ve temsil sona ermektedir.

2.1.2.3. Toplumsal Hafıza ve Komünitas

Ritüelin insanları benzer hale getirmesinden bahsedildiğinde eşiktelik kavramının da kullanılması gerekir. Van Gennep'in (1960) "geçiş ritüellerini" esas alan çalışması incelendiğinde, bu tür ritüellerin toplumdan ayrılma, geçiş ve topluma katılım aşamalarını içerdiği belirtilir. Doğum, ergen olma, evlenme gibi yaşam döngüsünde önemli sayılan evrelere kişilerin ulaştığını gösteren törenler "geçiş ritüelleri" olarak adlandırılmaktadır. Victor Turner (2018) tarafındansa eşiktelik, diğer bir ifadeyle geçiş aşaması özel olarak incelenmiş ve konuya dair yeni kavramlar oluşturmuştur. Turner eşiktelik durumundaki kişilerin "statüsüzlük" hali üzerine yoğunlaşmış ve eşikteliğin sadece bir ritüelin icrası esnasında gözlemlenebilir bir durum olmadığı, çok çeşitli toplumsal gelişmelerde ve toplum tabakalarında da, ritüel bağlamı içinde olmaksızın ortaya çıktığını tespit etmiştir.

Eşikteki kişi araftadır. Ritüellerde genellikle bu kişilerin statüleri, malları, rütbeleri ve hatta kimi durumlarda giysileri ellerinden alınır, kişilerden cezalara, çilelere katlanması, alçakgönüllü ve pasif bir tutum takınmaları beklenir. Kendilerine muhtemel bazı sırlar verilir, yeni semboller onların hafızasına kazınır. Öte yandan çoğu durumda ritüelde bu deneyimi eşanlı olarak birden fazla kişi yaşamaktadır. Zamanın ve toplumsal yapının ne içinde ne de dışında olunan böylesi "adaylar" arasında eşitçil, statüsüz bir birliktelik doğar ki buna Turner (2018) "Komünitas" adını verir. Burada yapı "anti yapıya" dönüşür.

Komünitas kavramı kimi durumlarda belli bir direnişin örgütlü yapılarına dönüşebilir. Buralarda oluşan "biraradalık" kişileri kimliksizleştirir, anonimleştirir, kişilere cesaret verir ve seçkinlerce de denetlenebilmeleri güçleşir. Bu yüzden bir araya gelmek "hegemonya" tarafından tehlikeli görülebilir. Nitekim Güney ABD'de iç savaş öncesi, yanlarında bir beyaz olmadan 5 siyahi insanın bir araya gelmesi yasaklanmıştır (Kottak, 2013:333). Keza kimi durumlarda kullanılan maskelerle de "kimliksizleşme" sağlanır. Festivallerde maskelerin kullanımı bu açıdan enteresan görülebilir (Kottak, 2013:334). Öte yandan toplumsal yapıyı ret eden ve kendi içlerinde, "yapıdan" tamamen farklı davranış ve tutumlar sergileyerek, eşitçil ve doğrudan ilişkiler kuran komünitas üyeleri "direniş" için de bu sayede gerekli zemine sahip olabilmektedirler.

Turner (2018) bir ritüelin eşiktelik safhasında görülen komünitas halinin ritüeller dışında ortaya çıktığı durumları da inceler. Bu bağlamda toplumsal yapının mülkiyet, hiyerarşi, tabakalaşma… vbg temel unsurlarını ret eden kimi dini cemaatlerden hippilere, kral soytarılarından berduşlara komünitas oluşturan insan gruplarından söz eder. Bu gruplara mensup bireyler arası

ilişkilerde doğrudandır ve üyelerde toplumsal yapıyı kabul etmeme eğilimi yaygındır. Klişelere karşıdırlar. İnsanlığın mevcut yapının tanımladığından farklı bir potansiyeli olduğu inancındadırlar. Genel kabul gören ahlak kurallarına karşı kendi kurallarını koyarlar.

Komünitasın içinde oluşan “anti yapı” toplumsal yapıya meydan okur. Bu meydan okumanın konusu şüphesiz içinde yaşanılan toplumun kurallarıdır. Çoğu durumda kurallar ters yüz edilir, “yapı” tarafından kötü, yanlış, erdemsiz görülen davranış biçimleri ve tutumlar idealleştirilir. Bu ideallerle bir “duygu birliği” meydana getirilir (2018:143).

Turner komünitas türlerini gruba ayırarak inceler. İlki “kendiliğinden komünitasdır” ki buna örnek olarak hippileri verir. İkincisi ise oluşan komünitasın zamanla kalıcı hale gelmesi ve buna paralel olarak da grup üyeleri arasında belirli kuralların doğduğu “normatif komünitasdır”. Son olarak da ütopik toplum modelleri için kullanılabilecek “ideolojik komünitasdan” söz eder. Turner bu gruplamanın dışında tabi afet gibi hallerde ortaya çıkan “anında komünitas” kavramına da eserinde yer verir (2018:153). Böylesi anlarda topluluk üyeleri eşitçil davranışlar sergiler, dayanışma ve karşılıklı güven duygusu içine girer, yardımseverlik, fedakârlık ve adanmışlık toplulukta yeşerir.

2.1.2.4. Cenaze Ritüeli ve Toplumsal Hafıza

Ritüllerle toplumsal bellek diri tutulurken, bir yandan da topluluğun karşı karşıya geldiği kimi krizlerle başa çıkılabilmesi için yine ritüellere başvurulur. Bu konuda Turner (2018) etnografik çalışmalar yaptığı Ndembu halkından bahseder. Turner’ın ifadesine göre çalışmalarını gerçekleştirdiği köyde o denli çok ritüel gerçekleştirilmektedir ki, çoğu durumda Turner aynı gün yapılacak farklı ritüellerden hangisine katılacağına karar vermekte

zorlanmaktadır. Sonrasında Turner bu denli çok ritüel icra edilmesinin sebebini bulur: Ritüeller toplumsal yaşamdaki krizlerin çözülebilmesi için icra edilmektedir. Öte yandan bu toplumsal krizler savaş, kıtlık, kavga olabileceği gibi, hiç şüphesiz adaletsizlik veya ölüm de olabilir.

Cenaze töreni bir "pekiştirme törenidir". Pekiştirme törenleri "bir grubun yaşamındaki bir bunalım anında yapılan ve bireylerin bir birine bağlı kalmasını sağlayan törenlerdir (Haviland vd., 2008:667)". Biyolojik bir gerçeklik olan ölüm toplumsal bir olay haline gelir. Böylece ölümün yarattığı krizin topluluk üzerindeki etkileri sınırlandırılmaya çalışılır. Lipset ve Silverman (2016) cemaat üyelerinin kaybettikleri bir kişi için ağlamak amacıyla toplanmayı reddetmesi halinde, bu durumun topluma, ölümün kendisinden daha fazla zarar verebileceğinden bahseder. Zira bu halde topluluğun, ölümün yıkıcı, yok edici yönüyle başa çıkabilecek bir aracı kalmayacak, ritüeller yerine getirilmemiş olacaktır.

Özde tamamen biyolojik ve bireye ait bir kavram olan ölümün, bir yandan ne denli toplumsal bir olay olduğuna dair çarpıcı bir örnek Aries verir (1991:11). Aries'in aktardığına göre, ölmekte olan bir kişinin odası komşular, akrabalar, dostlar, rahipler ve hekimlerden oluşan bir kalabalık tarafından kamusal bir alana dönüştürülmekteydi. Hatta 18. yüzyılın sonlarında artık hijyenin önemini anlayan hekimler, ölüme yaklaşan kişilerin odalarının bu denli kalabalık olmaması gerektiğine dair uyarılarda bulunmaktadır.

Ölümle beraber yaşam son bulsa da, bir ömür boyunca inşa edilmiş olan toplumsal kişiliğin ve rollerin nasıl "tasfiye edileceğine" dair çok aşamalı ve özenli uğraşlar vermek gerekir (Zırh, 2021:23). Ölüme, bu belirli aşamalardan geçilerek ulaşılabilecektir. Biyolojik ölüm çoğu zaman çok kısa bir sürede gerçekleşirken, bu "kültürel ya da sosyal ölüm" bazen yıllara

yayılacak şekilde, belirli bir süreç içinde tamamlanabilmektedir. Esasen bu durum tıpkı doğum gibi düşünülebilir. Doğum nasıl ki doğrudan topluluğa üyelik statüsünü yeni doğan bireye kazandırmıyorsa, örneğin bebeğe isim konması için kimi kültürlerde kırk günün dolması bekleniyorsa ve hatta bu kırk günlük süre içinde bebek ölürse de bedeni bir cenaze merasimi olmadan defnedilebiliyorsa, ölüm açısından da durum farklı değildir (Zırh, 2021:23). Sonuçta doğumda da, ölümde de biyolojik olan saatle, kültürel olan saat farklı işlemektedir.

Cenaze törenleri, diğer pek çok ritüel gibi toplumsal hafızada yer alan bilgi ve uygulamaların pratiğe aktarılmasını ve böylelikle katılımcıların kimliklerinin ve kültürel belleğin devamlılığını sağlayan törenlerdir. Zırh'a göre bu durum aynı zamanda, katılımcının kendisinin ölmesi durumunda da bedenine sahip çıkacak bir dayanışma ağına üye olduğunu idrak etmesini sağlar (Zırh, 2021:26).

2.1.3. Toplumsal Hafıza ve Beden

Toplumsal bellek kuşaktan kuşağa aktarılırken, bu aktarımı sağlayan araçlardan biri olan ritüeller temelde bir takım bedensel performansların ortaya konmasını gerektirir; "…ritüellerde mutlaka beden kullanılır, kontrollü bir mekân kullanımı ve hareketlerin zamanlaması vardır" (James, 2013:138). Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında, toplumsal hafıza beden ile aktarılmakta, hatta bedenin hareketlerinde toplumsak bellek vücut bulmaktadır. Connerton'a göre grupların belleğinin taşınması ve devam ettirilmesi, anımsamayla bedenin bir araya gelmesiyle sağlanmaktadır (2019:12). Toplumsal hafızanın insanların bedeninde "vücut bulduğu" kabul edildiğinde, etnografik bir incelemenin odak noktasını da beden hareketleri almaya başlayacaktır. Connerton'ın (2019) "alışkanlık belleği" ve "bedensel otomatizm" kavramları ön plana çıkacak, bedene uyarlanmış pratiklerle

toplumsal hafızanın ne şekilde korunduğunun ve aktarıldığının gözlemlenmesi sahadaki antropolog için temel gereklilik haline gelecektir.

Ritüellerin özellikleri sıralanırken Wallece'a göre ilk sırada "biçimsellik" gelir. Zira "Ayinler stilize, klişeleşmiş ve tekrar edici edimlerdir. …belirli bir lütirjik (sabit söz ve eylem dizileri) doğrultusunda gerçekleştirilir" (Özbudun ve S., Uysal, G. 2019: 186). Söz ve eylem dizileri tekrarlanır. Tekrarlandıkça "bedensel otomatizm" sağlanır, "alışkanlığın belleği" güçlenir. Bu otomatizm ve bellek bir kimliğe işaret eder: Müşterek toplumsal hafıza temelinde şekillenen kimlik. Belirli bir düzenlilik içinde namaz kılarken rükû eden bir kişi, dünyanın neresinde olursa olsun, hangi dili konuşursa konuşsun, hangi yaşta ya da cinsiyette olursa olsun, artık diğer namaz kılan insanlarla ortaklaşabileceği bir hafızaya sahiptir.

İnsanın bedeni çoğu zaman mensubu olduğu tabakanın göstergeleriyle bezenmiştir. Örneğin işçi sınıfının yeme içme alışkanlarından kılık kıyafetine ve tercih ettiği sporlara kadar hepsinde "araçsal beden anlayışı" söz konusudur. Mauss'a (1973) göre beden insanın ilk aracıdır. İşçilerde amaç bedeni güçlendirmek ve/veya güçlü göstermektir. "Araçsal beden anlayışı" törenlerde de ortaya çıkar. Belki vücudunun genel olarak yıllar içinde kazandığı biçim değil, ama tören anında ona verilen şekil ile beden bir araca dönüştürülür. Tören kapsamında kişiden beklenen "role" uygun performansları ortaya koyabileceği bu "araç", tören müddetince topluluğun içinde ve onunla uyumlu şekilde kullanılır. Ancak şüphesiz ritüellerin, icra edildikleri süre boyunca ortaya koydukları ve kişileri benzeşmesini sağlayan bu özellikleri asıl olarak, ortak bir toplumsal hafızaya o insanların zaman içinde dâhil edilmesi ve onlara bir kimlik kazandırılmasıyla etkisini doğurur. Yeni katılımcılar açısından, törenin icra edildiği alanda ve tören süresiyle sınırlı olarak başlayan grupla benzeşme, zaman içinde hayatın başka alanlarına da, toplumsal bellek ve kimlik sayesinde sirayet eder.

2.1.4. Toplumsal Hafızanın Pragmatikliği: Günümüz için Yazılan Geçmiş ve "Sıcak Toplumlar"

İnsanın bir hafızaya sahip olmasının özde sebebi bugünün ihtiyaçlarıdır. Boyer (2015:6) bu konuda şu örneği verir:

> Terliksi hayvanların içinde bulunduğu çevre koşullarının tuz oranını bilmeye ihtiyaçları varsa, bu durumda bir hafızaya ihtiyaçları olmayacak, algıları yeterli olacaktır. Ancak insanlar karmaşık organizmalar olarak içinde bulundukları çevreyle ilgili daha zengin bir bilgi seviyesine ihtiyaç duyarlar ve geçmiş de şimdiki zamana dair bu bilgi potansiyelini içinde barındırır.

Toplumsal bellekte üretilen öykünün ya da geçmiş tahayyülünün etkisi günümüzde ya da "şimdidedir". Bu geçmiş algısı her ne kadar tarihi bir olay ya da kişiyi esas alıyorsa da, şimdiki zamanda yazılmaktadır. Zira "hatırlama, bir yeniden tanımlama sürecidir, geçmiş yeniden yapılır, bellek geçmişi icat etmenin bir yoludur" (Göle, 2007:27). Bu bellek yazımının pekâlâ toplumların yaşamlarında etkisi olacaktır. Hatta amaç kimi durumlarda açık biçimde, kimilerinde örtük şekilde görülebileceği üzere bu etkinin sağlanmasıdır. Assmann (2015) bu konuda İsrail'i örnek gösterir. Yahudi Soykırımı tarihte yaşanmış bir gerçekliktir. Bu gerçekliğin günümüzde algılanma biçimi ve toplumsal hafızada edindiği yer İsraillilerʼ in bugün almakta oldukları kararları, davranış biçimlerini doğrudan etkilemektedir. Soykırım bir kurucu "mit" haline gelmiş, toplumun kökenine dair temel cevapları insanlara sunmuş ve devletin meşruiyetinin ile kararlarının ana kaynağına dönüşmüştür.

Tarihsel olayların pragmatik amaçlarla yeniden kurgulandığı ve bu haliyle kitlelere sunulduğu bir başka çarpıcı örnek "Amerikan iç savaşıdır". "Amerikan iç savaşı" ifadesi bile tek başına bu çabanın toplumsal bellekte ne kadar başarılı olduğunun bir göstergesidir. İç savaştan anlaşılan ortada tek bir Amerika ülkesi ve hatta devleti olduğu, ancak bu ülkeyi ya da devleti oluşturan kesimlerin birbiriyle savaştıklarıdır. Bu durumla ilgili Anderson

(2020:227) şu tespiti yapar: “1861-1865 arasındaki düşmanlıkların, bir ara dönüştüğü gibi iki egemen ulus- devlet arasında bir savaş değil de ‘kardeşler arasında’ bir ‘iç savaş’ olduğunu genç Amerikalılara hatırlatmak/unutturmak üzere devasa bir pedagoji sanayi hiç durmaksızın işliyor.” Schudson (2007:185) toplumsal hafızanın güncel politik hedefler doğrultusunda ne şekilde araçsallaştırıldığına dair bir başka örneği verir: ABD körfez savaşına girerken George Bush, 2. Dünya Savaşı’nda ABD’nin kazandığı zaferleri vurgulamış ve böylece tüm bir toplum tarafından olumlu hatırlanan bir geçmişle bu yeni savaşı bağdaştırmaya çalışmıştır. Ancak 2. Dünya Savaşı’na nispeten daha yeni tarihte yaşanmış ve ABD’nin yenilgisi ile sonuçlanmış Vietnam Savaşı’nda hiç söz etmemiştir.

Antropolog Oscar Lewis (2002) “Tepoztlan: Meksika’ da Bir Köy” isimli monografik çalışmasının bir kısmını Tepoztlan köyünün dinsel tarihine ve söylencilerine ayırmıştır. Denizaşırı sömürgeciliğin başlamasıyla, İspanyollarla beraber Hristiyanlık da köye gelmiştir. Katoliklik zamanla yerel ve önceki dini ögelerle birleşmiş ve karışmıştır. Örneğin yerel tanrı Ometochtli aynı zamanda Meryem’in oğlu olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Hristiyanlığa geçişle ilgili olarak yerel söylencelerde köyün tanrısının Hristiyanlığı üstün kabul ettiği şeklinde de unsurlar bulunmaktadır. Bu örnekte olduğu gibi kimi durumda, yaratılan toplumsal belleğin pragmatik değerleri esas aldığı, eylem ve davranış biçimlerini ve kişilerin tutumlarını toplumsal baskılar karşısında kolaylaştırıcı bir mahiyette olduğu söylenebilir.

Levi Strauss (2020) “Sıcak Toplumlar” ve “Soğuk Toplumlar” şeklinde bir ayrıma gider. Sıcak toplumların özelliği tarihsel olay ve olguları günümüzde yaşatmaları ve oluşturdukları geçmiş algısını, gelişmelerinde bir itici güç olarak muhafaza etmeleridir. Sıcak toplumlar dönüşür ve değişir, bu dinamizmde geçmiş deneyimleri adeta bir yakıt gibi kullanır. Geçmiş

tahayyülü onları uyarır, değişime dönük eylemselliğe sürükler. Buna karşılık soğuk toplumlar geçmişi anarken, onu referans alarak bugünü sabitleştirmeye çalışır, değişimi azaltmada geçmişi kullanır. Sonuçta değişime dönük toplumsal direnç veya istenç ne şekilde bir toplumda yer alırsa alsın, Strauss'un da değindiği gibi kullanılacak araç ve referans toplumsal hafızadır.

Toplumsal hafızanın pragmatikliği içinde geçmişe dair hangi verinin, olay ya da kişinin geçmişten çıkartılıp "işleneceğinin" belirlenmesi sürecinde bir tür geçmiş olaylar havuzundan faydalanılacaktır. O havuzun içinde tüm yaşanan olaylar, kahramanlar yer alacaktır. Bu noktada Aleida Assmann'ın (akt. Sancar, 2016:48) "kaydedici hafıza" ve "işlevsel hafıza" kavramlarına yer vermek uygun olacaktır. Kaydedici hafıza tüm bunların depolandığı ve özü itibariyle pasif halde bulunan bir "işlenmemiş hatıralar yığınıdır". Buna karşılık "işlevsel hafıza" ise bu "depodan" bazı olayları, kişileri seçer, çıkartır, güncelleştirir ve bugün ile geleceğin hizmetine sunar. İşlevsel hafıza, kaydedici hafızanın pasif karakterine nazaran aktif bir mahiyet arz eder. Kendine kaydedici hafızanın sunduğu "repertuvarın" içinden bilinçli tercihler yapar, odağını belirli kişi ve olaylara yöneltir, onları güncel normların ve hedeflerin ışığında aydınlatır. Karşılıklı bir alışveriş içinde olan kaydedici hafıza ile işlevsel hafıza birbirinden olayları, kahramanları alır ve iade eder. Bu bağlamda kaydedici hafızanın tarih kavramına, işlevsel hafızanınsa toplumsal hafıza kavramına karşılık geldiği düşünülebilir.

2.1.5. Toplumsal Belleği Kuranlar ve Taşıyanlar

Toplumsal hafızanın günümüze ve geleceğe dair hedeflerle inşa edildiği kimi durumlarda, bu inşa süreci çok daha görünür bir hal alabilir. Şüphesiz ulus devletler bu konuda sayısız örneğe ev sahipliği yapar. "Atadan kalma" ulusal gelenekler planlı şekilde icat edilir (Boyer, 2015:15). Ulus devlet bir kimlik inşa ederken bu kimliğin besleneceği toplumsal hafızayı da meydana

getirmek zorundadır. Bu toplumsal hafıza “kullanılabilir geçmiş” den oluşur. “Kullanılabilir geçmiş” bir milleti, düşmanlarına karşı koymaya teşvik etmek gibi belirli hedeflere yönlendirilebilen türde hatıralardan oluşan bir geçmiştir (Wertsch, 2015:156). Keza milli benliklerin meydana getirilmesi süreçlerinde de aynı özellik söz konusudur. Assmann’a (2015) göre bu noktada iki temel stratejiden biri tercih edilir: Kurban ya da kahraman olmak. Sancar (2016) kahraman ya da kurban rollerinden hangisinin benimseneceği ülke tarihiyle ilgili olduğunu ifade eder. Eğer bu geçmiş saklanamayacak derecede kötü, karanlık olaylar içeriyorsa, bu durumda kahramanlık efsaneleri yeterli derecede ikna edici olmayacak, bunların yanına kurban mitoslarının da eklenmesi gerekecektir.

Kurban ya da kahraman rollerinin yanında görece yeni bir şekilde, kimi toplumlar geçmişlerini bir suç üzerinden de tanımlayabilmektedir. Şüphesiz bunun en büyük örneği, yukarıda da değinildiği gibi Almanya’dır. Almanya özelinde Yahudi soykırımı Almanya’nın yazılı olmayan anayasasının bir parçası haline gelmiştir. Bu konuda Başbakan Schröder’in 2. Dünya Savaşı’nın sona erişinin 60. yılı vesilesiyle yaptığı konuşma enteresandır: “Savaşa ve Nazi döneminde işlenen soykırıma dair hatıralar, bizim yaşayan anayasamızın bir parçası olmuştur. Bazıları için bu parçayı taşımak zor olabilir. Fakat bu, söz konusu hatırlamanın ulusal kimliğimize dâhil olduğu gerçeğini değiştirmez”. Bubner (akt. Sancar, 2016:188) ise Nazi döneminin şu anki Almanya’daki her şeyi, her bir sözcük ve jeste kadar belirlediğini ifade etmiştir. Bu bağlamda son söz olarak Şili’li yazar Dorfmann’dan şu alıntı yapılabilir;

> *Geçmişi öldürmek iktidarda olan bazılarının iddia ettikleri kadar kolay değildir. İnandıkları şeyler uğruna canlarını veren erkek ve kadınlardaki gizli ışığı tamamen söndürmek, bu dünyada hala onların hatırlamak ve diri tutmak isteyen tek bir insan varken bunu yapmak mümkün değildir. Bu yeter; ahlaki çölde haykıran bir insan, önce biri, sonra biri daha, adalet kıvılcımının sönmesine engel olmak için bu yeter… Bazen doğru olan imkânsızı hayal etmek, imkânsızı istemek ve imkânsız için haykırmak. Tarih bizi dinliyor olabilir. Tarih bize cevap verebilir (akt. Sancar, 2016:240).*

Kurban ya da kahraman rollerinin birinin seçilmesine dair izlenen topluluk stratejilerinin bir benzerine trajedilere dair anmalarda görülür. Zaferlerin, başarıların her yıl anılması son derece makul görülürken, Ermenilerin "Büyük Felaketi" ya da Yahudilerin Nazi soykırımını, Filistinlilerin "Nekbeti" neden andıkları, bu trajedilerin anılarını neden korumak istedikleri üzerinde de durulmalıdır. Gruplar bu anmaları gerçekleştirir çünkü bunlar grup dayanışmasını arttırır, grup üyelerini birleştirir. Hatta toplumlar, zaferleri kadar trajedilerinin de eşsiz olduğunu, diğer milletlerden daha büyük olduğunu vurgular (Blatz ve Ross, 2015:290).

Kurbandan kahramana ya da kahramandan kurbana dönüşmek dikkate alındığında önemli bir vurgu farklılığı da ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz kahramanlar eziyetler çeker ve bu eziyetlere karşı cesur bir direniş içinde olur. Ancak bir kahramanın olayların ardından zararlarının tazmin edilmesini talep etmesi düşünülemez. Hiçbir kahraman mahkemeye başvurmaz, tazminat davası açmaz. Bunu yapabilecek olan ancak kurban ya da mağdurdur. Bu konuda Sancar, kahraman kelimesinin Yunanca'da yarı tanrı anlamına gelen içeriğinden yola çıkarak bir analoji kurar. Yarı tanrıların karşılık beklemeksizin hareket ettiklerini belirtir (Sancar, 2016:171).

Toplumsal hafıza bir şekilde kurulduktan ve yurttaşların bu hafızayı özümsemeleri sağlandıktan sonra toplum içinde spontan olarak benzer süreçler artık devam edecektir. Öte yandan toplumsal boyuttaki "öyküleme" stratejilerinin benzerine bireyler de kendi yaşam hikâyelerine ya da aile tarihlerini oluştururken sahiptir. İnsanlar kendi aile büyüklerinden, köklerinden söz ederken, çoğu durumda kurban ya da kahraman sıfatlarını içerecek türde tanımlamalar yapar, öyküler kurgularlar.

Topluluk hafızasını kimler taşır ve sonraki nesillere aktarır? Bu sorunun cevabı ilk anda topluluğun tüm üyeleri olarak düşünülebilir ki bu yanıtta haklılık payı da vardır. Nitekim Halbwachs'a (1992) göre de toplumsal hafıza onu taşıyanlarla beraber ancak vardır. Bu noktada Assmann'ın (2015) iletişimsel hafıza- kültürel hafıza ayrımından bahsetmek yararlı olacaktır. Assmann iletişimsel hafızanın özel taşıyıcılara gereksinim duymaksızın kendiliğinden yayılabileceğini ancak kültürel hafızanın taşıyıcılara, diğer bir ifadeyle "hafıza uzmanlarına" ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Bu uzmanlar öğretmenler, rahipler, yazarlar, ozanlar olabilir. Bu kişiler hafızanın aktarılmasında, diğer insanlara nazaran özel bir sorumluluk alır, hatta bu sorumluluk alanları onların profesyonel mesleği olabilir. Lise tarih öğretmeni ve masallar anlatan evin yaşlı anneannesi belleğin değişik kısımlarına ilişkin olsa da benzer bir sosyal işlev üstlenmiş görünmektedir.

2.1.6. Bellek Üzerinde Çarpıtma Dinamikleri ve Hafıza Savaşları

Toplumsal belleğin çarpıtılması şüphesiz hafızanın manipüle edilmeye elverişli olmasından kaynaklanır. Mark Twain'in şu cümlesi bu konuda yeterince açıklayıcıdır: "Gençliğimde gerçekten olan ve olmayan her şeyi hatırlardım. Ama şimdi yaşlandım ve yalnızca hiç olmamış şeyleri hatırlıyorum" (akt. Blight, 2015:303). Ricoeur (2012) da toplumsal belleğin aynı yönü üzerinde durmuştur. Ona göre bellek kötüye kullanımın tehdidi altındadır. Hafızanın, araçsallaştırılmasına imkân veren yönü de zaten bu kırılganlığıdır. Öte yandan Schudson'a göre "belleğin çarpıtılabileceği düşüncesinin altında, gerçeğe bütünüyle uygun bir belleğin ne olması gerektiğini hesaplayabileceğimiz ya da yargılayabileceğimiz bir ölçüt bulunduğu varsayımı yatmaktadır" (Schudson, 2007:179). Schudson bu ifadesiyle geçmişteki gerçekliğin tespitinin ve toplumsal hafızada tüm saflığıyla yaşatılmasının güçlüğünden söz etmektedir. Dolayısıyla çarpıtmanın zaten belleğin ayrılmaz bir özelliği olduğu düşünülebilir.

Toplumsal hafıza çarpıtıldıkça içinde yaşanılan dönemin koşullarına bağlı olarak tarihsel bir karakter ya da olay bambaşka anlamlar, özellikler kazanabilir. Bir kahraman bir haine dönüşebilir, bir hain bir kurbana, bir kurban bir zalime… Bu duruma örnek olarak Pennebaker ve Gonzales (2015:242) Kolomb'u gösterir. 1400'lerin sonunda kahraman olan Kolomb, sonrasında bir süreliğine görmezden gelinmeye başlanmıştır. 1500'lerin ortalarında yıldızı yeniden parlamış, Amerikan Devrimi esnasında ise ulusal bir kahraman olarak tescillenmiştir. 1800'lerin sonlarında Amerikan rüyasının ve zengin olma idealinin bir sembolü haline gelmiştir. Aynı dönemde Fransa'da ise, yeni dünyaya Hristiyanlığı götürmüş olmasından ötürü dini bir ikon durumundadır. 1900'lerin ortalarında ise Kolomb, bu sefer emperyalizm ve soykırımla özdeşleştirilmeye başlanmıştır. Sonunda Amerika'nın keşfinin 500. yılı için yapılan etkinliklerde hem Avrupa ülkelerinde, hem de ABD'de yok sayılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ulus devletlerin savaş yıllarını anımsama şekilleri tek başına büyük çarpıtmalarla doludur. Bu çarpıtmaların anlaşılabilmesi toplumsal belleğin araçsallaştırılmasında nasıl yöntemler ve hedefler izlendiğinin belirlenebilmesi açısından değerlidir. İtalyanlar savaşta yaşadıkları baskı ve zulümlere vurgu yaparak kendi sömürgelerinde yol açtıkları insanlık facialarını kamusal alanın dışında itmişlerdir. Bu konudaki İtalya özelindeki dikkat çekici bir örnek, Yahudileri hedef alan ve soykırıma hizmet eden yasaların aslında Almanlar'ın dayatmasıyla çıkarıldığı ve bu sayede Yahudiler'in daha az zarar görmesinin politik bir manevra ile sağlandığına dair kabuldür. Hollanda, Nazilere karşı nasıl direndiklerini anlatırken, ülkedeki 140.000 Yahudi'nin toplama kamplarına gönderilişini, Hollandalı gönüllülerden oluşan Wafen-SS birliklerini unutturmak istemişlerdir. Keza Nazilere coşkuyla destek veren Avusturya, kendilerinin Almanya tarafından zorla ilhak edildiklerine inanmıştır. Doğu Avrupa ülkeleri faşizme karşı kendi direniş mitoslarını inşa etmişlerdir. Almanlar ise zaten Nazilerin kurbanı olduklarına dair bir kabul kurgulamışlardır. Sonuçta

Fransa'nın, Nazi işgali esnasındaki işbirliğine dair gerçeklerin yadsıması anlamında kullanılan "Vischy sendromu" yalnızca Fransa'da değil, savaşa katılan tüm ülkelerde kendine yer bulmuştur. Ne var ki tüm bu kurgular zaman içinde kamusal alanda tartışılmaya ve çürümeye başlamıştır (Sancar, 2016:164).

İkinci Dünya Savaşı'ndaki karanlık hatıralarla kolektif bellek kullanılarak nasıl başa çıkıldığında dair bir başka örnek İsviçre'dir. Bu ülkede savaşı müteakip inşa edilen belleğe göre İsviçre, Almanya'nın işgaline uğramamış, zira İsviçre'nin güçlü ordusu caydırıcı olmuştur. Böylece "temiz tarafsızlık mitosu" oluşturulmuştur. Bu mitosun yıkılışı ise Nazilerce Yahudilerden gasp edilen altınların akıbetini araştıran komisyonların kurulması ile meydana gelmiştir. Savaş döneminde İsviçre Merkez Bankası'na, işgal edilen ülkelerden Naziler tarafından altın transferi yapıldığı, bunun değerinin 3.9 milyar doları bulduğu ve aktarılan altınların yüzde 20'sinin Yahudilere ait altın dişlerden ve ziynet eşyalarından oluştuğu tespit edilmiştir (Sancar, 2016:204).

Şüphesiz her topluluğun hafızasının, tarihte ne kadar geride kalmış bir zamana odaklanacağı farklıdır. Örneğin bir taraftar grubu 30 yıl önceki olaylara, bu olaylara dair öykülere toplumsal belleğinde yer verirken, bir ulus devlet tarihini İsa'dan çok önceki dönemlerde yaşandığına inanılan olaylara dayandırabilir. Şüphesiz toplumsal bellekte yer alan ögeler ne kadar eski bir tarihte yaşandığı iddiasına dayanıyorsa, o denli çarpıtılmaya da müsait hale gelmektedir. Dolayısıyla hafızanın ne ölçüde manipüle edileceği şüphesiz zaman çizelgesinde ne kadar geriye gidileceğine bağlı olarak değişecektir. Zaman çizelgesinde geriye gidildikçe tarihsel gerçekliği anımsamada artan güçlük, topluluklara geçmişi kurgulamak için bir alan yaratmaktadır.

Devlet toplumsal bellek alanında belirleyici bir aktör olarak toplumdan kendisinin karar verdiği şekilde hatırlamasını ve unutmasını talep eder. Bu talep kimi durumlarda bir "hatırlama yasağını" da içerir (Sancar, 2016:18). Hukuksal, siyasal ya da toplumsal araçlarla geçmişte yaşanmış belirli bir olayla ilgili olarak konuşmak ya da tartışmak engellenmeye çalışılır, bunlar kolektif hafızadan kovulur. Bu çerçevede, büyük insanlık suçlarına imza atmış, Şili diktatörü Pinochet'nin şu sözlerine kulak verilebilir; "Suskunluğu korumak ve unutmak lazım!" (Sancar, 2016:156).

Assmann'ın tabiriyle iktidar "kendisine geriye yönelik meşruluk ve ileriye yönelik ebedilik kazandırır" (2015:79). Gelecek kuşakların bugünü ne şekilde hatırlayabilecekleri düşünülerek, buna uygun tasarımlara girişilir. Abideler oluşturulur, kitaplar yazılır, yeni ritüeller ve sanat eserleri meydana getirilir. Öte yandan aynı konuda Ricoeur şu tespiti yapar; "Todorov'un vurguladığı gibi hafızaya el konulması sadece totaliter rejimlerin işi değil, şan şeref delisi her yönetimin başvurduğu yoldur" (2012:105).

Toplumsal hafızanın çarpıtılmasına, ona "el konulmasına" dair Ricoeur'un yukarıdaki ifadesi çerçevesinde, ister totaliter, ister "şan ve şeref delisi" bir rejim olsun, kamusal kurumların belleğe müdahale edecekleri açıktır. Konuya dair çarpıcılığı açısından başvurmanın yararlı olabileceği George Orwell'in 1984 isimli romanında, Winston karakteri şöyle demektedir:

> *Bu apayrı bir durumdu. Birinin öldürülmesinden çok daha ciddi bir durum söz konusuydu. Geçmişin resmen silinip yok edildiğini kavramıyor musun? Geçmiş yalnızca şu cam parçası gibi, üstünde hiçbir şey yazmayan nesnelerde yaşıyor. Artık Devrim'le, Devrim'den önceki yıllarla ilgili hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Bütün kayıtlar ya yok edilmiş ya da çarpıtılmış, bütün kitaplar yeniden yazılmış, bütün resimler yeniden yapılmış, bütün heykeller, sokaklar ve yapılar yeniden adlandırılmış, bütün tarihler değiştirilmiş. Üstelik bu işlem her gün, her dakika uygulanmaya devam ediyor. Tarih durdu. Parti'nin her zaman haklı olduğu sonsuz bir şimdiden başka bir şey yok. Geçmişin çarpıtıldığını biliyorum, ama bu çarpıtmaları ben yaptığım halde bunu asla kanıtlayamayacağım (2011:185).*

Devletin toplumsal hafızaya müdahalesi karşısında şüphesiz bazı gruplar direnişe geçebilecektir. Bu durumun çarpıcı bir örneği, referans olarak alınan aynı metinlerin, farklı toplumsal hafıza gruplarınca farklı yorumlandığı hallerde ortaya çıkar: ABD'deki kölelerin efendileri İncil'in uysallığı öğütleyen kısımlarına vurgu yaparken, kölelerse aynı dinsel metindeki Musa'nın nasıl kölelikten kurtulup da özgürleştiğini anlatan kısımları kendilerine yol gösterici kabul etmişlerdir (Kottak, 2016:333). Devlet, toplum ve toplumu oluşturan farklı kimliklere sahip gruplar, toplumsal hafızanın ne şekilde biçimlendirileceği üzerinden verecekleri mücadele "Hafıza Savaşları" olarak ifade edilmektedir. Devlet en başta örgün eğitimle benimsetmek istediği ortak hafıza ve değerleri topluma aşılar. Direniş hareketleri kendi toplumsal hafızalarını üreterek bu ortak hafızaya meydan okur. Bu gruplar devletin anma törenlerine katılmaz ve hatta kendi törenlerini meydana getirir. "Resmi hafızanın karşısında muhalif bir bellek inşa edilmesi hedeflenir" (Garibian, 2014). Unutmayla beraber bir kimliğin de yok olacağını düşünen insan toplulukları merkezi yönetime ve hâkim kimliğe karşı direniş içindedir. Farklı bir etnisiteden geldiği inancında olan grupların kimliklerini toplumsal belleklerini koruma çabaları bu gerçekliğin bir sonucudur. Çoğu durumda kıyafetler, yerel müzikler, özgün yemekler, çocuk isimleri, farklı kullanılan kelimeler, farklı yapılandırılmış beden hareketleri, kimliğin birer sembolü olarak direniş hattının en ön cephesinde yer alır. Bu çerçevede toplumsal belleğin biçimlenmesi, Bodnar'ın (1992) da ifade ettiği gibi resmi ve yerel kültürlerin çatışma alanıdır. Dolayısıyla kolektif bellek özünde bir gerilimi ve toplumsal karşıtlıkları barındırır mahiyettedir.

Devletin toplumsal hafızaya olan müdahalesinden söz edilirken, bu bağlamda devlet yerine, onu da kapsayacak ama daha geniş bir anlam taşıyacak şekilde hegemonya terimi de kullanılabilir. Hegemonya altta bulunan toplumsal kesimlerin, üstteki grupların baskın durumunu ve onların değerlerinin içselleştirmesi ve üsttekilerin baskın olmasının "doğal" olduğu düşüncesine dayanarak kabullendiği bir toplumsal düzeni tanımlamak için

kullanılır (Kottak, 2016:333). Hegemonya toplumsal hafızayı araçsallaştırarak bireylerde oluşan “doğallık” düşüncesi oluşturur. Direnenlerse kendi toplumsal bellekleri inşa edip sürdürürler.

Hafıza savaşlarına bir örnek Latin Amerika ülkelerinden verilebilir. Geçmişle hesaplaşılmasını isteyen o ülkelerdeki gruplar “no al olvido”, yani “unutmaya hayır” sloganını kullanmışlardır. Ancak açıktır ki buradaki çatışma unutma ve hatırlama arasında yaşanmaktan çok, farklı politik aktörlerden hangisinin toplumsal belleği kendi hedefleri doğrultusunda biçimlendirebileceği üzerinden oluşan bir gerilimdir (Sancar, 2016:55).

Devlet özürlerinin toplumsal bellekte ne şekilde sonuçlar doğurduğu üzerinde de durulabilir. Böylesi özürler toplumsal belleği değiştirme gücüne sahip olabilmektedirler (Blatz ve Ross, 2015:296). Şüphesiz özrün olabilmesi için direnenlerin belirli bir olay ya da olaylar silsilesi hakkında egemen kurumlardan bu yönde bir talebinin olması ya da kimi durumlarda özür olmasa bile, böylesi olay ya da olayların varlığının kabul edilmesi ve resmi kayıtlara alınmasına dönük bir talebe sahip olmaları gerekir. Ancak belirtilmelidir ki kimi direnç gösteren grupların böylesi bir özelliği ya da istenci olmayabilir. Ancak eğer bu talep varsa ve yerine getirilirse bu durumda neler olmaktadır? Bu duruma ilişkin olarak yaşanan “hafıza savaşının” bir ölçüde ya da tamamen sona ereceği kabul edilebilir. Ancak bunun yanında, olaylardan mağdur olmayan kitlelerin, hükümetler tarafından yapılan yanlışları haklı bulmaya yönelik psikolojik eğilimleri de zayıflayacaktır (Blatz ve Ross, 2015:293). Sosyal psikologlara göre bu eğilim, adil bir ülkede yaşadıklarını düşünmeyi tercih eden çoğunluğun, mağdurlar hakkında, uğranılan haksızlıklara bizzat mağdurların yol açtığı şeklinde bir kabule ulaşmasına yol açmaktadır (Blatz ve Ross, 2015:293). Şüphesiz bu eğilimin kırılmasının uzun vadeli etkilerinin ne şekilde olacağı,

bundan azınlıkların ve çoğunluğun kimliğinin ne şekilde etkileneceği ayrı bir araştırma konusu olmalıdır.

Devlet özürlerinin samimiyeti elbette sorgulanabilir Gerçek anlamda bir yas dayanışması amacı taşıyıp taşımadıkları, yoksa pragmatik ve siyasi hedeflerle mi ortaya kondukları, başka bir anlatımla içi boş şekilde, salt geçmişin yükünden kurtulunabilmesi amacına mı hizmet ettikleri tartışmaya açık bir mahiyet arz etmektedir. Ne var ki hiç şüphesiz bu özürler, yapılan baskı ve zulümlerin hiçbir şekilde meşrulaştırılamayacağına dair evrensel bir kültürü pekiştirebilecektir. Buna dair önemli bir örnek, 2. Dünya Savaşı sırasında Japon asıllı ABD'lilere yapılan haksızlıklardan ötürü özür dilenmesinin, 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'deki Müslümanlara karşı ayrımcı eylem ve tutumları görece azalttığına dair kabuldür (Sancar, 2016:86). Devletlerin özrüne ilişkin bahse, sonrasında kendisi de Varşova'daki Getto Anıtı'nın önünde diz çökerek soykırım kurbanlarından Alman devleti ve ulusu adına özür dileyen Willy Brandt' ın şu sözleri ise son verilebilir; "Hiç kimse miras aldığı tarihten azade değildir!"

"Hafıza savaşları" teriminden, tek bir toplumsal hafıza olduğu ve bu hafızanın biçimlendirilmesi için farklı toplulukların ve devletin bir mücadele içinde oldukları anlaşılırsa bu tespit doğru olmayacaktır. Gerçekte belirli bir anda çok sayıda toplumsal hafıza mevcuttur. Halbwachs'ın (1992) söylediği gibi, ne kadar grup varsa o kadar hafıza vardır. Bu hafızalar ait oldukları toplumların ya da grupların gündelik yaşamlarında ve ritüellerinde her an yaşamaya devam eder. Nora'nın (2006) "Hafıza Mekânları" isimli eserinde de bu durum ifade edilir. Nora kitabında kentsoylu, köylü ve işçi hafızlarından, keza dindarları, burjuvazinin ya da Protestanların hafızalarından söz eder. Öte yandan bu toplumsal hafızaların birbirinden net ve gözlemlenebilir şekilde ayrıştığını ifade etmek de her zaman mümkün

değildir. Nitekim yine Nora, anımsama ve unutmanın ucu belirsiz iplerinin birbirine girdiği “hafıza düğümlerine” yazılarında yer verir.

Toplumsal hafızada belirleyici aktörlerden biri hiç şüphesiz medyadır. Böyle olunca devlet ve direnenler medya üzerinden de bu savaşımın içinde olacaklardır. Tarihe bakıldığında bu mücadelenin sürekli olarak verildiği ve sansür yasaları, gazete kapatmaları, gazetecilerin cezalandırılmaları, gazete yönetimlerinin etki altında bırakılması gibi yöntemlerle gazetelerin kontrol altına alınmaya çalışıldığı sayısız toplumsal süreçle çok değişik ülkelerde karşılaşılır.

2.1.6.1. Toplumsal Hafıza ve Hafıza Mekânları: Taşlaşan Bellek

Semboller insan bilincindeki belirli algıları harekete geçirmek üzere, toplulukça kendilerine anlam ve işlev atfedilmiş aracılardır. Kültürün somut dışavurumlarıdır. Dil ve yazının da temelde bir semboller bütünü olduğu dikkate alındığında, kültürün her alanında, kültürü görünür kılan asli unsurun bir semboller yığını veya daha doğru bir tabirle semboller örüntüsü olduğu ifade edilebilir. Bu sembollerin anlamlarının, bağlamlarının ortaya çıkarılması halinde antropolojik anlamda değerli bir kültürel çalışma da ortaya konabilecektir.

Toplumsal bellek sembollerle somutlaşıp, elle tutulur, gözle görülür hale gelirken, burada çoğu zaman bir mekanlaştırmadan da bahsedilebilir. Assmann’a göre “Her bellek tekniğinin ilk aracı mekanlaştırmadır” (2015:68). Bu mekânlar birer bellek taşıyıcılarıdır. Tıpkı toplumsal hafızadan seçilip aktarılan ögelerle bezeli bir türküyü söyleyen sanatçı ya da mitolojik öyküler anlatan bir din adamı gibi, bilgiyi toplumsal olarak aktaran mekânlardan da bahsedilebilir. Mekânlarda bellek, zamanın ilerlemesinden

ve yaşamın tüm dönüşümünden ayrışarak sabitlenir, unutulmaz, inkâr edilmez bir hale bürünür.

Anıtla toplumsal bellekteki bir iz “anıtsallaştırılır”. Böylelikle o iz belirginleştirilir, çoğu zaman tarihsel bağlamından koparılarak yepyeni anlamlarla donatılır. Bu anlamların ve anlamın buyurduğu davranış şekillerinin içselleştirilmesi için ritüeller oluşturulur. Bir “bellek tiyatrosu” meydana getirilir. Ancak Schudson’ın (2007:195) da ifade ettiği gibi; “Anıtsallaştırma aslında uzlaştırma amacını gütse de sıklıkla çatışmalara sebep olur”. Anıtları merkeze alarak icra edilen bedensel pratikler içinse Connerton’ın “alışkanlık belleği” kavramından faydalanılabilir. Ona göre anma törenlerinde ortaya çıkan “bedensel otomatizm” ya da diğer bir ifadeyle bedene uyarlanmış pratikler, geleneğin ve dolayısıyla toplumsal hafızanın taşınmasında kilit bir rol üstlenirler.

Winter hafıza mekânlarını “ikincil bellekle” ilgili yerler olarak görür (2015:324). Burada kast ettiği, hafıza mekânının işaret ettiği anıları bizzat yaşayan kişilerin ölmelerinin ardından, onların anılarının bu mekânlarda yaşatılıyor olduğudur. Bu mekânlar geçmişle ilgili anlatılarda birer metafora zamanla dönüşmektedir.

Schudson böylesi mekanların “eğitsel” katkılarına vurgu yapar (2007:180). Anıtların çevresinde, sembolik anlatımlar kurgulanarak ve belki de kişilerin bu sembolleri içselleştirmesini sağlayacak, saygı duruşu, çelenk koyma gibi bir takım ritüeller uygulanarak bir “eğitim” verilir. Belirli bir döneme dair bir algı ve düşünce sistemi oluşturulur ve bu algının günümüz dünyasında arzulanan sonuçları vermesi umulur.

Anıtlar toplumsal belleği taşırken, o anıt çevresinde topluluğun kimliğini oluşturulur, güçlendirir, devam ettirir. Öte yandan anıt çevresinde oluşan bu kimliğe paralel olarak, kişilerin diğer kimliklerinin ortadan kalkması ya da gölgelenmesi de söz konusudur. Tıpkı aynı ritüeli icra eden insanlar gibi, bir anıtın etrafında toplanan, anıtın sembolizmasını içselleştiren insanlar da birbirleriyle ortak bir kimliği paylaşmaya başlarlar, farklılıklarını anıtın etki alanının dışındaki dünyada bırakırlar. Ulusal düzeyde inşa edilen dev anıtlarda da bu durum gözlemlenir. Anıt ve onun sembolize ettiği değerler etrafında etnik kimlikleri çözülür, dağılır ve ulusal kimlikte insanlar birleşir. Böylesi ulusal anıtlara örnek olarak Mısır piramitleri ve Mao Zedung'un mozolesi gösterilebilir. Nitekim Assmann (2015:156) da bu konuyu şöyle değerlendirir; "…inşasına ülkenin dört bir yanından 700 bin kişinin katıldığı Pekin'deki Mao mozolesi düşünüldüğünde, bunun entegrasyonu sağlamaya yönelik bir strateji, liderin ölümünden sonra ülkede politik parçalanma tehlikesine karşı çıkma taktiği olduğu söylenebilir". Mao'nun mozolesinin inşasında çalışan, açılış törenine katılan veya mozoleyi düzenli olarak ders kitaplarında, medya organlarında gören kişiler kendilerini hedeflenen bütünlüğün, daha doğru bir ifadeyle üst kimliğin bir parçası olarak görebileceklerdir. O kimliğe entegre olacaklardır.

Anıtlar çevresinde tarihi bir olay ya da kişi anılırken bu anmalar, toplananların akraba olmaması sebebiyle aile anmalarından, keza dini bir ritüelin takip edilmiyor olmasından ötürü de ayinsel anmalardan farklılaşmaktadır. Ne var ki her tarihsel anma bir miktar aileselllik ve bir miktar da kutsallık içinde barındırır (Winter, 2015: 324).

Anıtlar törenle açılır. Tören anıtın varlığını herkese duyurur, onu bir bellek taşıyıcısı olarak onu hafızanın bir unsuru haline getirir. Diğer bir ifadeyle, hatırlatmakla görevli bir aracının bu görevini yerine getirebilmesi için en başta kendisinin varlığının anımsanması gerekliliğine hizmet eder. Anıtın ilgi

görmemesi veya unutulması, anıtın temsil ettiği hafızanın silinmesi anlamına gelecektir. Öte yandan Nora (2006:23) hafıza mekânlarının unutmaya karşı "yapay" biçimde oluşturulduğunu vurgular.

> *Hafıza mekânlar, kendiliğinden hafızanın olmadığı düşüncesinden doğarlar; arşivleri kurmanın gerektiği, yıldönümlerini devam ettirmenin, ayinleri düzenlemenin, kasvetli cenaze söylevleri vermenin, belgeleri noterde onaylatmanın gerektiği duygusundan doğar ve yaşarlar, çünkü bu işlemler olağan değildirler.*

Nora (2006) "hafıza mekânları geleneğin bizzat kendisi değil, onun laboratuvarıdır" derken, hafıza mekânlarının toplumsal akış içindeki spontanlıktan ayrı olarak, bilinçli bir tasarımla yapılandırıldıkları üzerinde durur. Onun deyimiyle "kendiliğinden hafızanın olmadığı düşüncesi" bu tasarımın, diğer bir ifadeyle yapaylığın gerekçesidir. Oysa hafıza mekânlarından farklı olarak otantik biçimde "hafıza ortamları" da Nora'ya göre eskiden mevcuttu, ancak artık kalmamıştır. Bu eksilme "hafıza mekânlarının" oluşturulmasına yol açmış, "hafıza ortamlarının" kaybolmasından doğan boşluk yapay "hafıza mekânları" meydana getirilerek giderilmiştir.

Anıt ya da bir hafıza mekânı egemenlik altına alıcı şekilde topluluk üzerinde bir hâkimiyet kurabilir. Bilhassa resmi törenlerin yapıldığı ulusal anıtlarda bu his insanları kuşatır. Buna karşılık "hafızanın yaşayan kalbi" olarak Nora'nın ifade ettiği, mekânın insanlara egemen olmadığı, tersine insanların o mekânı sahiplenip belli ölçülerde şekillendirdiği yerler de vardır. Oralar "sessiz hacıların kutsal mekânlarıdır" (2006:37).

Ölmüş bir yazarın evi, grev yapılan bir meydan ya da bir kahramanlık anıtının bir hafıza mekânı olarak etkisi, fiziksel varlığının devamlılığından çok, o mekâna insan gruplarının ilgisinin, kendi yaşamlarıyla bu mekânın temsil ettiği geçmiş arasında bir bağ kurma gereksiniminin devam edip etmediğine bağlıdır. Şüphesiz insanların mekânla olan etkileşimleri belirli

aralıklarla düzenlenecek olan anma etkinlikleri sayesinde sürecektir. Aksi durumda o hafıza mekânının da ortadan kalkacağı söylenebilir. Winter (2015:342) bu konuda şu anekdotu aktarmaktadır; Hocalık yaptığı üniversitesindeki öğrencilerine, şehir merkezinden kampüse gelirken ilk dört yol ağzında ne gördüklerini sorar. Çoğu bir şey görmediğini ifade eder. Oysa orada bir savaş anıtı bulunmaktadır. O anıtı görmemelerinin ya da görmüş olduklarını hatırlamamalarının sebebi, o anıtla kendi yaşamları arasında bir bağın onlar açısından kurulmamış olmasıdır. Winter'e göre eğer o anıtın çevresinde anma etkinlikleri yapılmış olsaydı, bu durumda pekâlâ öğrencilerinden alacağı cevap da farklı olabilirdi

Bir anıtın, simgelediği olayın ne kadar sonrasında inşa edildiği konusunda Pennebaker ve Gonzales'in (2005:236) tespit ve analizlerinden bahsedilmesi de yerinde olacaktır. Onlara göre bir anıt travmatik bir olayın ardından inşa edilecekse bu, ya olayın gerçekleşmesinin hemen sonrasında ya da olaydan 20-30 yıl geçtikten sonra yapılmaktadır. Bu çerçevede yazarlar, Kennedy suikastı, Vietnam savaşı, Martin Luther King suikastı gibi vakıaları incelemiş, ardından da ABD'deki son 100 yılda meydan gelen benzer olaylar ve bunlara dair dikilen anıtların ne zaman inşa edildikleri üzerine araştırmalar yapmıştır. Bellekte iz bırakan bir olayın hemen ardından bir anıt dikilmesi makul görülebilir. Ancak bu yapılmamışsa neden 20-30 yıl toplum beklemektedir? Pennebaker ve Gonzales bu durumun 2 temel sebebi olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki olay gerçekleştiği esnada henüz 13-25 yaş aralığında olan kişilerin -ki bu kişiler Kohort etkisi olarak ifade edilen durumdan ötürü travmadan yaşı itibariyle en fazla etkilenen gruptur- olayın üzerinde 20-30 yıl geçince toplumda söz sahibi olacak duruma gelmeleridir. Diğer neden ise psikolojik uzlaşma etkisi olarak tanımlanan durumdur. Topluluk üyeleri ilk aşamada anıt dikilmesine karşı çıkar, çünkü travmatik olayın anksiyete ve rahatsızlık verici etkilerini yaşmaktadırlar. Aradan on yıllar geçtikçe bu etki ortadan kalkar ve bir anıt dikilerek travmayla yüzleşilmesi artık kaygı verici olmaktan çıkar.

2.1.6.2. Bir "Hafıza Mekânı" Olarak Mezarlar

Ölüm, Mermi Uygur'a (2005) göre şöyle tanımlanır; "Canlılık (canlının) çevreye uyması, çevreyi değiştirmesi demektir. Canlı için birey olarak yaşama budur. Ölmek; bir zamanların canlısındaki değiştirme gücünün neredeyse sıfıra indirgenmiş olması, çevrenin canlıyı değiştirmesidir."

Ölüler modern toplumların pek çoğunda gömülür. Eliade'nin (2009:339) ifadesiyle "yeryüzünün rahmine gömülen tohumlar gibi, ölüler de yeni bir suret içinde yaşama dönecekleri anı beklerler". Mevlana, Gazel'de benzer bir analoji kurar; "Hangi tohum yere ekildi de bitmedi? Ne diye insan tohumundan şüpheye düşüyorsun? Hangi kova kuyuya salında da dolu dolu çıkmadı?" (akt. Ökten, 2010:154). Turner (2018:180) pek çok kültürde rahim ve mezarın bir tutulduğundan bahseder. Hayatın sonunda insanlar hayatın başlangıcından, rahimden medet ummaktadır. Bu çerçevede mezar da ölüme karşı uyarlanma çabasının bir kültürel ürünü olarak ortaya çıkar. Sona ermiş olan hayat mezar üzerinde ölümsüzleştirilir.

Mezar, ölüm olgusunun ve ölüme dair topluluk düşünce ve eylemlerinin merkezinde yer alır. Eliade'nin (2017:27) "kutsal insan" olarak ifade ettiği insan toplulukları açısından, tıpkı diğer kutsal mekanların sahip olduğu özelliklere sahiptir: Kaosun içinde yön bulmayı sağlayan sabit bir noktadır. Uzamdaki sürekliliği ve karmaşayı ortadan kaldırır. Göreliliği sona erdiren bir işarettir. Karmaşaya son verir. Karmaşanın yarattığı endişeyi giderir.

Mezarın olduğu yer, mezarda kalıntıları bulunan ölünün ailesine aittir. Bu aidiyet, hukuksal bir mülkiyet ilişkisinden ziyade, o toprağın kültürel olarak sahiplenilmesi vurgusunu içinde barındırır. Bu duruma ilişkin olarak çarpıcı bir örneği Zırh (2021:35) verir. Zırh yaptığı incelemede, Avrupa'daki Türk

göçmenlerin cenaze işleriyle uğraşan bir görevlinin, ölüler Türkiye'ye taşınmak yerine bulunulan ülkede defnedilmiş olsaydı, elde edilmesi için hala uğraş verilen pek çok hakkın zaten edinilmiş olabileceğine dair kanaatine yer vermiştir.

Örnek'in (1971:66) yazdığı monografi türündeki "Anadolu Folklorunda Ölüm" isimli eserinde Anadolu'da mezara, ölen kişinin kimliğinin ve yazgısının yazılmasının genel bir uygulama olduğundan söz eder. Bu konuda verilen örnekler kapsamında İçel'de öldürülmüş kişinin mezarına tabanca ya da bıçak, suda boğulmuş kişini mezarına ise bardak resmi çizildiği belirtilir (1971:71). Dolayısıyla mezar sadece ölen kişinin toplumsal bellekte kayıt altına alınmasını sağlayan bir "hafıza mekânı" değil, aynı zamanda ölüyle ilgili temel bilgileri de belleğe kaydetmeye çalışan bir yapıdır. Bu kimi durumlarda ölüm sebebi olabileceği gibi, kimi başka hallerdeyse ölünün mesleği veya başarılarıdır.

Mezar her ne kadar içinde ölüyü barındırsa da, şüphesiz canlılar tarafından ve canlılar için yapılır. Böyle olunca da ölenin hatırlanması dışında, başkaca da mesajları canlılar dünyasına vermek amacıyla tasarlanabilir. Bu durumda mezar taşına çizilmiş bir bıçak motifi, ölenin ölüm sebebini göstermekten ziyade, geri kalanlara intikam alma görevini hatırlatan bir sembole dönüşebilir. Nitekim Diyarbakır'daki kimi mezar taşlarında yer alan böylesi imgelerin, kan davaları kapsamında düşünebilecek şekilde öç duygusunu kamçılamak amacıyla taşa işlendiği düşünülmektedir (Tezcan, 1981:43).

Mezar taşları ölüyle topluluğun metaforik olarak iletişim kurduğu merkezlerdir. Ölümden geriye kemikler, dişler ve saçlar kalmaktadır. Bu "kutsal emanetler" mezarda saklanmakta, ölümün hiçliğine meydan okunmaktadır. Bedenin yokluğu mezar taşının varlığı ile telafi edilmektedir.

Mezarın fiziki varlığının yanı sıra, cenaze merasimi, yas, mezar ziyaretleri, mezar başında izlenen ritüeller ile “ölüm canavarı ehlileştirilmektedir” (Kellehear, 2012:189).

Her anıt gibi mezar da onu ziyarete gelenlere kimlik kazandırır. Annesinin mezarına ziyarete giden 80 yaşındaki bir birey, uzun süredir uzağında olduğu bir kimliğe, bir annenin çocuğu olma kimliğine yeniden sahip olurken, mezarı başında anılan kişi öldürülmüş bir politik insansa, bu sefer katılımcının ön plana çıkacak olan kimliği siyasi bir aidiyeti içerecektir.

Ölüm tahayyülü ve onun çevresinde sahnelenen ritüeller, gerçekte ölümden çok, topluluğun canlılığa ve yaşama dair temel düşünsel organizasyonunu ne şekilde gerçekleştirdiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Metcalf ve Huntington’a göre de ölümün araladığı pencereden bakıldığında hayat şeffaflaşmakta, yaşama dair temel sosyal ve kültürel konular ifşa olmaktadır (1991:25). Bu bağlamda ölüyle yaşayanların ilişkisi farklı toplumlarda, farklı kültürel örüntüler olarak ortaya çıkabilmektedir. Kimi topluluklarda ölü canlıların bir koruyucusuyken, kimilerinde bir tehdit olarak algılanabilir. Bu konudaki dikkat çekici bir örneği Eliade (2007:23) verir. Eliade’nin “Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi” isimli eserinde mezarın ölünün geri gelmesini engellemek amacıyla oluşturulan bir yapı olduğu da ifade edilmektedir. İnsanların ölülere dönük korkularının baskın olduğu böylesi duyguların ortaya çıkardığı uygulamalara Örnek (1971:76) de monografisinde yer verir. Ölenden geriye kalan kimi eşyaların ve bilhassa da kıyafetlerin, ölümün hemen ardından yok edilmesi, evden uzaklaştırılması gibi uygulamaların temelinde bu korkunun yattığını ifade eder. Kimi durumlarda hayır niyetine eşyaların insanlara hediye edilmesinin asıl nedeni, ölünün o eşyalarla sürdürdüğüne inanılan ilişkinin etkisinden kurtulunmaya çalışılmasıdır. Siverek’de, ölmüş insanların, öldüğü sırada üzerinde olan kıyafetleri 3 gün bekletilir, ardından önce soğuk, sonra sıcak suyla yıkanır ve bir yoksula

verilir. Gömleği ise yakılarak yok edilir (Örnek, 1971:76). Keza Freud da bir makalesinde cesedin tabu haline geldiği etnografik bulgulardan söz etmiştir. Örneğin Maori'lerde bir cesede temas etmiş kişi kirlenir, toplumdan dışlanır, hatta kiri bulaştırmaması için yemeği elleriyle yiyemez, önüne konan tabaktan dişleri ve dudakları ile yemeği almak zorunda kalır. Kimi durumlarda ölünün ismi bir tabu haline gelir ve konuşma içinde kullanılması yasaktır (akt. Ökten, 2010:227).

Ölünün canlı dünyasında ne şekilde konumlandırılacağına dair bir başka kültürel eğilim ise toplumsal örgütlenme ve ilişkinin ölüler üzerinden yansıtılmasıdır. Bu hallerde, yukarıda bahsedildiği şekliyle ölenin canlılar dünyasına geri gelmesine dair bir korku baskın değildir. Bu durumda ölüme dair ritüeller de aynı amaca, ölünün canlılar dünyasında kazanacağı anlamın belirleyicisi olacak şekilde kurgulanmıştır. Böylesi hallere örnek olarak kurucu kahraman katına ölünün yükseltilmesi verilebilir. Kurucu kahraman aynı zamanda topluluk kimliğinin de etrafında şekillendiği bir temele dönüşür (Emiroğlu ve Aydın, 2020:884).

Mezarın sembolik anlamsallığı ve kitleleri etkileyebilme gücü dikkate alındığında, mezarın daha henüz fiziksel olarak inşa aşamasında bir mücadelenin öznesi haline gelmesi doğal karşılanmalıdır. Mezarın yapılıp yapılmayacağı ve eğer yapılacaksa nereye, ne şekilde yapılacağı üzerinden verilen bu mücadelede, değişik hafıza grupları birbirlerini alt etmeye çalışır, kendine arzuladıkları şekilde "hafıza mekânının" biçimlenmesi için uğraşırlar.

Mezar sembolizmasının toplumsal belleği etkilemedeki tesiri, iktidarların meşruiyet arayışında ondan yardım almalarına da yol açar. Buna ilişkin bir örneği Boçorov (2020:217) verir: Sovyetlerin yıkılışının ardından, Ekim

Devrimi öncesindeki “atalar panteonu” canlandırılmış ve devrim esnasında idam edilen son çara ait olduğuna inanılan kalıntılar dini ritüellerle yeniden defnedilmiştir. Bu törenle “kutsal ata” değişmiş, Lenin’in yerini Çar almıştır. Nitekim dönemin bir siyasetçisi yaptığı konuşmada (mozolesinde mumyalanmış olarak bulunan) Lenin’in cesedi gömülünceye kadar Rusları hiçbir iyi şeyin bekleyemeyeceğini ifade etmiştir.

Bu kısımda son olarak ölümün zamanlamasının da önemli olduğu vurgulanmalıdır. Bu vurguyu izah edebilmek için “yaşam senaryosu” kavramına başvurmak yerinde olacaktır. Evlenme, çocuk büyütme, emekli olma gibi bir dizi yaşam olayının hangi yaşlarda ve tabiatıyla hangi sırayla gerçekleşmesinin kültürce uygun görüldüğüne dair bir prototip olarak ifade edilebilecek olan “yaşam senaryosu”, bir tür idealize hayat öyküsü ortaya koymaktadır (Berntsen ve Bohn 2015:83). Açıktır ki ölüm bu senaryonun sonunda yer almalıdır. Aksi durumlarda, ölümün senaryo ile öngörülen sıralama ve yaşta değil de daha erken gerçekleşmesi, şüphesiz toplulukta özel olarak stres yaratacak bir kriz anlamına gelecektir.

Sonuç olarak mezar bir anıt ve “hafıza mekânı” olarak, topluluğun ölüme bakış açısını, ölen kişiyle oluşturduğu ilişkiyi, topluluğun hafızasında ölen kişinin kazandığı ya da kazanması arzu edilen işlevleri, o ölüm özelinde toplumda yaşanmış muhtemel travmayı sembolize edecektir.

Ölüm ve bilhassa da bir suçun sonucunda meydana gelen olağan dışı ölümler şüphesiz geride kalanlar üzerinde bir yara açacaktır. Eğer bir cinayet söz konusuysa, bu yaranın adaletin “onarıcı” yönüyle iyileştirilmesi gerekecektir. Aksi halde Sancar’ın (2016) da kitabında, “Gül Bahçesi” isimli bir filmden alıntıladığı gibi, “iyileşecek yaralar olduğu sürece geçmiş bugün olarak kalmaya devam edecektir”.

Uğur Mumcu'nun öldürülmesinin yarattığı şokun kültürdeki izlerinin anlaşılabilmesi ancak toplumsal bellek kavramının yerli yerinde anlaşılabilmesi ile mümkündür. Bu bölümde temel olarak bu amaçlanmıştır. Cinayetin ardından, Mumcu'ya dair anma törenlerinde ortaya konan kimlikler, topluluğun oluşturduğu kültürel yapılar, izlenen ritüeller ve semboller, Uğur Mumcu sonrasında oluşan toplumsal belleğin kimler tarafından yaratılıp devam ettirildiği, bu uğurda oluşturulan "hafıza mekanları" ve ayrıca "hafıza ortamları", Uğur Mumcu üzerinden yaşanmış olması muhtemel hafıza savaşları bu toplumsal belleğin parçalarını teşkil etmektedir. Bu parçaların anlaşılabilmesi ile bütün resmi görebilmek mümkün olacaktır. Öte yandan bu resimde adaletsizlik nerede yer almaktadır? Adaletsizliğe dair topluluğun sahip olduğu tahayyüller bu resmi ne şekilde etkilemektedir? Şimdi artık sahadan elde edilen veriler ışığında bu sorulara cevap aranabilecektir. Ancak öncelikle Mumcu'nun öldürüldüğü yılların ve o dönemde Uğur Mumcu'nun toplum için kim olduğunun anlaşılabilmesi gerekir.

3. BÖLÜM

"90'LI YILLAR", UĞUR MUMCU SUİKASTİ VE ANMALARIN ETNOGRAFİSİ

"90'lı yıllar" ifadesi Türkiye' de insan hakları ihlalleri, demokrasi sorunları, çatışmalar, suikastlar, ekonomik krizler ve siyasi istikrarsızlıklarla, neredeyse eşanlamlı şekilde kullanılmaktadır. 1980 darbesinin sivil toplumu ezen ve yoğun güvenlikçi politikaları ile sağladığı görece "istikrarlı" dönem, 1990'lara gelindiğinde ortadan kalkmıştır. Bu yıllar, kendi de gazeteci olarak o seneler tanıklık etmiş bir görüşmecinin ifadesiyle Türkiye'nin "ardı ardına enfarktüsler geçirdiği" yıllardır.

Sadece 1990 yılı içinde, Prof. Dr. Muammer Aksoy, gazeteci Çetin Emeç, araştırmacı ve yazar Turan Dursun, siyasetçi ve akademisyen Bahriye Üçok öldürülmüşlerdir. 1991'de 1. Körfez Savaşı patlak vermiş, ertesi yıl, beş yüze yakın insanın vefat ettiği Erzincan depremi gerçekleşmiştir. Aynı yıl yazar ve gazeteci Musa Anter öldürülmüştür. 1993 yılına gelindiğinde ise Uğur Mumcu katledilmiştir. Gene aynı sene Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Eşref Bitlis'in uçağı şaibeli bir biçimde düşmüş, cumhurbaşkanı Turgut Özal hayatını kaybetmiş, Sivas Katliamı yaşanmış, Başbağlar köyünde 33 sivil yurttaş PKK tarafından katledilmiştir. 1996' da kamuoyunda "Susurluk skandalı" olarak bilinen hadise meydana gelmiş, polis- devlet-mafya ilişkileri tekrar tartışılmaya başlanmıştır. Tüm bu yıllarda geri planda, Türkiye'nin güneydoğu bölgesindeki çatışmalar yüksek yoğunlukta devam etmiş, ölüm ve katliam haberlerinin ardı arkası kesilmemiştir.

Uğur Mumcu öldürüldükten sonra da faili meçhul cinayetler, çatışmalar sürmüştür. Gazi olayları, Sabancı suikastı, olaylı 1 Mayıslar, açlık grevleri, siyasi parti kapatmaları, 1998' de gerçekleşecek olan 28 Şubat darbesi,

Ahmet Taner Kışlalı'nın suikasta kurban gitmesi, yaklaşık 18.000 hayata mal olan 17 Ağustos depremi ve 1999 ekonomik krizi ile, takip eden yıllarda da ülkedeki atmosfer değişmemiştir.

Uğur Mumcu cinayeti bu dönemde, tüm bu majör gelişmelerin içinde, toplumsal bellekte en fazla hatırlanan olaylardan biri haline gelmiştir. Bunda Uğur Mumcu'nun yaşadığı dönemde bir gazeteci ve düşünce insanı olarak toplumda kazandığı ağırlığın, ona dönük derin saygının ve ayrıca öldürülme biçiminin olduğuna şüphe yoktur.

1942 yılında doğan Mumcu, 1957 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girmiş, mezuniyetinin ardından Türk Solu dergisi, Akşam gazetesi gibi yerlerde araştırma yazıları ve makaleleri yayınlanmaya başlanmıştır. 1969 yılında mezun olduğu okulda İdare Hukuku alanında asistan olarak çalışmaya başlamıştır. Yazıları yayımlanmaya devam ettikçe gözaltı ve tutuklamalar da peşi sıra gelmiştir. 1973 yılında, tahliye edilmesinin hemen ardından askere alınmış, yedek subay olarak askerlik yapması gerekirken, "kötü düşüncelere sahip olduğu" iddiasıyla kendisine er statüsünde askerlik yaptırılmıştır. Askerliği bittikten sonra üniversitedeki görevinden ayrılmış ve yaşamını yalnızca gazeteci yazar olarak sürdürmüştür. 1975'den itibaren Cumhuriyet gazetesinde köşe yazıları yazmaya başlamıştır. 1976'da Güldal Mumcu ile evlenmiştir. 1977'de Sakıncalı Piyade'yi yazmış, ertesi yıl aynı kitabı Rutkay Aziz'le beraber tiyatroya uyarlamıştır. Bu oyun Ankara Sanat Tiyatrosu'nda yaklaşık 700 kez sahnelenmiştir. Aynı dönemde ülkede yükselen sağ- sol çatışmalarına ve teröre karşı çıkmış, ayrıca devletin içindeki kimi grupların derin bağlantıları, bu bağlantılar üzerinden yapılan siyaseti etkileme çabaları, elde edilen rant ve yolsuzluklar üzerine ardı ardına önemli kitaplar yazmıştır. Sırayla Çıkmaz Sokak, Terörsüz Özgürlük, Silah Kaçakçılığı ve Terör, Yine Ağca, Papa Mafya Ağca, Rabıta gibi her biri çok ses getiren eserlere bu

dönemde ve devamında imza atmıştır. Hem kitaplarında, hem de köşe yazılarında yolsuzluklar, mafya, dini cemaatler, derin devlet, Kürt sorunu gibi alanlarda çarpıcı bilgi ve belgelere yer vermiştir. 24 Ocak 1993 günü evinin önündeki aracına bindiği sırada patlayan bir bomba ile öldürülmüştür. Aynı gün yayınlanan köşe yazısı gene yolsuzluklar üzerinedir. Uğur Mumcu'nun Özgür ve Özge isimli iki çocuğu bulunmaktadır (UMAG, 2021).

Uğur Mumcu yaşadığı dönemde, hegemonyaya karşı Kemalist ve sosyalist bir çizgide muhalif yazılar ve demeçleriyle tanınmıştır. Yazılarının odağına kimi zaman hükümetleri, kimi zamansa orduyu, mafyayı, cemaatleri, derin devleti, yabancı istihbarat örgütlerini, holdingleri, yolsuzlukları ve terör yapılanmalarını almıştır. Tavizsiz ve cesur bir araştırmacı, gazeteci, yazar olarak büyük bir şöhret kazanmıştır. Cinayetin duyulmasıyla beraber Türkiye'nin dört bir yanında eylem ve gösteriler yaşanmıştır.

Bu bölümde, öncesinde yöntem kısmında izah edilen metot takip edilerek elde edilen verilere yer verilecektir. Bu noktada ifade edilmesi gerekir ki, görüşmeler esnasında araştırmacı tarafından, tezin konusunun görüşmecilere iletilmesiyle beraber görüşmecilerin özel olarak Uğur Mumcu'ya olan saygılarını hem sözleri, hem de vücut dilleri ile ifade etme çabası içinde oldukları görülmüştür. Saygının yanı sıra görüşmecilerin tamamında vurgulanan bir üzüntü hissi gözlemlenmiştir.

Görüşmeciler içinde yaşı müsait olanlara ilk olarak şu soru sorulmuştur: Uğur Mumcu'nun öldürüldüğü günü hatırlıyor musunuz? Bu sorunun cevabı tezin sorunsalı açısından önemlidir. Zira suikastın olduğu gün suçun işlendiği ve "adaletsizliğin" de başladığı gündür. Bu adaletsizliğin üzerine inşa edilecek olan toplumsal belleği taşıyacak insan grupları açısından o gün, adeta tarihin ilk günüdür. O günden sonra anmalar, ritüeller, semboller,

inşa edilen kimlikler ve mizaçlarla insan toplulukları farklı bir tarihsel akış içinde yerlerini alacaktır.

3.1. "TARİHİN BAŞLANGICI": 24 OCAK 1993, SAAT 13:25

"Paltomu giydim. Mutfağa girdim. Fırının saati 13:25'i gösteriyordu. Çizmelerimi zaten giymiştim. Vestiyerden çantamı aldım…. Kapıyı çekerken sağ taraftan gözümün ucuyla beyaz bir arabanın geçtiğini gördüm, döndüm bir adım attım…
Büyük bir patlama oldu!!..
Bir adım daha attım. Bir patlama daha!!!..
Geriye, eve doğru bir adım attım Bir patlama daha!!!!..
Yer ayağımın altında üç kere sallandı.
…
Önce arabayı gördüm, duvarın dibinde bir enkaz halinde duruyordu.
"Uğur'a ne oldu!!! Uğur nerede!?!.." diye bağırdım. Birisi "bakmasanız…" dedi.
Bense onu görmek istiyor, etrafta onu arıyordum.
Sonunda gördüm!.."

Uğur Mumcu'nun eşi Güldal Mumcu, Uğur Mumcu'nun katledildiği o anı "İçimden Geçen Zaman" (2013:16) isimli kitabında bu şekilde anlatmıştı. Araştırmacı tarafından görüşmecilere aynı "an" sorulduğunda, görüşmecilerin Mumcu'nun öldürüldüğü haberini nasıl aldıklarını genellikle ve tüm detaylarıyla anımsadıkları görüldü. Tezin sorunsalı yönünden bu olayın ne şekilde anımsanıyor olduğunun anlaşılabilmesi, bir suçun toplumsal bellekte ilk anda nasıl bir iz bıraktığının kavranabilmesi açısından önemli görülmüştür. Zira bundan sonrasında toplumsal bellekte şekillenecek her şey o "ilk anın" üzerine inşa edilmiştir.

Çoğu insan o günün Pazar olduğunu, Uğur Mumcu'nun aracının içinde bombayla öldürüldüğünü, arabasının parçalandığından söz etmişlerdir. A. (erkek, 70, ressam) bu hatıraların bir örneğini sunuyor;

"Uğur Mumcu'nun öldürüldüğü günü hatırlıyorum. Pazar günüydü, aşağıdaki komşumuz arabasını temizliyordu, bana seslendi. 'Duydun mu?' dedi. 'Neyi?' dedim, 'Uğur Mumcu'yu' dedi. Tabi koştuk evin olduğu yere. Ben o gün bir Uğur Mumcu resmi çalıştım. Sarı, kalın bir

kâğıt vardı ama düzgün kesilmiş değildi. Resim için hazırlanmamıştı. Pastel boya vardı. Çalakalem denebilecek bir şekilde bir portre çalıştım…. Sonradan o resmi Cumhuriyet gazetesine götürdüm. Yönetici arkadaşımdı, benden rica etmişti resmi görmeyi, benden aldı arkasındaki panoya yapıştırdı, birkaç gün kalsın dedi. Ben sonra gittiğimde resim yoktu. 'Resim nerede?' dedim. 'Senden de isteseydi sen de 'hayır' demezdin' dedi. Anlamadım başta, meğer Güldal Hanım gelmiş, istemiş."

Diğer görüşmeciler de, çoğunlukla benzer şekilde suikast anını anımsadıklarına dair şöylesi söylemlerde bulunmuşlardır;

"Öldürüldüğü anı hatırlıyorum çünkü patlama sesini duyduk, evimiz oraya yakındı. Evin camlarından patlamanın dumanlarını gördük. Olayın ne olduğunu televizyondan anladık. Annem ve babam sonrasında bana Uğur Mumcu'nun kim olduğunu anlattı." (B, kadın, özel sektör, 45)

"Ben onu, öldürülene kadar tanımıyordum. Liseye gidiyordum. Bir arkadaş toplantısındaydık. Orada yemek yiyorduk, televizyonda bu haberi duyduk, ben de çok ağlamıştım. Tanımama rağmen o öldürülme şekli beni çok etkilemişti." (G, kadın, avukat, 45)

"Onun öldürüldüğü haberini radyodan dinledim. Televizyonlarda da vardı ama ben görmediğim için (görme engelli olduğum için) radyodan dinledim. Şok geçirdim. O sırada dışarıdaydım, yürüyordum, eve gidiyordum, bir an haberi alınca sendeledim." (F, erkek, sivil toplum örgütü yöneticisi, 60)

"Uğur Mumcu'nun öldürüldüğü anı çok iyi hatırlıyorum. Pazar günüydü. Televizyondan aldım haberi. Hava soğuktu. Çok korkunç bir andı, yakından da tanıyordum kendisini. Evine gelen polisleri

hatırlıyorum, gitmiştim, hurdaya dönmüş arabası vardı." (S, erkek, akademisyen, 55)

"Cinayet haberini gündüz kuşağında televizyon izlerken öğrendim. O gün annem hastaneden gelmişti, hastaydı." (A, kadın, sivil toplum örgütü yöneticisi, 55)

"Öldürülme haberini aldığımda işyerimdeydim, kuaförlük yapıyordum. Radyodan duydum. İşi bıraktım, biraz yazı yazdım, sonra evin önüne gittim." (Ö, erkek, kuaför, 55)

Yapılan mülakatlarda Mumcu'nun öldürülme haberini alan kişilerin içlerinde bulundukları koşulları, araştırmacı tarafından sorulması halinde daha da detaylandırabildikleri görülmüştür. Örneğin evde hangi odada bulundukları, o sırada yanlarında kimlerin olduğu, haberi eğer televizyondan öğrenmişlerse hemen ardından kimlerle, neler konuştukları gibi hususlar, şaşırtıcı bir berraklık içinde ifade edilmiştir. Anlatılarda ön plana çıkan unsurlar yukarıda da ifade edildiği üzere, Uğur Mumcu'nun patlama sonrası enkaza dönen otomobili, günlerden Pazar oluşu ve soğuk bir gün olduğudur. Kimi görüşmeciler Mumcu'nun ailesinin, bilhassa eşi ve çocuklarının üzüntülü halinden bahsetmiştir. Ayrıca Mumcu'nun öldürüldüğü anı anlatırlarken, o gün kendilerinin de ne denli üzüldüklerini ayrıca vurguladıkları gözlenmiştir.

Uğur Mumcu'nun öldürüldüğü güne dair hatıraların bir kısmının ise patlamayla etrafa savrulan parçaların özensiz bir şekilde süpürüldüğü, adeta delillerin yok edildiğine dair bir izlenim içerdiği görülmüştür. Gerçekten de bu konu toplumsal bellekte Uğur Mumcu cinayetiyle özdeşleşmiş unsurlardan biridir. Patlamanın ardından ev, Mumcu'nun çalışma arkadaşlarının, okurlarının, meraklı insanların, siyasetçilerin ve devlet yöneticilerinin akınına uğramış, muhtemel bir soruşturmada çok önemli

deliller teşkil edebileceği düşünülen, yere savrulmuş kalıntılarsa o esnada çöpçülerce süpürülmüştür. Bu konuda F. (erkek, 60, sivil toplum örgütü yöneticisi) şunları ifade etmektedir;

"Türkiye'nin araştırmacı, başarılı, çok yönlü bir gazetecisi öldürülüyor. Evinden çıkıyor, ailesine siz bekleyin, ben işaret verince gelin diyor ve ardından arabasını çalıştırıyor ve ölüyor. Emniyet ne hikmetse orada delilleri toplamadan, oraları temizlemeye başladılar. Çöpçüler geldi, deliller yok oldu, deliller toplanmadan oralar temizlenmişti."

T.'nin (erkek, gazeteci, 30) ve D'nin (kadın, 27, sekreter) söylemlerinde ise "adaletsizliğe" dair bu bulgunun bellekte ilk günden güçlü biçimde yer etmesine benzer biçimde, kuşaktan kuşağa da aktarıldığına dair ifadeler bulunmaktadır;

"Benim patlama sırasında oraya giden büyüklerim bana anlattı; deliller süpürüldü, aynısı 10 Ekim'de oldu. 2 gün sonra ağaçta ceset parçası bulundu."

"16 yaşlarında onun bir anma etkinliğine katılmıştım. Belediye bizi götürmüştü. Cımbızla toplanması gereken delillerin süpürgeyle süpürüldüğünü de oradaki konuşmalardan öğrenmiştim."

Bu konuda bir başka görüşmecinin ise söylemi, Uğur Mumcu'yu anan toplulukta hâkim olan adaletsizlik algısının ne denli güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda da bu adaletsizliğin temelinin, dönemin resmi kurumlarının bir tür tercihine dayandığını varsayımını içermektedir.

"Deliller süpürülüyor ama süpürülmese de bir şey değişmeyecekti." (U, erkek, memur, 24)

Suikastın hemen sonrası. Fotoğrafçı Rıza Ezer. (Hürriyet gazetesi, 2020)

Görüşmelerde nadiren de olsa bazı katılımcıların, patlamayla havaya uçan otomobilin ne denli mütevazı bir araç olduğuna dair tespitlerini vurguladıkları görülmüştür. Bir tabakalaşma sembolü olarak arabanın marka ve modeli ile Uğur Mumcu'nun yaşadığı hayatın tutarlılığının altı çizilmiştir;

"Uğur Mumcu'nun mütevazı bir arabası olduğunu hatırlıyorum. İçinde öldürüldüğü arabayı hatırlıyorum. Öyle aşırı lüks bir araba değildi, öyle olsaydı Uğur Mumcu'ya yakışmazdı, o sosyal demokrat bir insandı." (B, kadın, özel sektör, 45)

Uğur Mumcu'nun ölüm anı gibi, cenazesine dair hatıraların da görüşmecilerin hafızalarında canlı olduğu görülmüştür. Herkesin fikir birliği yaptığı şey cenazenin çok kalabalık olduğudur. Yağmurlu bir günde cenazenin yapıldığı, bu nedenle kitlenin siyah şemsiyeler kullandığı, herkesin ne denli üzüntülü ve öfkeli olduğu, eşi Güldal Mumcu ve çocuklarının görüntüleri insanların hafızalarındaki diğer temel ögelerdir. Bu konuda G. (kadın, avukat, 45) toplumsal bellekte yer alan hatıraların bir örneğini sunmuştur;

“Cenaze törenini de hatırlıyorum, bilhassa eşinin cenazedeki vakur duruşunu unutamıyorum. Ben olsam öyle olamazdım. Ağlamaması, metanetini koruyabilmesi, o cümleleri kurabilmesi çok etkileyiciydi. Çok kalabalıktı, bir insan seli oluşmuştu. O cenazeden sonra merak etmeye başladım Uğur Mumcu’yu. Ardından Uğur Mumcu okumaya başladım.”

Diğer katılımcılarla yapılan görüşmelerde de, katılımcıların belleğinde benzer ögelerin yer aldığı görülmüştür;

“Ben cenazesine katıldım. Hava soğuk ve yağmurluydu. Kortej çok büyüktü. Yüz binlerce insan toplanmıştı. Biz daha Yüksel Caddesi’ndeyken, kortejin diğer ucu Maltepe Camii’ndeydi. Sloganlar atılıyordu ama genelde sessiz bir yürüyüştü. Herkes üzgün ve şaşkındı.” (F, erkek, sivil toplum örgütü yöneticisi, 60)

“Türkiye’nin gelmiş geçmiş en büyük cenazesiydi. Kendiliğinden oluşmuştu. İnsanların vicdan ve yüreklerinin sesiyle Cebeci’ye aktığı bir gündü. O soğuğa, yağışa rağmen 2 milyon insan sokaktaydı. Herkes tepkiliydi. Gerici akımların Türkiye’deki aydınları katletmesine gösterilen bir tepkiydi.” (N, erkek, sivil toplum örgütü yöneticisi, 65)

Bir başka katılımcı ise düzenlenen cenaze töreninin insanları politikleştirdiğini ifade etmiştir;

“Uğur Mumcu’nun cenazesinde, yağmur altında bir grup arkadaşla katılmıştık. Bu katlediliş ve cenaze töreni bizi politize eden olaylardı.” (S, erkek, sivil toplum örgütü gönüllüsü, 45)

Ressam olan bir katılımcı cenaze töreninin görsel etkisi üzerinde durmuş ve kendi tanıklık ettiği bir başka törenle onu kıyaslamıştır;

"O cenazeye gelen kalabalık çok önemliydi. Yağmurlu bir hava vardı, şemsiyeler, sokağın dolması, insanların jestleri- mimikleri hala belleğimdedir. Görsel olarak çok etkileyiciydi… Uğur Mumcu'nun cenazesi kadar etkileyici bir başka tören, zamanın Yargıtay Başkanı İmran Öktem'in cenazesinden sonra yapılan bir anayasaya saygı yürüyüşüydü.[2] Ben o zaman öğrenciydim. İlginçtir, yürüyüşün başında Uğur Mumcu vardı." (A, erkek, ressam, 70)

Görüşmecinin bahsettiği Anayasaya Saygı yürüyüşünde Uğur Mumcu (Onedio web sitesi, 2021).

Görüşmeciler cenaze töreninin yaşandığı günü anlatırken o günün ne denli olağan dışı olduğunu vurgu yapmışlardır. Ancak o gün, Ankara'daki rutin yaşamın pek çok yönden ne ölçüde kesintiye uğradığını ortaya koyacak bir açıklamayı emekli bankacı olan L. (kadın, 55-60) yapmıştır. L.'nin ifadesine göre bankaların "dealing room" adını verdikleri bir odaları bulunmaktadır. Bu odada bankanın döviz, mevduat ve hisse alışverişleri anlık olarak, yatırım uzmanlarının katılımıyla gerçekleştirilmektedir. Anlık takibin yapılabilmesi

[2] 1966 yılında Yargıtay başkanı olan İmran Öktem 1967 yılında, adli yıl açılışında yaptığı konuşmada sarf ettiği ve Voltaire'den alıntıladığı "tanrıyı da insan yapmıştır" sözü ile dini cemaatlerin tepkisini çekmiştir. 1969 yılında ölmüş, cenaze töreninde olaylar çıkmıştır. Törene katılan İsmet İnönü güçlükle törenden uzaklaştırılabilmiştir. Katılımcının bahsettiği yürüyüş ise cenaze töreninde çıkan bu olayları protesto amacıyla, cenazeden 6 gün sonra düzenlenmiştir (Cumhuriyet gazetesi, 2021).

için de odada bulunan ekranlarda döviz kurları ve benzeri finansal bilgiler yer alır. L, işte o odalarda, üstelik sadece kendi çalıştığı bankada değil, diğer tüm bankalarda da –kamu bankaları dâhil- bir anda ekranlarda finansal bilgilerin yerine "Uğur Mumcu" yazmaya başladığını söylemiştir.

Ayrıca cenaze töreni TRT tarafından da canlı yayın olarak verilmiştir. Bir devlet töreni olmamasına rağmen TRT tarafından böyle bir yayın yapılması TRT''nin kendi tarihinde ilktir (Konaklı, 2017:219).

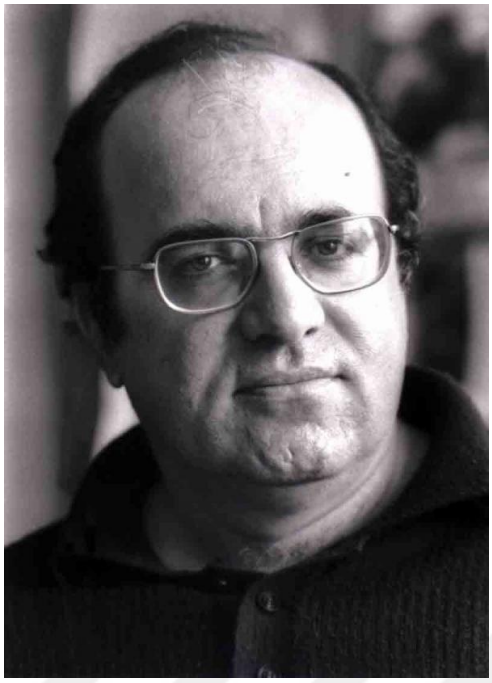
O gün Ankara'nın ne denli başka bir görünüm kazandığından Güldal Mumcu (2013:32) da kitabından bahseder;

> *"… Çocuklara sarıldım, onları öptüm. Başlarını dik tutmalarını, başını eğecek birileri varsa bunun biz olmadığımızı; cenaze sırasında olumsuz, tahrik edici bir laf olursa hiçbir şekilde tepki vermemelerini, dik duruşlarını bozmamalarını söyledim… Başımı kaldırıp etrafa bakınca, o olağanüstü kalabalığı gördüm. Her zaman dolaştığım yerler başkalaşmıştı. Bir insan denizi içindeydim. Özge, babasının göğsündeki resmini okşuyordu. İkisinin de elini sıkı sıkı tuttum… Maltepe Camii'nin önüne ulaştığımızda kalabalık akıl almaz boyutlara ulaşmıştı… Avluya girmek imkânsız gibiydi. Bizi avluya sokabilmek için 'ailesi geliyor yol açın lütfen' diye bağırıyorlardı.*
> *Bu sesleniş, çocukları da, beni de rahatsız etmişti. Bir tuhaf olmuştuk.*
> *'Lütfen öyle bağırmayın' dedik.*
> *Güçlükle ilerlerken, bir adam, gözlerinde hüzün, kısık bir sesle,*
> *'Biz de ailesiyiz…' dedi. Gözlerim onun gözlerine takıldı 'bir an'. Gerçekten yalnız olmadığımızı, işte o 'bir an' da gördüm."*

Cenaze töreni, İlhan Selçuk konuşma yapıyor. Fotoğrafçı: Rıza Ezer. (Hürriyet gazetesi web sitesi, 2021).

İlerleyen bölümlerde de açıklanacağı üzere, Uğur Mumcu ile özdeşleşmiş sembolleri anlatırken görüşmeciler Uğur Mumcu'nun çok bilinen, Rıza Ezer'in çektiği bir siyah beyaz fotoğrafını sıklıkla ifade etmiştir. Gerçekte o fotoğraf da Mumcu'nun cenaze töreninde kullanılmıştır. Nitekim Güldal Mumcu kitabında (2013:26) o fotoğrafın cenaze töreninde kortejin en başında taşınmak üzere kendisi tarafından, nasıl seçildiğini anlatır. Ancak görüşmecilerin zihninde o resmin cenaze töreniyle bağdaştırılmadığı fark edilmiştir.

Uğur Mumcu. Fotoğrafçı: Rıza Ezer
(Hürriyet gazetesi web sitesi, 2021)

Araştırmacı da o cenaze törenine henüz 15 yaşındayken katılmıştır. Cenazeye katılan insan selinin nasıl da büyük olduğunu, caddelerin, sokakların, meydanları nasıl da hınca hınç dolduğunu bizzat görmüştür. Görüşmecilerin de ifade ettiği gibi yağmurlu ve soğuk bir günde cenaze töreni düzenlenmiş, yer yer ucu bucağı görünmeyen, sonsuz bir şemsiye denizinin ortasında olduğunu araştırmacı hissetmiştir.

O gün Ankara' da bu yaşananlar, bir suçun yarattığı şok dalgası içindeki toplumun günlük yaşama ara vererek topluca, törensel bir birliktelik için organize olmasıydı. Suça karşı dayanışma, eşitlik, ortak hedeflere sarılma, hep beraber üzüntüyü yaşama ve kızgınlık duyma, biraradalık, anonimlik, kadim ritüellerin icrası gibi pek çok duygu durumu ve kültürel olguyla, suça ve adaletsizliğe karşı, Uğur Mumcu için ilk mücadelenin verişiydi.

Bu bölüm son olarak, yine Güldal Mumcu'nun (2013:34) sözleriyle kapatılabilir. Cenaze töreninde, defnin ardından Güldal Mumcu'nun yanına sivil bir polis gelir ve kendisini korumakla görevli olduğunu, bu çerçevede kitle dağılmaya başlamadan önce oradan ayrılırlarsa güvenliklerinin sağlanmasının daha kolay olacağını ifade eder. Güldal Mumcu mezara atılmakta olan çiçeklere, kendi deyimiyle "ağaçlardaki kameramanlara", "şemsiye denizi" ne ve çocuklarına bakar ve "peki ayrılalım" der**.** Ardından çocuklarına eğilir ve şunları söyler;

> *… Türkiye'nin her yerinden geldiler. Bugün, şimdi, burada, babanızla baş başa bırakalım onları, onu uğurlasınlar; sevgilerini sunsunlar, son görevlerini yapsınlar. Biz, daha sonra hep gelebiliriz. Ayrıca, hiç kimsenin acısını paylaşmak için yüz binler gelmemiştir. Sizin acınızı paylaştılar, sizde acı kalmadı artık. Sizde sadece onun, babanızın onuru kaldı* (2013:35).

Uğur Mumcu'nun öldürüldüğü ve ardından cenaze töreninin düzenlendiği o günler, varlığını günümüze kadar sürdürecek bir dizi kültürel olgunun da toplum yaşamına dâhil olmasına neden olmuştur. Mumcu'yu her ölüm yıldönümünde anan bir topluluk, bu topluluğun söylemleri, kullandıkları ritüel ve semboller ile tüm bunları kuşatan, adeta bunların varlık sebebi olan bir adaletsizlik algısı. O ilk günlerin ardından her yıl anma törenlerinde, gerçekte bir şekilde o ilk tören yeniden anımsanmakta ve bellekte canlandırılmaktadır. Peki, Uğur Mumcu neden unutulmamalıdır? Bu sorunun topluluk açısından cevabının anlaşılabilmesi için topluluğun Uğur Mumcu' ya yüklediği anlam ve değerin anlaşılabilmesi gerekir.

3.2. UĞUR MUMCU: BİR HALK KAHRAMANI

Araştırmacı tarafından görüşmecilere sıklıkla Uğur Mumcu'nun onlar için ne anlama geldiği ve neden anılmasının gerektiği sorulmuştur. Bu soruların ardından da Uğur Mumcu'nun ölüm şekli ve sonrasında bir faili meçhul olarak kaldığına dair toplumdaki yaygın kanaatin, bu anma sürecine olan etkilerinin anlaşılmasına dönük olarak anlatıların ilerlemesi sağlanmıştır.

Böylelikle suçun ve adaletsizlik duygusunun toplumsal bellekte yarattığı izlerin anlaşılabilmesi hedeflenmektedir.

Katılımcıların Uğur Mumcu'yu genel olarak vatanperver, demokrat, Atatürkçü, solcu, sosyalist, araştırmacı gazeteci, cesur, önder, şehit gibi sıfatlarla tanımladıkları görülmüştür. Yakın çalışma arkadaşlarından biriyle yapılan görüşmede, görüşmeci Uğur Mumcu'nun anılması gerektiğini, zira onun bir "halk kahramanı" olduğunu ifade etmiştir.

"Uğur Mumcu gerçekleri cesaretle dile getiren, sapmadan, bildiği yolda dürüstçe giden bir gazeteci, yazar ve halk kahramanıdır. Halk kahramanları tarihe kazınır ve çabuk unutulmazlar, kitapları yazılır, türküleri yakılır, romanları yazılır ve çoğu zaman da efsaneleşirler, halk kültürünün bir parçası olurlar… Uğur Mumcu anma törenleri onun ailesinin ve yakın çevresinin, onu unutturmamak için yaptığı törenler değildir. Bunlar halkın kendi içinden gelen vazgeçmeme duygusuyla ilgili. Bu duygu bu törenlerin yapılmasını mecburi kılıyor… Öldürülen şairler, yöneticiler…vs var. Kongo'da Lumumba unutuldu mu? Uğur Mumcu da unutulmayacak. Sanmayın ki birkaç belediye bir araya gelip bir Uğur Mumcu anıtı dikiyorlar. Hayır, halk istiyor! Uğur Mumcu öldürüleli 28 yıl oldu. Biz yeniden Uğur Mumcu kitaplarını basıyoruz ve gençler bu kitapları okuyorlar. Üzerinden 30 yıl geçmiş ama içlerindeki makaleler güncel... Uğur Mumcu gibi her toplumun kendine has kahramanları vardır." (I, erkek, 65, yazar)

Araştırmaya katılanlar Uğur Mumcu'nun tarafsız ve ilkeli bir gazeteci olduğuna hep vurgu yapmışlardır. Bir görüşmeci Uğur Mumcu'nun sağlığında ne denli etkili bir gazeteci olduğuna örnek olarak, Mumcu'nun yazdığı kitaplar üzerine, dönemin cumhurbaşkanı Kenan Evren'in açıklama yapmak zorunda kalmasını göstermiştir. Bir başkası ise, kendisinin 1980 öncesinde Uğur Mumcu'yu protesto eden biri olduğundan ama kendileri için

sonrasında Mumcu'nun, adaletin ve sol değerlerin bayrağı haline geldiğinden, onun fikirlerine katılmasalar dahi saygı duyduklarından söz etmiştir. Uğur Mumcu'nun toplumsal hafızada nasıl bir imge olduğu konusunda D şunları söylemektedir;

"Uğur Mumcu'yu ben Deniz Gezmiş'e benzetiyordum. Biraz da tabi gençlik dönemimde solcu olmamın etkisi bu. Uğur Mumcu'yu ben 16 yaşındayken solcu biri olarak görüyordum. Ama sonrasında araştırınca anladım ki, solculuğun arka planda kaldığını, aslında çok önemli bir gazeteci olduğunu anladım. " (D, kadın, 27, sekreter)

Uğur Mumcu'ya dair toplumsal bellekte görüşmecilerin söylemlerine göre, Mumcu'nun tarafsız ve ilkeli bir gazeteci bir gazeteci olduğuna dair kanaatlerin yer aldığı gözlenmiştir. Nitekim kendi de gazeteci olan T. (erkek, 30) bu duruma dair düşüncelerini şöyle ifade etmiştir;

"Anmalara katılan Atatürkçüler onu Atatürkçü görüyor, sosyalist katılımcılar onu sosyalist olarak görüyor. İnsanlar aslında o benden, benimle aynı demeye çalışıyor. Hâlbuki o, zekice pek çok şeyi eleştiriyor. Mesela ben komünistim ama onun komünizme dönük eleştirilerine katılıyorum. Aslında sadece gazetecilik yapılıyor, biz bunu toplumca alışık değiliz, ondan toplum anlayamıyor."

Kimi görüşmecilerin Uğur Mumcu'nun hitabet yeteneğine vurgu yaptıkları gözlenmiştir. Türkçeyi çok iyi kullandığını, ayrıca sivri kalemli olduğunu ifade etmişlerdir. Keza Uğur Mumcu'nun cesur biri olduğuna dair görüş de sıklıkla söylenmektedir. Uğur Mumcu'nun bir ailesi olmasına rağmen böylesi bir cesaret içinde olduğuna dair görüşler seslendirilmektedir. Ayrıca Uğur Mumcu'nun yazılarındaki öngörülerin gerçekleştiğine dair de katılımcıların büyük kısmı hemfikirdir. Hala yazılarının okunmasının bir sebebinin de bu olduğuna dair kanaatlerini sıklıkla ifade etmektedirler.

Uğur Mumcu'nun bir cinayet ile yaşamına son verilmiş olmasının, onun toplumsal hafızadaki konumuna nasıl etki yaptığı konusunda ise insanlar hemfikir görünmektedir. Bu olağan dışı ölümün, Mumcu'nun anılmasındaki yoğunluğu ve ısrarı arttırdığı söylenmektedir. Bu konudaki söylemlerin anlaşılabilmesi için şu cümlelere kulak verilebilir;

"Bunca yıldır Uğur Mumcu'nun anılıyor olmasının iki sebebi var bence; İlk olarak cinayetin çözülememiş olması, ikinci olaraksa Uğur Mumcu'nun uyarılarının, öngörülerinin hep haklı çıkıyor olması, fikirlerinin hala güncel olması." (F, kadın, 55, sivil toplum örgütü yöneticisi)

U. (erkek, 24, memur) da benzer fikirleri dile getirmiştir;

"Uğur Mumcu'yu hariç tutuyorum, bazı önderler, simgeler katledildikten sonra tanınır. Büyük oranda böyle olur. Ama Uğur Mumcu benim gördüğüm kadarıyla, benim eski yazılarını okuduğum, kendi yakınlarından dinlediğim, benim yakınlarımdan, özellikle babamdan dinlediğim, 1993'te daha katledilmeden önce çok büyük bir önderdi. Uğur Mumcu'nun biraz farkı o. Topluma bakarsanız, belki şu anda tanıyanların yüzde 60 katledilmesiyle tanıdı. Ama dönemi içinde de çok tanınan biriydi ve önderdi…. Büyük bir külliyatı vardı".

I. ise Mumcu'nun evinin önündeki anıtın kazandığı anlamı, Mumcu'nun trajik ölümüyle ilişkilendirmektedir;

"Uğur Mumcu bir cinayet sonucunda değil de eceliyle vefat etseydi, bu anma etkinlikleri yine olurdu… ama bu güçte olmazdı. Düşünün evinin önünde herkes gelip mum dikiyor. Bir yatır gibi. İç rahatlatma, medet umma, bir şeyleri aşma, ondan güç alma gibi anlamları var yatırın.

Uğur Mumcu da bir evliya gibi. Ama bu da yanlış tabi ama kaçınılmaz bir şey." (I, erkek, 65, yazar)

Nitekim Ö. (erkek, 55, kuaför) yukarıdaki düşünceleri, mülakatta şu cümlelerle adeta özetlemiştir;

"Uğur Mumcu doğal olarak ölseydi, gene anılırdı, ama bu dram yaşanmazdı. Saygıyla, bir usta olarak anılırdı."

Sonuçta suç bireyi ve toplumu dönüştürmektedir. Bu dönüşüm öldürülen kişinin anılmasındaki yoğunluğu ve ısrarı arttırmaktadır. Adaletin topluluğu teskin edici yönünden topluluk mahrum kalınca, adaletsizlikle başa çıkabilmek uğruna toplumsal belleği harekete geçirmekte, araçsallaşan hafıza ile Mumcu'ya ve onun şahsında kendisine yapıldığını düşündüğü adaletsizlikle mücadeleye girişmektedir. Ne var ki bu anma toplantılarına katılımda tek motivasyonun "adaleti sağlamak" ya da "adalet çağrısı yapmak" olduğunu düşünmek eksik kalabilir. İnsan grupları değişik hedeflerle Mumcu'yu sahiplenmektedir. Kimi zaman onu sahiplenmek bir kimliğe dâhil olmak anlamına gelebilir, kimi durumlardaysa kendi değerlerini Mumcu'yu yükleyerek, diğer bir ifadeyle "o da bendendi" diyerek, Mumcu'yu bir kimliğe dâhil etmek. Bu stratejilerin çözümlenebilmesi için insanların hangi saiklerle bu anma etkinliklerine katıldıklarının anlaşılabilmesi gerekir. Bir sonraki bölümde bu sorunun cevabı aranmıştır.

3.3. UĞUR MUMCU'YU ANMAK: "ACIYI DEVAM ETTİRMEK"

> *"…Korkmadan öldük ey halkım unutma bizi!..*
>
> *Bir gün mezarlarımızda güller açacak ey halkım, unutma bizi... Bir gün sesimiz hepinizin kulaklarında yankılanacak ey halkım unutma bizi.*
>
> *Özgürlüğe adanmış bir top çiçek gibiyiz şimdi, hep birlikteyiz ey halkım unutma bizi, unutma bizi, unutma bizi..."* (Mumcu, 1975, Cumhuriyet gazetesi.)

Uğur Mumcu yukarıdaki dizeleri yazarken bir korkusunu dile getirmiştir: Unutulmak. Bu yazıyı yazdıktan 19 yıl sonra öldürülecek, bu dizeler mezar taşına işlenecekti.

Uğur Mumcu'nun unutulmamaya dönük talebinin, en azından görüşmeciler nezdinde de olsa paylaşıldığı araştırmacı tarafından gözlenmiştir. Bu bölümde Uğur Mumcu'yu anan topluluğun söylemleri esas alınarak, anma etkinliklerinin arka planındaki motivasyon ve stratejilere dair veriler sıralanacaktır. Böylelikle Uğur Mumcu'yu anan insanların toplumsal belleği araçsallaştırarak neyi amaçladıklarına dair daha kapsamlı sonuçlara ulaşılabilmesi umut edilmektedir.

Önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere, Uğur Mumcu'nun anma etkinlikleri, cinayetin üzerinden 28 yıl geçmiş olmasına rağmen düzenli olarak devam ettirilmektedir. Her ne kadar katılımın azaldığından, gençlerin yeterli ilgiyi göstermediğinden insanlar yakınsa da, Uğur Mumcu, onun fotoğrafları, konuşmaları sosyal medyada hep ön plana çıkmakta, kitapları okunmaya devam edilmekte ve "adalet ve demokrasi haftası" olarak ölüm günü ve onu takip eden günlerde etkinlikler yapılmaktadır. Araştırmacı tarafından görüşmecilere Uğur Mumcu'nun neden hatırlanması gerektiği sorulduğunda, pek çok katılımcı Mumcu'nun ne kadar değerli bir insan olduğundan söz ederek, bunun doğal karşılanması gerektiğini ifade etmiştir. Bu yaklaşım tarzı temelde, toplumun Uğur Mumcu'ya bir borcunun olduğu kabulüne dayanmaktadır. Örneğin bir görüşmeci onun anılmaması halinde "boşa ölmüş" olacağını ifade etmiştir. Bir kişinin unutulması halinde toplum nezdinde yaptığı fedakârlıkların karşılık bulmayacağı, bir yerde toplumun ona borçlu kalacağına dair bu duyguyu S. (erkek, 55, psikayrist) özel olarak vurgulamıştır. Uzun yıllar boyunca faili meçhul insanların ailelerine bir hekim olarak psikiyatrik destek de sağlayan S. bu konuda şunları ifade etmektedir;

"…Ayrıca kişinin boşa ölmediğinin bilinmesi ihtiyacı var. 'Bu insanlar boşa mı öldüler, bu kadar mı değersizdiler' duygusuna karşılık, onları unutmamak ve 'bu kişileri değerliydiler, olağandışı biçimde öldürüldüler, insanlar bu durumu hatırlasın, bunu kınasın' şeklinde bir simgeleştirme önemli."

Görüşmecilere göre toplumun Uğur Mumcu'ya olan borcunun kaynağında, onun toplumun menfaatine olacak şekilde gazetecilik mesleğini icra etmiş ve bu uğurda ölümü de göze almış olması yatmaktadır. Uğur Mumcu toplum için bir "bedel ödemiştir". Toplumun da üstüne düşen görev onu unutturmamaktır. Bu noktada görüşmecilerden biri bu durumu şu şekilde ifade etmektedir;

"Bazı insanlar var; Politik olmak yerine politik davranmayı tercih ediyorlar. Kendileri bazı fikirleri ileri sürmekten çekiniyorlar, risk almıyorlar. Onların yerine bu fikirleri birileri ortaya koyduğunda da mutlu oluyorlar. Eğer cesaretle o fikri savunan öldürülürse bu sefer insanlara şu deniyor: Bakın bu kişi sizin hakkınızı savunuyordu ve gitti." (A, kadın, 20, öğrenci)

Uğur Mumcu'nun, görüşmecilerin fikrine göre topluma adanmış ömrü ve yaşamının trajik şekilde sonlanması, kimi görüşmeciler nezdinde, onu tarihte benzer özelliklere sahip olduklarını düşündükleri kişiliklere (kahramanlara) benzetmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu durumun çarpıcı bir örneği, bir görüşmecinin Mumcu'yu, Hz. Hüseyin'e ve Deniz Gezmiş' e benzetmiş olmasıdır. Ona göre bu üç insanı benzer kılan şey, kendi dönemlerindeki zorbalara direnmiş olmalarıdır.

Görüşmecilerin söylemlerine göre anma etkinliklerine katılan kişilerin Uğur Mumcu'ya olan "borcun ödenmesi" dışında, başkaca da motivasyonlara

sahip oldukları görülmektedir. Bunlarsa “bir daha asla” parolasıyla tanımlanabilecek türde geleceğe dair bir takım hedefleri, tasarımları içermekte ve aynı olayların tekrarlanması korkusundan beslenmektedir. Dolayısıyla bir kişinin Uğur Mumcu’yu anarken iki farklı duygu yüküyle (ve kimi durumlarda her ikisiyle de) hareket ettiği gözlemlenmiştir. Bunlardan, “bir borcun ifası” şeklinde özetlenebilecek olan tutum geçmişe dönük ve Uğur Mumcu’yu odağına alırken, “bir daha asla” tümcesiyle ifade edilebilecek olan tavır ve davranışlar ise Uğur Mumcu’yu sembolleştirip, ileriye dönük tasarımları içermektedir. Bu tasarımlar temelde yeni faili meçhul cinayetlerin işlenmesinin önlenmesi, hegemonya karşısında güçlü olunduğunun gösterilmesi ve hatta yeni bir toplum düzeninin inşası gibi hedeflere yönelik stratejilerden oluşmaktadır. Bu son duygu durumunun tipik bir örneğini Ö. (erkek, 55, memur) vermiştir;

“Biz aleviler taziyeye gittiğimizde ‘acın devam etsin’ deriz. Bu şu anlama gelir; ‘Son acısı bu olsun, bundan sonra yeni acılar olmasın’ demek isteriz. Uğur Mumcu’yu anarken biz de bu acıyı sürdürüyoruz, yeni acıların meydana gelmesini engellemeye çalışıyoruz.”

Keza başka görüşmecilerin de benzer türde bir stratejinin anma etkinlerinde egemen olması gerektiğine dair düşünceleri olduğu görülmüştür. Bu insanlara göre anma etkinliğine katılımın azalması gelecek açısından endişe verici olacaktır. Zira bu durumda yeni faili meçhul cinayetlere kapı aralanacaktır.

“Katılımın yüksek olması önemli, hem kaybedilen kişiyi anmak açısından önemli, hem de belli bir güce karşı muhalefeti de gösterir. Sayıların azalması ise karşı tarafın daha rahat ve güçlü olduğunu gösterir. Geçmiş kadar gelecekte tekrarının önlenmesini hedefliyoruz.“ (F, kadın, 65, emekli)

"Bu anmalar yapılmazsa, yeni faili meçhuller olur ve adaletsizlikler daha da artar." (L, kadın, 65, emekli)

"Neden unutulmamasını istiyorlar? Bu sayede "bir daha asla" diyorlar. Bunun için bir çaba ortaya koymuş oluyorlar. Bu çabanın simgelenmesi açısından faili meçhul kişinin unutulmaması lazım". (S, erkek, 55, psikayrist)

Bir görüşmeci neden Uğur Mumcu'yu anma etkinliklerine katılıyor olduğuna dair araştırmacının sorusuna, Mumcu'nun anılması gerektiğini, aksi halde onun boşa ölmüş olacağını ifade etmiş ve cümlelerini şu ifadeyle sonlandırmıştır: "Aksi halde bir sonraki kurban biz oluruz."

Görüşmecilere, anma etkinliklerine insanların hangi duygu ve hedeflerle katılım sağladıklarının sorulması üzerine verdikleri cevaplar arasında, olumsuz andıkları kişi ve olayların da olduğu görülmüştür. Bu insanlar Uğur Mumcu'ya olan borcun ödenmesi ya da bundan sonrasına dönük toplumsal hedeflere katkı sunulması için değil, kişisel menfaatleri ve ya da kariyer hedefleri doğrultusunda etkinliklere katılmaktadırlar. Görüşmecilere göre bu hedefler, bir siyasi partiden milletvekili olmak ya da parti meclisine girmek gibi siyasi amaçlar olabileceği gibi, "Atatürkçü görünmek" gibi daha çok bir kimliği sahiplenmek şeklinde de olabilmektedir. S. (erkek, 55, akademisyen) bu durumu anlatmıştır;

"Bir grup da kendini göstermeye geliyor oraya, milletvekili olmak istiyorlar, belediye meclisi üyesi olmak istiyor, oralarda görünmek bunu sağlayabiliyor. Mesela bazı soru soranlar aslında soru sormak yerine yorum yaparlar, bunlar milletvekili olmak için kendini göstermek ister. Kimileri İnstagram'a resim koymak için de gelir. Oraya gelenlerin çoğu Uğur Mumcu'nun bir tane bile kitabını okumamıştır."

A. (kadın, 20, öğrenci) ise anma etkinliklerine katılırken samimi olmayan kimi başka insanların da olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir;

"Eğer bir kişi Uğur Mumcu'nun fikirlerini bilmeden, kitaplarını okumadan, sosyal medyada Uğur Mumcu resimleri paylaşıyorsa kendi reklamını yapıyordur. Böylece 'toplumda böyle bir şey varmış, ben de aynı kesimce kabullenileyim' diyor. İnsanlar dışlanılmak istemiyor, bir gruba dâhil olmak istiyor, 'ben de buradayım, beni de görün' diyor… Bazen 'bana da Atatürkçü desinler' diyorlardır."

Yukarıda alıntılanan sözler üzerine, görüşmeye katılan bir başka görüşmeci, katılımcının bu ifadelerine müdahale etmiş ve kendisinin böylesi insanların varlığından şikâyetçi olmadığını, bu sayede en azından "daha kalabalık" göründüklerini söylemiştir.

Bu konuda U' nun (erkek, 24, memur) görüşlerine de yer vermek gerekebilir. U'nun "selfi ruhu" olarak ifade ettiği durumun, Mumcu'yu ananlar arasında yaygın olmadığını U belirtmektedir.

"Ama Denizler'de, Mahirler'de 'selfi ruhu' görüyoruz. Cebeci Asri Mezarlığı'na gidip sigara söndürmeye geliyorlar. Mücadelesini anlamaya çalışmıyorlar. Mezarında sigara söndürüyorlar. Böyle bir gelenek var. İdam edilmeden önce son bir sigara içiyor. Söndürmüyorlar da izmaritini atıyorlar…. Uğur Mumcu'yu gençler tanısaydı, belki onun anmaları da bu yöne evrilirdi."

U. yukarıda yer verilen söylemiyle, Mumcu'nun anma etkinliklerine katılanların, bellekteki diğer toplumsal figürlerin anıldığı etkinliklerde yer alanlara nazaran daha fazla, andıkları kişinin fikirlerine vakıf insanlar olduğunu ifade etmektedir. Bunun sebebini ise Mumcu'nun gençlerin

arasında egemen olan popüler kültürdeki yerinin görece azalmış olmasına bağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle Mumcu'yu anmak, diğer toplumsal "kahramanların" anılmasıyla kıyaslandığında, onu anan kişilere, toplumda kabul görecekleri popüler bir kimliğin inşasında daha az destek olabilmektedir.

Bir başka görüşmeci olan T. (50, erkek, yayıncı) ise bilhassa son yıllarda gözlemlediği bir durumdan bahsetmiştir. Özellikle günümüz siyasetçilerini ve devlet yönetimini beğenmeyen kitlenin, bu konudaki fikirleri güçlendikçe ve farklı muhalif gruplarla da bir araya gelmeleri mümkün olmadıkça bir tür "geçmiş güzellemesi" bu anma etkinliklerinde yapılmaktadır. Bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir;

"Hani bu geçmiş güzellemesine kapılmak yerine, daha böyle proaktif davranıp, bir örgütlenmeyi daha güçlendirmek zor geldiği için belki… Çünkü Türkiye'deki, özellikle son dönemdeki kutuplaşma farklı renkler arasındaki sınırları da keskinleştirmiş durumda. İnsanlar kolay bir araya gelemiyorlar, rezervleri var. Bu rezervler en ufak bir tartışmada keskinleşiyor… İşbirliği imkânları ortadan kalkıyor. Bu sefer insanlar 'geçmiş daha güzeldi' şeklinde bir noktaya geliyor. Buna dair izler bu toplantılarda görüyorum."

Sonuç olarak Uğur Mumcu'yu anan kitlenin söylemlerinden, katılımcıların farklı hedeflerle etkinliklerde yer aldığı anlaşılmaktadır. 24 Ocak'ta Mumcu'nun evinin önüne gidip orada ağlayan ve bir daha Mumcu'yu hatırına getirmeyen bir erkekten, 24 Ocak gecesi yapılacak tiyatro gösterisinin provalarına aylar boyu katılan bir kadına ya da kameraların kendisini çektiğinden emin olduktan sonra anıta karanfil bırakan bir politikacıya… Hiç şüphesiz bu insanların hepsi farklı motivasyonlara ve duygulara sahipler. Bu çerçevede Uğur Mumcu'nun onlar için, kendi hedeflerine dönük araçsallaştırabilecekleri bir zemin niteliğinde olduğu

söylenebilir. Bu zemin kimileri için şahsi menfaatlerine ulaşabilecekleri bir araç, kimileri için yepyeni bir ülke tahayyülü uğruna mücadele edebilecekleri bir alan. Ancak en temelde insanlara bu "zemini" sağlayan olgunun adaletsizlik olduğu unutulmamalıdır. Adaletsizlik hem bu zeminin varlık sebebi, hem de toplumsal meşruiyetinin kaynağıdır. Dolayısıyla yaşanan adaletsizlik topluluğa adeta bir anahtar vermektedir. Bu anahtarla hangi kapının açılması için uğraş verileceği ise grupların tercihine bağlı olarak değişmektedir.

Yukarıda izah edilen hususlara paralel bicimde, Uğur Mumcu'yu ananların kendi değerlerini Uğur Mumcu'ya yükledikleri ve bu şekilde kendi kimliklerini Uğur Mumcu üzerinden kamusal alana taşıdıkları söylenebilir. Diğer bir ifadeyle Mumcu onlar için bir ahlak modelidir. Kendi ideolojik değerleri ile geleceğe dair tasarımlarını Mumcu temsil etmekte ve Mumcu, bu değerlerle şekillenmiş kimliklerini ortaya koyabilmelerini sağlayan bir araç haline gelmiş durumdadır. Kamusal alanda kendi kimliklerini görünür kılarken, toplumsal bellekteki Uğur Mumcu figüründen ve Uğur Mumcu'nun eserleri ile trajik ölümünün ona sağladığı dokunulmazlıktan istifade etmektedirler.

Nitekim aynı konuda UMAG'da çalışan bir görüşmeciye şu soru yöneltilmiştir; Bir insan neden sosyal medyada Uğur Mumcu'nun bir sözünü paylaşır? Katılımcıya göre bunu yapan kişi topluma, kendisinin de "Uğur Mumcu gibi" olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Bu ise duruma göre antiemperyalist, Kemalist, cesur… vbg sıfatlara sahip olmak demektir. Dolayısıyla Uğur Mumcu gibi toplumsal bellekte yer alan figürler, insanlar için bir referans noktası olmaktadır; "Mumcu gibi olmak" ya da "Mumcu gibi olmamak". Bu noktada kendilerinin gerçekten de Uğur Mumcu'ya mı benzedikleri, yoksa Uğur Mumcu'yu "kendilerine benzer hale mi getirmeye çalıştıkları" yer yer cevaplanması zor bir soru haline gelmektedir.

3.4. UĞUR MUMCU'YU ANANLAR

Uğur Mumcu'yu kimler anmaktadır? Bu sorunun cevabı topluluğun genel profilinin anlaşılması açısından yardımcı olacaktır. Görüşmecilere göre bu insanlar şu ifadelerle anlatılabilir: vatansever, yurtsever, Atatürkçü, laik, solcu, antiemperyalist, devrimci, vicdanlı. Kimi görüşmeciler katılımcıların arasında her toplumsal tabakadan insan olduğunu düşünürken, kimileriyse eğitimli, kentli ve görece varlıklı insanların esas olarak bu etkinliklere katıldıklarını ifade etmektedirler. Bu konuda bir görüşmeci şunları ifade etmiştir;

"Katılanlar aydın, eğitimli, temiz ahlaklı, adalet ve hak arayan insanlar olduğunu düşünüyorum. Daha çok sol görüşlü insanlardır. Ben öyle insanlara sempati duyuyorum, ailem de o kafada. O yüzden onlara yakınlık duyuyorum." (N, Kadın, 45, Hostes)

Kimi görüşmecilerin Mumcu'nun yazılarındaki tarafsızlık ve adalet anlayışı nedeniyle karşıt görüşten insanlarca da saygı gördüğünü vurguladıkların gözlenmiştir. Bu bazı durumlarda, kurumsal olmasa da bireysel boyutta anma etkinliğine katılımlarını sağlayabilmektedir. Bir görüşmeci ise yaşlı bir "hacı amca"dan söz etmiştir. Uğur Mumcu'nun öldürüldüğü gün sokağında yapılan anma etkinliğinde, bu "hacı amca" da camiden çıkmış ve tesadüfen orada bulunmuştur. Görüşmeci, bu kişinin kalabalığın yanından geçerken şunu söylediğini duymuştur: "Ben de oğlanın köşesini okurdum…"

Uğur Mumcu'yu ananlar içinde özel bir meslek grubu ise gazetecilerdir. Onlar etkinliklerde olan biteni haberleştirmek amacıyla bulunurken, görüşmecilerin ifadelerine göre, diğer haberlere konu olaylardan farklı bir tutum içine girmektedirler. Haber kovalarken çoğu durumda, kendi aralarında ilgisiz konularda sohbet ederken, söz konusu olan Uğur Mumcu

olduğunda saygılı bir şekilde orada bulunmayı önemli saymaktadırlar. Bu konuda bir görüşmeci şunu eklemiştir;

"Biz orada çok dikkatli oluyoruz, resmi duruyoruz. Çünkü o bizi temsil ediyor… Biz Uğur Mumcu'nun Rabıta kitabını okumayanı gazeteci saymayız." (T, 30, erkek, gazeteci)

Bu bölümde son olarak, araştırma sürecine de katılımcı olarak katkı sonmuş olan İ.'nin (erkek, 50, öğretmen) iki ayrı fotoğrafına aşağıda yer vermek uygun olacaktır. Bu fotoğraflar, yapılan anma etkinliklerinin zamana nasıl da meydan okuduğunu göstermesi açısından seçilmiştir. Tezin değişik bölümlerinde ara ara vurgulanan ve aslında Uğur Mumcu anmalarını pek çok yönden "ilgi çekici" hale getiren, onu anan insan topluluklarının bu konudaki ısrarıdır. Aşağıdaki iki fotoğraf arasındaki süre 23 yıldır. Bu geçen 23 yıl boyunca İ. (soldaki fotoğrafta sağ tarafta yer alan) tüm anma etkinlerine katılmıştır.

1994 yılındaki anmadan (İlker Gülüm arşivi)

2017 yılındaki anmadan (İlker Gülüm arşivi)

3.5. ADALET ARAYIŞINDA KARANFİLLER VE MUMLAR

Bu bölümde anma törenleri, katılımcıların söylemleri ve dijital materyaller esas alınarak, etnografik olarak incelenecektir. Burada elde edilen verilerden adaletsiz sorunsalının bellekte ne şekilde yer bulduğuna dair bulgulara ulaşılması ve sonrasındaki kısımlarda yorumlanması amaçlanmaktadır.

Atatürkçü Düşünce Derneği'nin kurucusu, hukuk profesörü, 61 Anayasası'nın yazılmasına ilişkin oluşturulan kurucu meclisin parlamenteri, bir dönem Ankara Barosu başkanlığını da yürüten, CHP milletvekili, yazar ve siyasetçi Muammer Aksoy 31 Ocak 1990 günü evinin önünde kurşunlanarak öldürüldü. Ertesi gün Uğur Mumcu (Mumcu, 1990, Cumhuriyet gazetesi) Cumhuriyet gazetesindeki köşe yazısında Muammer Aksoy'u ve ölümünü anlattıktan sonra yazısını "… hepimizin ve hepimizin başı sağ olsun. Ah hocam, ah, ah, ah." diye bitirmiştir". "Hocasının" cenaze merasimi 3 Şubat 1990 günü düzenlenmiş ve Uğur Mumcu da onun resmini cenaze kortejinin en önünde taşımıştır.

Uğur Mumcu, Muammer Aksoy'un cenaze töreninde.
(Aydınlık gazetesi web sitesi, 2021)

Gerçekte Uğur Mumcu, önceki bölümlerde de izah edildiği üzere, 90'lı yıllarda yaşanan ve Atatürkçü kimliğiyle tanınan, çoğu Cumhuriyet gazetesinin etrafında toplanmış pek çok aydının öldürülmesine tanıklık etmiştir. Örneğin yazar Turan Dursun, Uğur Mumcu'dan yaklaşık 3 yıl önce, 4 Eylül 1990 günü katledilmiştir. Dine karşı eleştirel bakış açısıyla tanınan yazar, yazdığı kitaplar ve "2000'e Doğru" dergisinde yayınlanan yazıları nedeniyle sürekli ölüm tehditleri alıyordu (Dursun, 2017). Uğur Mumcu (Mumcu, 1990, Cumhuriyet gazetesi) kendisinin de aynı akıbete uğrayacağını bilmeden Turan Dursun'un 04.09.1990'da öldürülüşünün ardından şu satırları kaleme almıştır: "İslamcı terör bir can daha aldı. Önce Prof. Muammer Aksoy, sonra gazeteci Çetin Emeç ve sürücüsü Sinan Ercan ve şimdi de eski müftü ve yazar Turan Dursun".

Turan Dursun'un oğluysa (2017:41) babası hakkında yazacağı kitapta, babasının tabutunun başında saygı duruşunda bulunan bir kişi gördüğünü, başta kim olduğunu hatırlamakta zorlandığını ama sonrasında anımsadığını belirtecekti: Musa Anter**.** Yazar Musa Anter ise 20.09.1992 tarihinde bir başka faili meçhul cinayete kurban gidecekti. 90'lı yılların peşi sıra gelen bu cinayet haberleri içinde Uğur Mumcu'nun 24 Ocak'ta, "hocası" Muammer Aksoy' un ise 31 Ocak' da öldürülmüş olmasından ötürü, 24 Ocak-31 Ocak haftası, 1994' den bu yana "Adalet ve Demokrasi Haftası" olarak kabul edilmektedir.

Uğur Mumcu'nun anılmasına dair Ankara'da gerçekleştirilen etkinlikler üç merkezde yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki Uğur Mumcu'nun hayatını kaybettiği evinin önüdür. Burada toplanan kalabalık saygı duruşunda bulunmakta, evin önünde, tam da aracın patladığı yerde yapılan anıta mumlar ve karanfiller bırakmakta, sloganlar atmaktadır. Kitleye dönük olarak konuşmalar yapılmakta, genellikle Uğur Mumcu için bestelenmiş ya

da onun anısıyla ya da fikirleriyle özdeşleşmiş şarkılardan oluşan kısa bir konser verilmektedir. Konserde genelde tanınmış ve politik kimliğiyle ön olana çıkmış sanatçılar şarkılar söylemektedir. Etkinliğe sivil toplum örgütlerinin yanı sıra siyasetçiler de katılım göstermekte, Mumcu'nun ailesi ise halen oturdukları aynı evde, kimi ziyaretçilerin taziye dileklerini ayrıca kabul etmektedirler. Bazı durumlarda Mumcu'nun aile bireyleri de etkinliklerde konuşmalar yapmaktadır.

Araştırmacı da bu tezin yazılmasından yıllar önce değişik tarihlerdeki anma etkinliklerine -her hangi bir araştırma yapma amacı haliyle taşımadan- katılmıştır. Söz konusu etkinlerde genel olarak derin bir hüzün, saygı ve öfke duygusunun ortama hâkim olduğunu gözlemiştir. İnsanlar ellerinde karanfillerle, polis tarafından trafiğe kapatılmış sokağa yürüyerek gelmişler ve anıta karanfiller bırakmışlardır. Bu çerçevede araştırmacı açısından bu duygu durumunu vurgulayacak önemli bir hatıra, anma alanına gitmek üzere elinde karanfille taksiye bindiği bir gün gerçekleşmiştir. Taksi şoförü araştırmacının elindeki karanfille "Uğur Mumcu'nun Sokağı" na gitmek istediğini duyunca, anma etkinliğine araştırmacının da katılacağını anlamış, yol üzerinde bir çiçekçide, araştırmacıdan izin alarak birkaç dakikalığına durmuş ve çiçekçiden aldığı karanfilleri araştırmacıya vererek "lütfen benim adıma da bu karanfilleri bırakın" demiştir.

Öte yandan karanfil ve mumun, münhasıran Uğur Mumcu'yu anmak için kullanılan semboller olduğunun düşünülmesi yanlış olabilir. Nitekim bir görüşmeci aynı sembollerin Sivas'da, Madımak katliamında öldürülen aydınlar için de kullanıldığını belirtmiştir. Ancak mum sembolünün Uğur Mumcu'nun soyadından ötürü özel olarak da bu etkinliklerde kullanıldığını düşünen görüşmeciler de olmuştur.

Görüşmeciler kimi katılımcıların anıta dönük olarak dua ettiklerini ifade etmiş, buna dair kendi çektikleri fotoğrafları araştırmacıya ulaştırmışlardır. Keza Mumcu'nun mezarı başındaki anma törenine de, o sırada kendi yakınlarının kabirlerini ziyaret etmek üzere tesadüfen orada bulunan insanların da katıldığını, kimi kişilerin mezar taşına ellerini sürüp, kendi göğüslerine götürdüklerini söylemişlerdir. Bir başka görüşmeci Uğur Mumcu için şiir yazanlar insanlar olduğunu, bu kişilerin kalabalığın ortasında aniden ve coşkuyla yüksek sesle şiirleri okumaya başladıklarını ifade etmiştir.

Uğur Mumcu'nun evinin önündeki anıtta bir kadın dua ederken.
İlker Gülüm'ün arşivinden.

Etkinlikler boyunca insanların genelde gündelik yaşama nazaran daha dik bir postürle orada bulundukları gözlenmiştir. Nitekim etkinliklerin organizasyonunda da görev alan ve yer yer katılımcı kitleye konuşmalar yapan İ. (erkek, 50, öğretmen) bu konuda şunları ifade etmiştir;

"… kılık kıyafetime dikkat ediyorum, pejmürde değil, daha resmi bir görünüm. Söylediğim sözle vücudumun uyumlu olması lazım. Mesajım 'dik durun' demek olduğu için vücudum da dik duruyor."

Yukarıda anlatı bir tür bedensel saygının ortaya konulmasıdır. Bir cesaret modeli olarak kabul ettikleri Uğur Mumcu'ya olan saygıları, bedensel duruşun rutin yaşamdan farklı şekilde, özel olarak biçimlendirilmesiyle gösterilmektedir. Aynı bedensel tutum, topluma, "düşmanlara" ve resmi kurumlara dönük olarak da tavizsizliği ve kararlılığı ilan etmektedir.

Evin önündeki etkinliklerde "katiller bulunsun hesap sorulsun", "devrim şehitleri ölümsüzdür", "Uğur'lar ölmez" şeklinde sloganlar atılmaktadır. Bu sloganlarda iki temel anlam yükü göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki adaletsizliğe dönük itiraz, diğeri ise ölümsüzlüktür. Katılımcılar anonimleşmekte ve kendi bireysel kimliklerini topluluğun kimliğinde yok etmektedir. Bireylerin oluşturduğu bu "yapı" ise bir yandan adaletsizliği kamusal gündeme taşımakta, diğer yandan da bu adaletsizlikle mücadele için Mumcu'nun ölümsüzlüğüne vurgu yapmaktadır.

Etkinliklerde gazetecilerin yoğun bir ilgisi olmakta, Mumcu için yapılan anıtın etrafında gazetecilerden oluşan bir çember meydana gelmektedir. Kimi tanınan siyasetçiler bu noktada gazetecilere Uğur Mumcu hakkında beyanatlar vermektedir. Görüşmecilerin aktardığına göre aynı saatlerde Mumcu'nun evinde de, gelen ziyaretçilere helva ikram edilmektedir. Bu alandaki etkinliğin sona ermesinin ardından kitlenin bir bölümü ve Mumcu'nun ailesi, Uğur Mumcu'nun Cebeci Asri Mezarlığı'nda bulunan anıtmezarını ziyaret etmektedir. Ancak mezarlığa katılım yıllar içinde azalmıştır. Bu ilk günün ardından "adalet ve demokrasi haftası" içinde değişik konferans salonlarında ve sanat merkezlerinde, hem Uğur Mumcu için, hem de diğer öldürülmüş kimi yazarlar için sergiler, paneller, teatral

gösteriler, dinleti ve konserler düzenlenmektedir. Mumcu'nun evinin önü ve anıtmezarı dışında etkinliklerin yoğunlaştığı bir başka alan da bu panellere ev sahipliği yapan konferans ya da sergi merkezleridir. Burada yapılan etkinliklerde de sahnenin önüne Uğur Mumcu'nun siyah beyaz resmi, karanfil ve mum konduğunu görüşmeciler aktarmışlardır. Ayrıca kalem ve gözlük de kullanıldığını ifade etmişlerdir. Bir görüşmeciye göre bunun sebebi Selda Bağcan'ın Uğur Mumcu için yazdığı şarkıdaki şu sözlerdir; "Bir keskin kalem, bir kırık gözlük".[3]

Etkinliklerde, mum ve karanfil dışında sıklıkla karşılaşılan bir sembolse, yukarıda da ifade edildiği üzere Mumcu'nun siyah beyaz bir fotoğrafıdır. Bu fotoğraf anma etkinliklerine katılanların yakalarına da iğnelenmektedir. Geçen 28 yıl içinde, organizasyonda görev alan kişilerce, başkaca sembollerin de kullanılmasına dönük teşebbüslerde bulunulmuş ancak arzu edilen sonuç alınamamıştır. Bu konudaki bir anekdotu İ. (50, erkek, öğretmen) şu şekilde anlatmaktadır;

"Yağmur yağmasa bile şemsiyeleri kullanıyorduk, bir sembol olarak. 6-7 yıl önce şemsiyeleri denedik ama tutmadı. Açık şemsiyeler ağacın üzerine kondu, insanlar önünde fotoğraf çektirdiler."

Benzer biçimde bir başka görüşmeci de, bir yılki anma etkinliğinde güvercin kullanıldığından bahsetmiştir. Ancak güvercinler de, bir sembol olarak sonraki etkinliklerde yer almamıştır.

[3] Uğur Mumcu için yazılmış bir ağıt niteliğinde olan söz konusu şarkının, şair Ali Çınar' a ait sözleri suikast gününü anlatmaktadır; Bir Pazar sabahıydı/ Ankara kar altındaydı/ Zemheri ayazıydı/ Yaz güneşi koynunda/ Ucuz can pazarıydı/ Kalemim düştü kana/ Zalimler pusudaydı/ Bedenim paramparça/ Uğur'lar olsun, Uğur'lar olsun/ Hüzünlü bulutlar yoldaşın olsun/ Çevirdim anahtarı/ Apansız bir ölüme/ Şarapnel parçaları/ Saplandı ciğerime/ Kan doldu gözlerime/ İsimsiz korkuları/ Katmadım yüreğime/ Bembeyaz doğruları/ Yaşadım ölümüne/ Uğur'lar olsun, Uğur'lar olsun/ Hüzünlü bulutlar yoldaşın olsun/ Bir keskin kalem, bir kırık gözlük/ Yürekli yiğitlere hatıran olsun.

"Bir yıl anma etkinliği için 60 civarında güvercin aldık, anıtın açılışında açıldık. Tüm güvercinler satın aldığımız yere döndü. 1-2 tanesi ama gitmedi. Bu beni duygulandırdı." (Ö, erkek, 60, kuaför)

Bir sivil toplum örgütü adına, Çankaya Çağdaş Sanatlar Merkezi'nde Mumcu için düzenlenen bir teatral gösteride görev alan bir katılımcı şunları ifade etmiştir;

"Anma etkinliklerine insanlar günlük kıyafetlerle geliyor. İlk önce saygı duruşunda bulunuluyor. İnsanların en çok duygulandığı anlar genelde şiir ya da şarkıların olduğu anlar…. Her etkinlikte izleyicilerin en az yüzde yetmişi ağlıyor. Sonrasında gelip boynumuza sarılanlar oluyor." (U, erkek, 24, memur)

"Adalet ve Demokrasi Haftasında" her yıl belirli bir konu seçilmektedir. Genelde Uğur Mumcu'nun yazıları referans alınarak, o yılki anmaların hangi fikir merkezinde olacağına dair hazırlıklar yapılmaktadır. Bu süreci anlatan görüşmecilerden biri ilk günden bu yana etkinliklere katılım sağlayan ve organizasyonunda da görev alan bir kişiydi.

"Her yıl Ekim ayı gibi UMAG da bir toplantı yapılıp, anma etkinliğinin nasıl organize edileceği konuşulur. CHP, DSP, Türkiye Barolar Birliği, alevi dernekleri, tabipler birliği gelir ve 'o yılın cümlesi' tartışılır aynı zamanda. Güldal Hanım da katılır bu toplantıya. Son yıllardan birinde seçilen cümle şuydu: 'Masum insanlar öldürülürken susulamaz'. Ben bu söze itiraz ettim: 'Masum olmayan insanlar öldürülürken de susulamaz' dedim, üstelik kim karar verecek insanın masum olup olmadığına? Bunun üzerine haftanın parolası değişti; 'İnsanlar öldürülürken susulamaz' oldu. " (İ, erkek, 50, öğretmen)

Yukarıda özetlenen istişare sürecinin sonunda, UMAG tarafından, katılımcıların verdiği isimle bir "izlence" basılmaktadır. Bu izlencede hafta

boyu yapılacak etkinliklerin içerikleri, yerleri ve saatleri belirtilmektedir. Araştırmacı tarafından bu izlenceler incelenmiştir. Örneğin 2002 yılına ait izlence okunduğunda, etkinliklerin 24 Ocak 2002 günü Mumcu'nun evinin önünde saygı duruşu ve konuşmalarla başladığı, ardından bir mini konser verildiği, buradaki etkinliğin sona ermesini müteakip anıtmezar ziyaretinin yapıldığı, aynı akşam Büyük Tiyatro'da ünlü aktör ve aktrislerin görev aldığı bir müzikli gösteri düzenlendiği görülecektir. Bu ilk günün ardındansa hafta boyu etkinlikler sürmektedir; Açık oturumlar, karikatür sergisi, şiir dinletisi, film gösterisi, tiyatro oyunu, Mumcu anıtına karanfil bırakma ve mum yakma.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, belirli ölçülerde gelenekselleşmiş bir görev dağılımının toplulukta yıllar içinde oluştuğu gözlenmiştir. Bu "görev dağılımının" ilginç bir örneğini, yukarıda da görüşlerine yer verilen katılımcı İ. vermiştir. Kendisine verilen görevi yerine getirirken, bir yandan da Mumcu'nun ne şekilde anılması gerektiğine dair kabullülerini de hayata geçirmektedir. Bu çerçevede İ. "adalet ve demokrasi haftasının" ilk günü, yani 24 Ocaklarda, evin önündeki etkinliklerde hangi müziklerin çalacağına kendisinin karar verdiğini belirtmiştir. Söylemlerinden, görüşmecinin çalmayı tercih ettiği şarkılar ile Mumcu'nun nasıl anılması gerektiğine dair kanaatleri arasında bir bağlantı bulunduğu anlaşılmıştır.

"Anma törenleri evin önündeki anma ile başlar. Oradaki kısmın sorumlusu benim. Şarkıları ben seçerim. Rodrigo gitar konçertosunu seçerim. Ruhi Su seçerim. Cem Karaca çalarım. Asla 'Uğurlar Olsun' u çaldırmadım. 'Yiğidim Aslanım' ı da asla çaldırmadım. Bazen insanlar bana kızıyor, 'neden bunları çalmıyorsun?' diye. Ben oraya gelen **insanların ağlamalarını değil, dişlerini ve yumruklarını sıkmalarını istiyorum… İnsanlar ağlayıp eve gitmeleri ve vicdanen rahatlayıp, eski yaşamlarına dönemlerini istemiyorum. İnsanları ağlatmak kolay, düşündürmek zordur. Bu (yaklaşım) Uğur Mumcu'nun eserlerinin, fikriyatının devamıdır."** (İ, erkek, 50, öğretmen)

Aynı görüşmeci anma etkinliklerine katılan insanlara dair bu örtük eleştirilerini daha açık ifadelerle sürdürmüştür. Onların Uğur Mumcu'yu yeterince anlamadığını, bu etkinliklerde sadece ağladıklarını ama Mumcu'yu idrak etmeye ve onun ideallerini hayata geçirmeye dönük gerekli adımları atamıyor ya da atmıyor olmalarından yakınmıştır. Bu yakınmayı temel alan düşünceler başka görüşmecilerin de beyanlarında, "kaçınılması gereken bir durum" olarak yer almıştır. Buna örnek olarak I.'nın (65, erkek, yazar) şu görüşlerine yer verilebilir;

"Biz törenleri düzenlerken oranın bir ağlama duvarına, bir iç boşaltma yerine dönmemesine, tam tersine hem umut aşılama, güç alma ve sorgulama alanı olmasını istiyoruz. Aksi yanlış olur…"

Görüşlerine başvurulan bir katılımcı, anma etkinliklerinin "uzamış bir yas" olarak devam ettirilmesine dönük olarak, kendisinin olumsuz bulduğu bir başka durumu vurgulamıştır. Bu da zamanla insanların birbirlerini, onun tabiriyle "aşağıya çekmeleri" ve bireylerin acılarını sonlandırmak yerine uzatmaya devam ediyor oluşudur. Kendi de psikiyatr olan görüşmeci "yasın tamamlanamamasını" bu noktada endişe verici bulmaktadır. Uğur Mumcu bağlamından bağımsız olarak, bu yas halinin bazen bir kuşaktan diğerine aktarıldığını, kimi durumlarda "şehidin" dul eşinin aradan yıllar geçse de evlenemediğini, hatta çocuklarının da evlenmediğini, ölen kişinin bir "ikona" dönüştüğü, ailesinin de sürekli toplum tarafından baskı altında tutulduğundan bahsetmiştir.

Bir önceki bölümde, görüşmecilere göre üç ayrı motivasyonla bu etkinliklere katılan insanlar olduğundan bahsedilmişti. Bunlardan ilki Uğur Mumcu'ya olan borcun ödenmesi gerektiğine inananlar, diğeri "bir daha asla" parolasıyla özetlenebilecek şekilde, Uğur Mumcu'nun hatırasından yola çıkarak günümüz ve geleceğe dönük idealler ortaya koyup, bu idealler için

mücadele vermeyi gerekli gören ve bu amaçla katılanlar ve son olarak da kendi şahsi menfaatleri adına orada "görünmeyi" tercih edenler. Öncelikle belirtmek gerekir ki, hiç şüphesiz bu gruplar birbirinden kalın çizgilerle ayrılmış şekilde etkinlikte yer almamaktadır. Bir katılımcının pekâlâ bu duygu durumlarından/ motivasyonlardan ikisine, hatta üçüne de belli ölçülerde sahip olması mümkündür. Ancak sahadan toplanan verilerde bu ayrım araştırmacının karşısına değişik şekillerde hep çıkmıştır. Nitekim yukarıda alıntılanan sözlerdeki "ağlama duvarı" tanımlaması da benzer bir duruma işaret etmektedir. Aynı biçimde araştırmacıya "Uğurlar Olsun" şarkısını çalmayı tercih etmediğini ifade eden görüşmecinin, bu söylemindeki amacı da benzerdir. Bir görüşmeci insanların anmalara gelip ağlamalarını ama Uğur Mumcu'yu gerçekte yeterince anlamıyor oluşlarını, doğu toplumlarına özgü bir "romantizm" olarak gördüğünü ifade etmiştir. Önemli olanın anmak değil, "anlayarak anmak" olduğunun altını çizmiştir. Keza kimi görüşmeciler, katılımcıların motivasyonlarının hangi grubun üyesi olarak etkinliğe katıldıklarına bağlı olarak değiştiğini ifade etmiştir. Bu konuda iki örnek vermiştir: Biri kendi deyimiyle "burjuvalar". Onlar törene katılıp dönmektedir. Buna karşılık yine onun ifadesiyle "tuzluçayır tayfası" ise daha öfkeli görünmektedir.

Kimi görüşmeciler, anma etkinliklerine katılan insanlarla aralarındaki benzerliklerin birbirleriyle daha kolay iletişim kurmalarını sağlayacak bir zemin hazırladığını ifade etmektedirler. Ortak görüşlere sahip insanlar olduklarını ve bu durumun daha kolay ilişki tesis etmelerine yardımcı olabileceği görüşündedirler. Bu durumu bir görüşmeci "Uğur Mumcu duygudaşlığı" olarak ifade etmiştir. Bir başkası ise acıların insanları birleştirdiğinden söz etmiştir. Keza etkinliklere katılan insanlar arasında büyük bir "ortak payda" olduğu ve dolayısıyla bu ortak paydanın dayanışma sağladığı ifade edilmiştir. Buna karşılık diğer bazı görüşmeciler ise, bir kişinin anma etkinliklerine katılıyor olmasının tek başına kendileri için o insanı tanımlamada bir referans noktası olamayacağını beyan etmişlerdir.

Görüşmeciler anma etkinliklerinin yapıldığı vakitlerde insanlar arasındaki hiyerarşinin azaldığını vurgulamış, ayrıca davranışların Uğur Mumcu'ya duyulan saygı gereği özel olarak rutin yaşamdan farklılaştığını söylemişlerdir. Katılımcılardan biri bu durumu şu örnekler ifade etmiştir;

"Kılıçdaroğlu genelde hüzünlü oluyor ve anmaya da o şekilde katılıyor. Kızılay'da esnaf ziyaretinde olsa herkes onla fotoğraf çektirmeye çalışır. Ama bu aynı bir cenaze ritüeli gibi, kimse fotoğraf çektirmek istemiyor, o kurallara uyuyor insanlar." (A, erkek, gazeteci, 30)

E. (erkek, sivil toplum gönüllüsü, 25) de benzer bir duruma dikkat çekmiştir;

"İnsanlar anma etkinliklerine fikirler için gidiyor, makamlar, mevkiler dışarıda kalıyor. … Orada kişilerin kimlikleri arka plana atılıyor. Karşındaki kişinin nerede ne iş yaptığı biraz önemsiz hale geliyor."

Yukarıda yer verilen ve benzerlerine sahada sıklıkla karşılaşılan görüşlerden anma etkinliklerine katılan insanlar arasında bir tür dayanışma hissi olduğu görülmektedir. Bu dayanışma duygusu eşitçil bir atmosfer yaratmakta, insanların birbirlerine benzedikleri inancını onlarda hâkim kılmaktadır. Yüksek bir ideal uğruna bir araya geldikleri duygusu ile günlük hayatın karmaşası ve statülerini arkalarında bırakmaktadırlar.

Görüşmecilere Uğur Mumcu'nun Sokağı'ndaki anmaya mı, yoksa anıtmezardakine mi katılmayı tercih ettikleri veya her ikisine de mi katılım gösterdikleri sorulmuştur. Kimileri bu anmaların her ikisini de katılırken, çoğunluk mezara gitmemektedir. Bu noktada mezar başında yapılan anmanın daha fazla matem havasında olduğu, sokakta yapılana nazaran siyasi etkilerden daha uzak bir biçimde gerçekleştiğinde görüşmecilerin hemfikir olduğu söylenebilir. Mezara dönük bu bakış açısında şüphesiz evin önündeki anıtın etkisi vardır. Eğer Mumcu evinin önünde bu denli trajik bir

biçimde öldürülüp, bu durum toplumsal bellekte bu kadar güçlü yer edinmeseydi, ayrıca patlamanın olduğu yere böylesi bir anıt inşa edilmeseydi, bu sefer, başka örneklerde olduğu gibi, mezarın anma etkinliklerinin merkezi haline gelmesi söz konusu olabilirdi. Ancak inşa edilen anıt sayesinde mezarın, siyasi ağırlıklı anmaların merkezi olmaktan görece uzak kaldığı ifade edilebilir.

Uğur Mumcu'nun Cebeci Asri Mezarlığı'ndaki anıt mezarı.

Uğur Mumcu'nun öldürüldüğü noktaya yapılan anıt.
Arka planda Mumcu'nun yaşadığı evin olduğu, (sarı renkli) bina.

Uğur Mumcu için yapılan anıtın bir başka yönden görüntüsü.
Patlamanın yarattığı tahribat anıtta korunmuş.

Bir başka açıdan anıt. Oluklarda, önceki yapılan anma etkinliklerinden kalan erimiş mumlar.

Anma etkinliklerinden.

Anma etkinliklerinde politikacılar anıta karanfil ve mum bırakırken.

3.6. SUÇUN ANITLARI

"Sevgili Dostlar,

Şimdi, bugün, Uğur'un öldürüşünün 10. yılında, öldürülen binlerce insanımızı unutmadığımızı ve toplumsal belleğimizi diri tuttuğumuzu; Uğur'un öldürüldüğü bu yere, onun anısına oluşturulan bu parkta, 'şimdi hep birlikte' olduğumuzu göstermek için bir heykel diktik."

Uğur Mumcu'nun Sokağı'nda yapılan anıta ilişkin olarak, eşi Güldal Mumcu (2013:181) bu sözleri sarf etmişti.

> *"…bu enkazı devlet değerlendiremedi. Devlet değerlendiremedi, inceleme yapıp cinayetin faillerin bulunması konusunda belge olarak da kullanamadı ve Eskişehir'e memnuniyetle kabul ettik."* (Demirören haber ajansı, 24.01.2019)

Yukarıdaki ifadelerin yer aldığı konuşma ise Uğur Mumcu'nun havaya uçan otomobilinin Eskişehir'de, Uğur Mumcu Parkı´ndaki anıtta sergilenmeye başlandığı 24.01.2019 günü Eskişehir Belediye Başkanı Yılmaz Büyükerşen tarafından yapıldı.

Eskişehir' deki Uğur Mumcu Parkı'nda yer alan anıt (Funda Altun arşivi).

Ankara ve Türkiye'nin pek çok şehrinde geçen yıllar içinde, Uğur Mumcu adına anıtlar, heykeller yapıldı, sokaklara, caddelere, parklara ve okullara onun ismi verildi. Ankara'da Uğur Mumcu'nun evinin olduğu sokağın bağlandığı caddenin ismi "Uğur Mumcu Caddesi" iken, evin bulunduğu sokağın adı da "Uğur Mumcu'nun Sokağı" olarak değiştirildi. Evin karşısında yer alan anıtın bulunduğu parkın ismi ise "Uğur Mumcu Parkı". Bu bölümde "suçun anıtlarına" dair veriler aktarılacaktır. Böylelikle toplumsal bellekte adaletsizlik sorunsalının nasıl "anıtlara dönüştüğü" irdelenebilecektir. Bir görüşmeci şöylesi bir kanaatini ortaya koymuştur;

"Eğer bir suçun sonucunda bir kişi öldüyse artık onun mezarı sıradan bir mezar olmaktan çıkıyor ve bir anıtmezara dönüşüyor. İlla ki orada özel bir yapı inşa edilmiş olmasına gerek yok. Anıtmezar ya da bir simge mezar. Oraya bir işaret konuyor. O işaret bir hukuksuzluk yapıldığını da temsil ediyor. (S, Erkek, 55, Psikiyatr)

Görüşmecinin yukarıda yer verilen ifadeleri gerçekten de adaletsizlikle başa çıkan topluluğun adaletsizliğin ya da diğer bir ifadeyle suçun en büyük delili olan mezarı, eş söyleyişle o suçu ifşa eden bir olgu olarak kabri, düşünsel ve eylemsel olarak merkeze aldığını ortaya koymaktadır. Böylelikle sembolleştirilen "kutsal emanetler" ile toplumsal bellekte suçun ve muhtemel suçluların unutulmaması hedeflenmektedir.

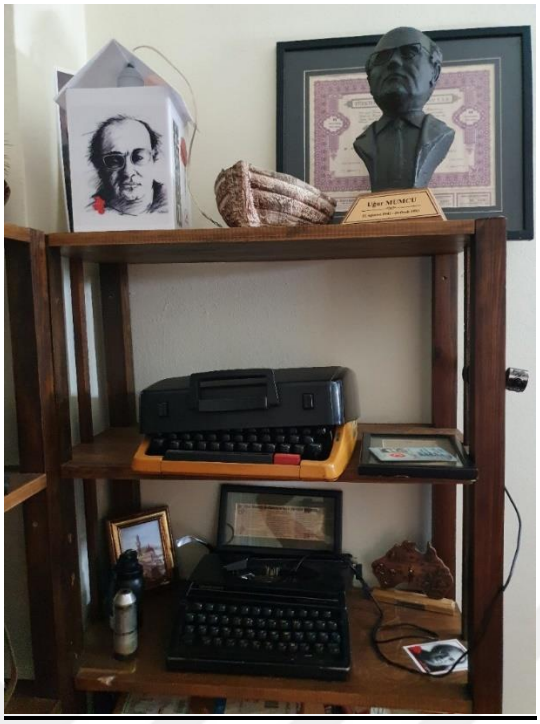
Uğur Mumcu'nun Cebeci Asri Mezarlığı'nda yer alan mezarının konumu da özel olarak ilgi çekicidir. Mezarlığın kendi düzeninin dışında, adeta toplumsal buluşmaların rahat gerçekleşebilmesi adına konumlandırılmış gibi, mezarlık içinde yer alan küçük bir meydanın hemen kenarındadır. Öte yandan Güldal Mumcu kitabında, Uğur Mumcu'nun şehitliğe gömülmesi ve bunun için zamanın bakanlar kurulunda izin alınması gerektiğine dair görüşler dile getirildiğini anlatır. Ancak kendisi buna karşı çıkmış ve bunu kendisine teklif eden kişiye, kocasının can güvenliğini sağlayamayan bir bakanlar kurulundan gömülmesi için izin istemeyeceğini ifade etmiştir (2013:23).

Tüm bu anıtlaştırma çabalarının içinde belki özel olarak üzerinde durulması gereken bir durumla araştırmacı verileri toplarken karşılaşmıştır: Uğur Mumcu ismi konan insanlar. Bu kişilerden biriyle görüşme yapıldı.

"İsmimi babam koymuş, belirli bir gelenek var, hepsi işçi hareketinden geliyorlar. Uğur Mumcu daha katledilmeden önce de hep ön plandaydı… 24 yıldır bu ismi taşıyorum, hiçbir olumsuz tepkiyle karşılaşmadım. Karşıt görüş olsun… vs fark etmedi. Ama örneğin benim lisemde bir hocam ismim yüzünden beni dersinden geçirmedi…. İlk tanışmada bir sıcaklık da oluşturuyor, bir referans noktası sağlıyor bana karşı. İyi bir önyargı oluyor… Benim liseden de beri kendi içimde yaşadığım en büyük zorluk, en basit örnekleri vereyim sabah kalktığımda, akşam yatağa gittiğimde, sokağa çıktığımda 'bu ismin ağırlığını taşımalısın Uğur Mumcu' diyorum. Yapacağın fiillerden sadece sen mesul değilsin. İsmin bu ağırlığını taşımak zor oluyor… Ben bir kişi daha biliyorum Uğur Mumcu ismini taşıyan. 10 Ekim 2015 de yaralanmıştı. Tanıdık var mı zarar gören diye listeleri kontrol ediyorduk…" (U, erkek, 24, memur)

Bir parka, spor salonuna ya da anıta Uğur Mumcu isminin konmasından farklı olarak, bir insana bu adın verilmesi pek çok noktada önemli görülebilir. Öncelikle böylesi bir tercihle, Uğur Mumcu'nun ve ona atfedilen değerlerin sürekliliğinin- ölümsüzlüğünün sağlanmasına hedeflenmektedir. Uğur Mumcu ölmüş olmasına rağmen, "genç Uğur Mumcu" yaşamaya devam edecektir. "Genç Uğur Mumcu" sokaktaki en sıradan tanışma ve buluşmalarda topluma, Uğur Mumcu'yu ve onun trajik ölümünü anımsatmaktadır. "Genç Uğur Mumcu", Uğur Mumcu'ya dair motifleri, kanaatleri ve tabii ki onun ölümünde ve sonrasında ortaya çıkan adaletsizliği insanların belleğinden ansızın çıkartarak yaşamını sürdürmektedir. İsmi sayesinde, toplum içinde durmaksızın dolaşan ve çoğu durumda günlük hayatın sıradan bir anında, topluma hatırla edimini yükleyen bir anıttır.

Bu bölümde son olarak gene özgün bir başka anıta yer vermek uygun olabilir. Görüşmecilerden biriyle mülakat yapmak üzere Ankara'da bulunan Tunalı Hilmi Caddesi'ne yakın bir yerde sözleşilmiştir. Araştırmacı buraya gittiğinde, buluşulan adresin görüşmecinin hem ev, hem de ofis olarak kullandığı zemin kattaki bir apartman dairesi olduğunu görmüştür. Araştırmacı sorularını görüşmeciye yöneltmeye hazırlanırken görüşmeci araştırmacıya, evin içinden geçilerek girilen birkaç odalık ayrı bir bölümü göstermek istediğini ifade etmiştir. Sonradan anlaşıldığı kadarıyla burası Uğur Mumcu'ya dair anma törenlerinin koordinasyonu konusunda da çalışmaların yapıldığı bir ofis alanıdır. Duvarlarda Uğur Mumcu resimlerinin yer aldığı bu odadaki bir kitaplıkta, üst üste duran ve eski model olduğu anlaşılan iki ayrı daktilo yer almaktadır. Görüşmeci bu daktiloların birinin Uğur Mumcu'ya, diğerinin de Ahmet Taner Kışlalı'ya ait olduğunu belirtmiştir.

Uğur Mumcu ve Ahmet Taner Kışlalı'ya ait olduğu ifade edilen daktilolar.

İkisi de cinayetlere kurban gitmiş iki ayrı yazara ait daktilolardan oluşan bu köşe bir başka ve özgün "suç anıtı" olarak görülebilir. Öldürülen kişilerden geri kalanlar, adeta birer "kutsal emanet" gibi saklanmakta, bu emanetlerden oluşan evin köşesi ise gören kişilere işlenen cinayetleri hatırlatmaktadır. Gösteren kişi ise kimliğini bu semboller üzerinden topluluğa sunmaktadır.

3.7. BELLEKTEKİ UĞUR MUMCU VE ÖLDÜRÜLEN UĞUR MUMCU

Görüşmecilerle yapılan mülakatlarda Uğur Mumcu'nun toplumsal hafızadaki görünümü ile hayattayken ortaya koyduğu kişiliğin tam bir benzerlik içinde olduğu, bizzat tanıyıp bildikleri Uğur Mumcu ile katli sonrası toplumsal bellekte anılan Mumcu'nun aynı olduğu konusunda bir mutabakat içinde olduğu görülmüştür.

"Bence toplumun andığı Uğur Mumcu ile benim şahsen bildiğim Uğur Mumcu arasında bir fark yok. Aradan 28 yıl geçse de onun devrimci, yurtsever özü boşaltılmamış durumda İdeolojisinden arındırıp boş bir kahraman yaratıyorlar bazen. Uğur Mumcu'da böyle değil." (N, erkek, 70, emekli)

Buna karşılık kimi az sayıda görüşmeciler Uğur Mumcu'nun gerçekte savunduğu fikirlerin, yıllar içinde "yumuşatıldığı" ve onun toplumsal imajının "daha merkezi" bir yerde konumlandırıldığını ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar ise Mumcu'nun öldürülmesi sonrasında idealize edildiğini, kusurları olsa bile bunlardan kimsenin bahsedemeyeceğini belirtmiştir. Uğur Mumcu özelinden bağımsız olarak, doğal olmayan yollarla yaşamı son bulan insanların neden bu şekilde idealleştirildikleri hakkında S şunları ifade etmiştir;

"İnsan topluluklarının kendilerine örnek alacakları ölülere ihtiyaçları var. Bundan 35-40 yıl önce ben mecburi hizmet için bir yerde görevliydim. Oraya bir kaymakam geldi. Hemen bir araştırmaya girişti, bu çevrelerde ölen mühim birileri var mı anlamaya çalıştı. Sonradan anladım ki aslında amacı bir türbe yaptırmaktı…. Böyle birinin bulunması cemiyeti bir arada tutmak açısından önemli." (S, erkek, 55 , psikiyatr)

Toplumsal bellekte yaşayan Uğur Mumcu ile bizzat onunla sağlığında tanışmış insanların anlattıkları Uğur Mumcu arasında büyük bir benzerlik olmasına rağmen, kimi durumlarda bir ölümün arkasında yaşanan toplumsal gelişmeler bambaşka bir noktaya evrilebilmektedir. Böylesi gelişmelerde ölen kişinin kim olduğu konusunda toplum uzlaşamamakta, belleği biçimlendirebilmek adına farklı gruplar mücadele içine girmektedir. Bu çerçevede bir mücadele, sonraki bölümde bahsedileceği üzere Sedat Yenigün örneğinde yaşanmıştır. Ancak ona geçmeden önce Mumcu

özelinde de benzer girişimlerin -belki daha düşük bir yoğunlukta da olsa- gerçekleştiği ve bu bağlamda kimi mücadelelerin verildiği belirtilmelidir.

"Uğur Abi'yi neoliberaller kullanmaya çalıştılar… Ama onlarla (Uğur Mumcu) taban tabana zıt bir kişidir… Bundan 1-2 yıl önce Cumhuriyet gazetesinin devralmış olan neoliberaller, Gazeteciler Cemiyeti aracılığıyla Uğur Mumcu'yu anmaya çalıştılar ve biz buna karşı çıktık… Önledik… Biz söyledik; 'Bu ekip Uğur Mumcu'yu simgeleyemez, onun devamı olamaz.'… Tabi Uğur Abi geçmişte bu (anma etkinliğinde) konuşacak olanlarla da birlikte gazetecilik yaptı. Ama Uğur Abi'nin çizgisi değil… O da bir tür Uğur Mumcu'yu kötüye kullanmak aslında."
(I, erkek, 65, gazeteci)

3.8. SEDAT YENİGÜN VE "HACIYOGRAFİ REPERTUVARI"

Tez, Uğur Mumcu odağında adaletsizliğin toplumsal bellekte bıraktığı izleri araştırırken, yaşamı benzer bir şekilde sona ermiş, ancak fikirleri ve yazıları Mumcu'dan bir hayli farklı bir başka yazara, Sedat Yenigün'e dair toplumsal hafızayı incelemek yerinde olacaktır. Böylece ilerleyen bölümde yapılacak karşılaştırma ile Uğur Mumcu örneğinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilecek verilere ulaşılabilecektir.

Sedat Yenigün İslamcı[4] kimliğiyle tanınan eğitimci, yazar ve aktivisttir. 5 Temmuz 1980 günü öldürülmüş, katilleri bulunamamıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden 1974 yılında mezun olan Yenigün, Milli Türk Talebe Birliği'nde (MTTB) görev almıştır. MTTB, sonrasından günümüz Türk siyasi yaşamını da şekillendirecek olan pek çok başat siyasi aktörün içinde yer aldığı bir kurumdur. Yenigün, MTTB'nin gençlik dergisi çıkarmasında etkili olmuş, bir yandan da öğretmenliğinin yanı sıra, dönemin

[4] İslamcı ifadesi ile özel yaşamında ve kamusal alanda kendini Müslüman olarak tanımlayan, İslami yaşam kültürünün ve siyasetin etki alanını toplumda genişletmeyi hedeflediğine dair bir söyleme sahip kişi ya da kişi grupları ifade edilmektedir.

muhafazakâr gazetelerinde köşe yazıları yazmaya başlamıştır. İstanbul Kültür Ocağı isimli bir gençlik derneği kurmuştur. İslami Hareket isimli derginin kuruluşunda yer almıştır. Kendi çevresinde tanınan, görüşlerine çok önem verilen bir yazar ve hatipken, 5 Temmuz 1980 günü, İstanbul Fatih'de berber koltuğundayken, ensesinden vurularak öldürülmüş, 7 Temmuz günü cenaze töreni düzenlenmiştir (Güneş, H. 2020). Cinayetin failleri yakalanamamıştır. Günümüzde Yenigün, her yıl 5 Temmuz'da mezarı başında anılmaktadır. Bu anmaya muhafazakâr camiadan önemli siyasetçiler ile yurttaşlar katılmakta ve mezarı merkeze alan bir konumda mezar etrafında toplanarak Sedat Yenigün hakkında konuşmalar yapılmakta, dualar okunmaktadır.

Yenigün'ün günümüzde bir kesim açısında toplumsal bellekteki yeri hakkında şunların okuması doğru olacaktır (Türkmen, 2020:110);

> *Ve bilinmelidir ki, artık şehitlerimizin kanı toprağa düşen tohum değil, aydınlığa yükselen başaktır.*
> *Artık sadece Sedat'lar yetişmiyor.*
> *Artık Sedat'lar aradıkları doğrulara, Kitab'ın aydınlığına doğru yönelebiliyorlar.*
> *Sedat'lar olgunlaşıyor, tevhidi mücadele çizgisinde yeniden köklerine kavuşuyor.*

Mumcu'dan farklı olarak Sedat Yenigün, yukarıda da bahsedildiği gibi "muhafazakâr" bir kimliğe sahiptir. Mumcu ve Yenigün'ün yaşamlarında verdikleri eserler, toplumun onların hatıralarına yüklediği anlamlar, anımsanmalarında ağırlık ve anımsanma biçimleri tamamen farklıdır. Hatta fikirsel temelde tamamen ters kutuplarda oldukları da, ideolojiler bağlamında söylenebilir. Ancak her ikisinin de ölümü bir cinayet ile gerçekleşmiş ve katilleri bulunamamıştır.

Tez kapsamında Sedat Yenigün'ün yakın bir aile bireyine ulaşılmıştır. Söz konusu görüşmeci yurt dışında yaşamaktadır, akademisyendir. Sedat Yenigün'ün yakını, Yenigün'ün öldürülmesinin ardından uzunca bir süre toplumsal hafızada, belirli gruplar dışında yer etmediğini anlatmıştır. Görüşmeciye göre 1988 ve 1998'de Yenigün'ün kitabının baskıları yapılmış, bununla beraber ona olan ilgi 1998'de, 28 Şubat sürecinin de etkisiyle canlanmıştır. Ancak Yenigün'ün toplumca yeniden hatırlanması ya da "keşfi" asıl olarak sosyal medya kanalıyla olmuştur. Bu dönemlerde Sedat Yenigün ismi kimi muhafazakâr çevrelerde "şehitlerimiz" başlığı altında daha fazla anılmaya başlanmıştır. Görüşmeci bu durumu bir "hacıyografi repertuvarına" Yenigün'ün de eklenmesi şeklinde tanımlamıştır.

Mezar başında yapılan anma törenlerinde, Yenigün'ün katillerinin bulunmamış olması ise görüşmeciye göre gündemde yer almamaktadır.

"İlk defa sanırım 2012 gibi o anmalara gitmeye başladım, mezar başı anmalarına. Anmayı yapanlar babamın arkadaşları. 2012 gibi anmaya gittiğimde abimle gittim. Orada herkes konuşuyor ve nostalji yapıyordu. Abim dedi ki 'ben söz almak istiyorum, hep nostalji yapıyorsunuz. Ama bu insan faili meçhul. Bu insanın katilleri nerede? Burada bir sürü insan AKP'li, neden hiçbir şey yapmıyorsunuz?'... Abime cevap veremediler."

Öte yandan Yenigün'ün dürüstlüğüyle, temiz ahlakıyla, "pervasızlığıyla", tavizsizliğiyle ve iktidarlara mesafeli duruşuyla ön plana çıkmış biriyken ve temelde kendi dönemindeki diğer muhafazakâr hareketlere belirli bir adalet duyarlılığını empoze etmeye çalışmış olmasına rağmen, günümüz toplumsal belleğinde yaratılmış "Sedat Yenigün figürünün" bunlarla uyuşmadığından yakınmıştır.

Görüşmeci, günümüzde Yenigün için çizilen portrenin temelinin, Müslümanlar ve İslam karşıtları arasında olduğu düşünülen bir mücadeleden beslendiğini düşünmektedir. 1980 öncesi politize olmuş dindar kitlenin, o dönemdeki düşünce biçimlerinin etkisinin bu portreyi şekillendirmede etkili olduğu fikrindedir. Hatta Yenigün'ün 1980 öncesi ülkücüler tarafından öldürülmüş olduğunu, buna karşılık günümüz siyasi konjonktürünün etkisiyle bu gerçeğin yadsındığını, öldürenlerin "komünistler" olabileceğine dair yorumların öncelik kazandığını ifade etmiştir. Yenigün'ün hatırası üzerinden yaşanan bu gelişmelere kızgınlık duymaktadır.

"Son 5-6 yıldır ben babamı en çok bu olaylar yüzünden konuşuyorum. Diyorum ki ben konuşmasam bunlar konuşacak ve oraya çekecekler. Bundan dolayı aile olarak bir direniş hattı geliştiriyoruz…. Bunun için özel bir çaba geliştiriyorum. Bu mezar başı propagandaları benden sonra başladı… Ben hikâyeyi bozmaya çalışıyorum ısrarla, özenle. Bunu da şöyle yapıyorum: Her 5 Temmuz'da bir tivit dizisi yapıyorum ve o diziyle buna bodoslama muhalefet yapıyorum… Mezarı başında (onu) kullanmayın diye net mesajlar veriyorum. 'Ben orada niye yokum, bunu bir sorun önce' diyorum. "

"Panteonlar, evliyalar illa oluyor. Her türlü dinde, görüşte, felsefede… Şimdi Türkiye'de İslamcı kesimin çok fazla sayıda şehidi yok. Yerli olanlar içerisinde birkaç isim çıkartıldı, bunlardan biri de babam oldu… Hacıyografi, evliyalar ansiklopedisi gibi bir şey, menkıbeler… Azizlerin hayatlarının anlatıldığı kitaplar… Seyyit Kuttup, Ali Şeriati, Malcolm X gibi şehitler var. Bunların yerli versiyonları gibi bir durum oldu…. 2010'dan sonra insanlar daha özgür hissetmeye başladı. 'Nerede geldik buraya?' şeklinde bir ortaklaşa hafıza yoklamaya başladılar."

Görüşmeciye göre bir başka "direniş hattı" da, Sedat Yenigün'le aynı ideolojiye sahip olan ve 23 Şubat 1979 günü öldürülen Metin Yüksel için,

kardeşi Edip Yüksel tarafından kurulmuş bulunmaktadır. O kendi kardeşini anarken, bir yandan da o anma törenlerine Sedat Yenigün'ü de eklemiştir. O noktada da toplumsal bellek üzerinden bir çatışma yaşandığı düşüncesindedir. Her iki kişi özelinde de (Sedat Yenigün ve Metin Yüksel), oluşturulmaya ve sahiplenilmeye çalışılan toplumsal portrelere aileler tarafında karşı çıkıldığını ve siyasi çabaların ailelerce "püskürtüldüğünü" ifade etmektedir.

Babasının cinayetinin aydınlığa kavuşmamış olması karşısında tepkilerini kimi durumlarda tvit atarak belirttiğini, bu tvitlerin bazen (Uğur Mumcu'nun oğlu) "Özgür Mumcu'ların bile" retivit ettiğini ama iktidara yakın kişilerden cevap alamadığını, sorusunun ortada kaldığını belirtmektedir.

Mülakatın ilerleyen aşamalarında görüşmeci seküler ve dindar kesimlerin adalet arayışını şekillendiren temel düşünce tarzının farklı olabileceğini belirtmiştir. Bu çerçevede seküler kesime nazaran dindarların "bu dünyadaki adalet" konusunda daha az talepkâr olabileceğini, bu konu üzerinde düşünülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kendi deyimiyle bir "spekülasyon" da olsa, adalet anlayışı ne kadar dünyevileşirse o denli, "hesabın" da "bu dünyada" görülmeye çalışıldığını belirtmiştir.

Görüşmeci, Yenigün'ün mezar taşından da bahsetmiştir. Mezar taşında Ali İmran Suresi'nin 125. Ayeti'ne yer verildiğini ve böylelikle Yenigün'ün şehit olduğunun taşta belirtildiğini ifade etmiştir. Ayrıca İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin bir enstalasyon yarışması düzenlediğini, kültür yaşamının önde gelen isimleri üzerine yapılan çalışmada kendilerine de teklif geldiğini ama bu teklifi ret ettiklerini söylemiştir.

"Çünkü şunu düşündük; Bir garip öldü ve garip kalsın. Taltif olunan kişi olmasın şeklinde… Ben başta bunu sosyal barışı sağlayacak bir şey olarak düşündüm. Ortak toplumsal hafızamız budur şeklinde… Ama bu kişi garip öldü 30 yaşında ve garip kalsın. Devletlerin taltif ettiği kişi olmasın… Yunus Emre'nin deyimiyle 'bir garip öldü', öyle kalsın istedik."

3.9. ADALETSİZLİĞİN KISKACINDA BELLEK: LORCA'DAN MUMCU'YA.

"Adaletin onarıcı etkisi" olmadığında toplumlar, belleklerini kullanarak bu krizle mücadele vermektedirler. Bu durumda, anmalara katılımın yoğunluğundan, kullanılan sembol ve ritüellere, söylemlerden anıtlara kadar her noktada adaletsizlik duygusu başat rolü almaktadır. Nitekim görüşmecilere, Mumcu'nun eceliyle vefat etmiş olması halinde de gene bu anmalara katılıp katılmayacakları sorulmuş, kimi katılımcılar böylesi bir durumda Mumcu'dan şimdiki kadar haberdar olmayacaklarını, kimileri ise anma etkinliklerinin bu denli yoğun katılımlarla gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir. Hatta bazı görüşmeciler buna örnek olarak Uğur Mumcu'nun aynı gazeteden meslektaşı, gazeteci yazar İlhan Selçuk'u örnek göstermiş, onun doğal yollarla öldüğünü ve bu ölümün Mumcu'nun ki kadar ses getirmediğini beyan etmişlerdir.

Kimi katılımcıların, anma etkinliklerine iştirak eden insanları, yaptıkları adalet çağrılarının gerçekte anlamını bilmedikleri yönünde eleştirdikleri, çoğu durumda bunu, adeta "bir futbol takımı taraftarı" gibi, üzerinde düşünmeden tekrarlayıp durdukları bir şey olduğunu ifade ettikleri görülmüştür.

Öte yandan, bu adaletsizlik travmasına yol açan 2 ayrı olayın ayrıştırılması gerekebilir. Bunlardan biri bir kişi öldürülmüş olmasıdır. Suç teşkil eden bir eylemle bir insanın yaşamdan koparılması tek başına insanların adalet duygularını rencide etmekte, topluluğun öfkelenmesine yol açmaktadır. Nitekim bu duygu durumu ve söylemler, önceki bölümlerde yer verilen, görüşmecilerle yapılan mülakatlarda, hep etkisini hissettirmiştir. Ancak bu bölümde asıl olarak adaletsizlik ile kast edilen, suçun işlenmesinin ardından katillerin bulunamadığı, cezalandırılamadığına dair toplulukta egemen olan kanaatlerdir. Ne var ki Uğur Mumcu örneğinin bu konuda da özellik arz eden bir konumda olduğu belirtilmelidir. Zira kamuoyunda UMUT (Uğur Mumcu Uzun Takip) Davası olarak bilinen yargılama süreci ile Mumcu'yu öldüren katillerin bir kısmı yakalandığı ifade edilmiş ancak cinayeti kimlerin azmettirdiği sorusu cevapsız kalmıştır. Umut davasının görüldüğü dönemde, bu dava siyasi gündemi çok yoğun işgal etmiş olmasına rağmen, çoğu katılımcının bu dava ve en azından tetikçiler de olsa katillerin bulunduğuna dair bir hafızaya sahip olmadıkları ya da bu gelişmeyi önemsemedikleri görülmüştür. Tüm katılımcılar "Mumcu'nun katillerinin bulunamadığı" konusunda hemfikirdir. Hatta kimi görüşmecilere bu dava hatırlatıldığında, orada mahkûm olan kişilerin masum olabileceğini, katillerin bulunduğuna inanmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumu I. (erkek, gazeteci, 65) şu şekilde özetlemektedir;

"Aslında olay şudur; Söz verdiler ve gerçekleştirmediler. İsmet Sezgin de söz verdi, Erdal İnönü de söz verdi… Hiçbirini affetmiyorum…. Devletin bilmemesi mümkün değil… Olay ne zaman çözüldü? Ahmet Taner Hoca'nın öldürülmesinden sonra, Bülent Ecevit'in ısrarı ve çok saygı duyduğum Saadettin Tantan'ın bakanlığı döneminde devlet iradesi konulmasıyla çözüldü… Sincan tarafından kazılar yapıldı ve Muammer Aksoy'u öldüren tabanca bulundu... Uğur Abi'yi öldüren C4 patlayıcısının ve Ahmet Taner Hoca'nın arabasına konan fünyelerin birebir aynısı bulundu… Ama sadece tetikçiler bulundu."

Anma etkinliklerinde, cenaze töreninden bu yana hiç bitmeyen şekilde adalet çağrıları yapılmaktadır. Zaten anmaların yapıldığın haftanın ismi bile "Adalet ve Demokrasi Haftası" olduğu daha önce belirtilmişti. Bu çağrıların ne anlama geldiği, katılımcıların adalet ile örtük biçimde de olsa neyi kast ettikleri konusunda farklı söylemlere sahip oldukları görülmüştür. Bu çerçevede, kendi de gazeteci olan görüşmecilerden biri, adalet çağrılarının, faili meçhul cinayetin işlenmesini takip eden ilk beş yılda cinayetin aydınlanmasını dönük talepleri içerdiğini, ancak eğer bu talepler karşılanmazsa, bu durumda devam eden aynı yöndeki çağrıların, bu sefer başka ideallerin hayata geçirilebilmesi için bir parolaya dönüştüğünü ifade etmiştir. Gerçekten de araştırmacı tarafından görüşmecilere, hangi koşullara ulaşılması durumunda adaletin sağlanacağını düşündükleri sorulmuştur. Cevaplar dikkat çekicidir.

"Bu adalet çağrısı yeni bir toplumsal düzen çağrısı da içeriyor. Uğur Mumcu daha adil, daha eşit daha özgür bir topluma dönüşmenin simgesidir. Bu yüzden konu artık Uğur Mumcu'yu anmayı aşmış durumda. Hem Uğur Mumcu'yu anıyor, hem de 'senin uğruna öldüğün ilkeleri ve özgürlüğü yerine getireceğim' diyor. Toplantılarda bu var." (I, erkek, 65, gazeteci)

Nitekim B. (kadın, 45, özel sektör) benzer söylemlere sahiptir;

"Uğur Mumcu'nun anma töreninde kitle adalet çağrısıyla bence toplumda bir adalet bilinci oluşturmaya çalışıyorlar. Yenileri yaşanmasın istiyorlar. Konu Uğur Mumcu'dan çıkmış durumda. Toplumun değişmesi isteniyor. Devletin vatandaşlarını koruduğu ve cinayet işlenirse de katillerin cezalandırıldığı bir topluma dönüşmesi isteniyor."

Bir başka görüşmeci ise adaletsizliğin toplulukta yarattığı duygu durumunu aşağıdaki ifadelerle özetlemiştir.

"Adaletsizlik unutmayı zorlaştırıyor. Daha fazla acıtıyor. …Katiller bulunursa yas süreci daha kısa sürer, onarma, iyileştirme sağlanır. Bu cinayetlerin unutulmaması da aileler açısından rahatlatıcı bir faktör… Adalet sloganı atarken 'bunlar tekrar yaşanmasın' demiş oluyorlar. Bir de faillerin arandığını hissetmelerini istiyorlar. Faillerin bir gün teşhir edilecekleri korkusuyla yaşamalarını istiyorlar… Böylesi ölümlerde ölen kişi sağ olsaydı yapılabileceklerin yapılamayışı var. Mesela 10 Ekim'de[5] ölenlerden birinin annesinin feryadı şu; 'Benim oğlum orada öldü, geçen hafta arkadaşı evlendi, ama benim oğlum evlenemeyecek.' Tabi belki o kişi yaşasaydı hiç evlenmeyecekti… Cezasızlığın durumunu kan davası gibi düşünebiliriz. Kan davası geleneğine sahip toplumlar şimdi kan davasını güdemiyor. Onun yerine devletten cezalandırma bekliyor. Zira devlet 'şiddet kullanma tekeli bana aittir' diyor. Ama bunun gereği yerine getirilmediğinde adalet ne geleneksel yoldan, ne de modern yoldan yerine getirilmemiş oluyor. Bu sefer yas süreci sağlıksız hale geliyor, sürekli katili düşünmeye başlıyor. Katilin normal yaşamına devam ettiğini düşünmek insanı isyan ettiriyor." (S, Erkek, 55, Psikiyatr)

Bir önceki bölümde bahsi geçen Sedat Yenigün cinayetine ilişkin olarak da, görüşülen katılımcının benzer söylemlere sahip olduğu görülmüştür.

"Adalet çağrısı yaparak devletten adalet beklemiyorum ama kamuoyunda konuşulmasını istiyorum, onları sıkıştırmak istiyorum… Babamın katili şimdi 70 yaşında, cezalandırılsa ne olur, cezalandırılmasa ne olur. Bunca yıl yaşamış, artık bir adalet sağlanamaz…. Burada telafi ya da gerçek bir adalet tesisi mümkün değil. …Katilin ortaya çıkması, kamuoyunun onları mahkum etmesi, tarihe bu konunu böyle geçmesi… vs istenir…. Mahkeme süreçleri

[5] Katılımcı 10 Ekim 2015' de gerçekleşen ve kamuoyunda Gar Katliamı olarak da bilinen olayı kast etmektedir. Söz konusu patlamada, Ankara Tren Garı önünde bir miting için toplanmış olan kalabalığın ortasında bombalar patlatılmış, 107 insan öldürülmüştür.

ancak daha iyi bir Türkiye'nin kurulmasını sağlayabilir. Benim adalet çağrım aslında politik bir gündem…"

Peki "adalet sağlanırsa" ne olur? Uğur Mumcu anılmaya devam edilir mi? Öncelikle, burada görüşmecilerin çoğunun adalet kavramına yükledikleri anlam dikkate alındığında, adaletin sağlanması da, katılımcıların ülke hakkındaki tasarımlarının eksiksiz şekilde hayata geçmesi anlamına gelecektir. Bu duruma ilişkin olarak bir katılımcı, Uğur Mumcu'nun gene bir sembol olarak kalacağını, şimdiye kadar adaletsizliğin sembolüyken, bundan sonrasında zaferin ve mücadelenin sembolü haline geleceğini ifade etmiştir. Bu bölüm son olarak aynı sorunun yöneltildiği ve Uğur Mumcu'yu abisi olarak tanımlayan bir görüşmecinin (I, erkek, gazeteci, 65) sözleri ile kapatılabilir.

"Sembole dönmüş halk kahramanları halkın kalbinde yaşamaya devam eder: Lorca gibi. İspanya'ya demokrasi geldiğinde de Lorca yaşamaya devam etti."

4. BÖLÜM

BELLEKTEKİ “YAZILI OLMAYAN ANAYASA”

Suçun yarattığı yıkımın panzehiri adalettir. Suç kimi durumlarda bireylerin, kimi durumlardaysa tüm bir toplumun yaşamını geriye döndürülemez biçimde etkilerken, bu etkinin sınırlanması veya ortadan kaldırılabilmesi ancak adaletin tesisi ile mümkündür. Adalet sağlanmamışsa bu etkiler sürer; İnsanlar acı çeker, suçun tekrarlanmasından korkar, resmi kurumlara güvenleri azalır ve hatta kurumları bir tehdit algısı içinde tanımlar, kendi aralarında yeni dayanışma ağları kurar, özgün kimlikler inşa edip, kendi grupları içinde hegemonyaya karşı yapılar meydana getirir ve nihayetinde günlük yaşamlarının en sıradan rutinlerinde bile, o suçun “gölgesi” alacakları kararlarda belirleyici hale gelir. Bir “yazılı olmayan anayasa” oluşur.

Suçun işlendiği o ilk anda yarattığı etkiler, göle atılan bir taşın oluşturduğu dalgalar gibi genişleyerek topluluklar üzerindeki tesirlerini sürdürür. Suçun dönüştürücü etkisi topluma hâkim olur. Eğer failler tespit edilip cezalandırılamazsa, toplumun yaşamı adaletin onarıcı yönünden mahrum kalır. Tüm bunların yansıması da toplumsal bellekte yerini bulur. Toplumsal bellekteki ilk izler suça duyulan öfke ve suçun yarattığı yıkımın oluşturduğu üzüntü ile ortaya çıkar, adaletsizliğin sürdüğü yıllar içinde o suçu unutturmamak ve adaleti tesis etmek gibi hedeflere yönelik çabaların yansımalarıyla bezenir, ilerleyen dönemlerde ise unutturmamak hedefinin yanında, söz konusu adaletsizliğin araçsallaştırılması ve yeni bir toplumsal düzen kurma amacı hafızada yerini bulur. Öte yandan bu bellek aynı zamanda bir zemin yaratır. Toplumsal meşruiyet kaynağı, adalet arayışının haklılığı olan bu zemin üzerinden insanlar kendilerini tanımlayabilecekleri ve kimliklerini kamuoyunda görünür kılabilecekleri bir “alan” elde ederler.

Toplumun kendisine yöneldiğini düşündüğü, kolektif hafızada yer bulan suçlar kitleleri politize ederken, kimi insan topluluklarını ise sindirir. Her ne kadar bu topluluklar tezin konusunu teşkil etmese de, yaşanan "şiddet ayinleri" pek çok insan açısından politik olarak sessizliğe gömülmeyi tercih edecekleri bir korku iklimi yaratabilir. Dolayısıyla toplumu ilgilendiren suçların dönüştürücü etkisi, kimi insan grupları üzerinde, onları depolitize ederek, siyasal eylem ve karar mekanizmalarının dışında kendilerini konumlandırmalarıyla da gösterir. İnsanlar politik konulardan ve aktörlerden bahsederken kısık sesle konuşurlar. Siyasal tartışmaların dışında kalırlar. Yaşama bakış açılarında ve kararlarında suçun yarattığı tehdit duygusu belirleyici hale gelir. Toplumsal hedeflerin dikkate alınmadığı, dayanışma duygusundan yoksun, bireysel bir yaşam tarzı egemen olur. Siyasal sistem içinde güçlü olandan yana bir tavır gelişir, bu tavır içinde, suçun tehdidinden uzak olunduğu düşünülür.

Sonuçta suçun ve cezanın kültürel sonuçlarının anlaşılabilmesi ancak topluma antropolojik yöntem ve kavramların ışığında bakılabilmesi ile mümkün olacaktır. Böylesi bir bakış açısının egemen olmadığı ve bu literatürden istifade etmeyen bir hukuk sistemi, hukukun içinde barındırdığını iddia ettiği değerlerden uzak biçimde, sadece çıkar ilişkilerinin bir aracından ibaret olacaktır (Delice, 2013).

Bu tezde kuramsal kısımda ilk olarak tarih- toplumsal bellek farklılığı üzerinde durulmuştur. Bellekte yaşatılan, anma etkinlikleri ve anıtlar ile kuşaktan kuşağa aktarılan Uğur Mumcu, toplumsal bellekteki bir "öyküde" aranan "kuruculuk" vasfını taşımaktadır. Bu "öykü" günlük yaşamın rutinlerinde uzaktır. Toplumsal belleği kuran unsur aslında bir "adam öldürme" suçudur. Bu suçun üzerine bir topluluk hafızası inşa edilmiştir. Uğur Mumcu'nun temsil ettiği değerlerde, Mumcu'nun ölüm biçiminde ve ölümü ardından yapılan anma etkinliklerinin tümünde suçun yarattığı öfke,

adalet arayışı, suçun sebeplerini ve faillerini anlama çabası açık biçimde baskındır. Keza tarihsel bir gerçekliğin sahip olduğunu iddia ettiği nesnellikten farklı olarak, Mumcu'ya dair toplumsal hafıza kendi içinde belirli hedeflere yönelmiş stratejiler taşımaktadır. Bu hedefler görüşmecilerin anlatılarında da görüldüğü üzere farklı şekiller de ortaya çıkmaktadır; Uğur Mumcu'yu unutturmamak, "adil ve demokratik bir ülke kurmak" ya da Mumcu' ya olan "toplumsal borcu" ödemek.

Uğur Mumcu'ya dair yaşatılan toplumsal bellek, bir tarih kaydından farklı olarak odağına baskın biçimde belirli sembolleri ve duyuları almıştır. Neredeyse tüm görüşmecilerin bahsettiği şekliyle, suikastın gerçekleştiği 24 Ocak 1993'teki soğuk hava ya da anma etkinliklerinde kendine yer bulan karanfiller, mumlar, söylenen belirli şarkılar, Uğur Mumcu'nun siyah beyaz resmi böylesi ögelerdir. Öte yandan Uğur Mumcu hakkında toplumun yarattığı bellek, Nora'nın (akt. Sancar, 2016: 65) ifade ettiği gibi "büyük tarihin" karşısındaki "küçük tarihtir". Burada kast edilen hegemonyanın dışında yer alan grupların, kendilerine dönük özgürleştirici çabalarının bir parçası olarak bu hafızanın ortaya çıkıyor olmasıdır.

Bu son noktaya ilişkin olarak Uğur Mumcu örneğinin pek çok yönden tartışmaya değer olduğu ifade edilmelidir. Uğur Mumcu hegemonyayla mücadelenin bir aracı haline gelirken, yaşadığı dönemde ortaya koyduğu eserler ve toplumsal bellekte oluşturduğu izler ile hegemonyanın da açıktan açığa karşı durmayı tercih etmediği bir figür haline gelmiştir. Muhaliftir ama muhalif olduğu kesimlerce dehümanize edilemeyecek bir yapıdadır. Suikastın hemen ardından evinin, dönemin devlet yöneticileri tarafından ziyaret edilmesi, uzun yıllardır süregelen anma etkinliklerindeki tüm muhalif söylemlere rağmen, bu etkinliklere karşı resmi kurumlarının müdahaleden uzak bir tavır sergilemesinin özde sebeplerinden birinin de bu olacağı düşünülebilir.

Sahada elde edilen veriler, Uğur Mumcu'ya dair toplumsal belleğin tek başına bireylerde özgün bir kimliği yaratacak bir içerikte olmadığını ancak kişilerin belirli kimliklerini "besleyecek" türde bir özellik taşıdığını göstermiştir. Bu kimlikler, Atatürkçü, solcu, sosyalist, devrimci, aydın ya da benzeri başka şekillerde katılımcılar tarafından tanımlanmaktadır. Uğur Mumcu'nun mirasına sahip çıkmak, onun anma törenlerini düzenlemek ya da bu törenlere iştirak etmek başlı başına, Uğur Mumcu'ya özgü bir kimliğin topluluklarda inşası anlamına gelmemekte, ancak hâlihazırda mevcut olan bir kimliğe dönük bağlılığın bir göstergesi ya da o kimliğin doğurduğu bir "yükümlülüğün ifası" olarak ortaya çıkmaktadır.

Mumcu'ya dair toplumsal belleğin mizaçlara olan etkisi, diğer bir ifadeyle "konumlama ve öznelliklere" olan tesiri hakkında sahada yeterli veriye ulaşılamamıştır. Her ne kadar çoğu katılımcıda, bir tür "haksızlıklara karşı mücadele azmindeki kişi", "aydın birey" ya da "sosyal duyarlılıkları yüksek birey" gibi "öznelliklerin" varlığı baskın olarak görülmüşse de, bunların tek başına Uğur Mumcu'ya dair oluşturulan toplumsal belleğin mi bir sonucu olduğu, yoksa bu mizaçların başkaca etkenlerle ortaya çıkıp Uğur Mumcu anmalarında da mı sergilendiği sorusu cevapsız kalmıştır. Ne var ki ileriye dönük böylesi derinlikli bir çalışma yapılması hiç şüphesiz çok değerli olacaktır.

Uğur Mumcu'yu anan insanlar genel olarak kendilerini resmi yapıları ve kamusal yaşamı sorgulayan kişiler olarak gören bireylerdir. Hal böyle olunca, aynı etkinliklere katılan diğer kişilerle ilgili olarak, salt böylesi bir etkinlikte onların da yer almalarından ötürü, onlarla tam bir dayanışma hissi içinde oldukları, diğer katılımcılara güvendiklerini şeklinde cevaplar vermekten genel olarak kaçınmışlardır. Bu durum da Mumcu'yu ananlar

açısından, münhasıran anma etkinliklerinden doğan güçlü bir kimlik duygusunun var olmadığını göstermektedir.

Toplumsal bellekler bir “kurucu geçmiş” e dayanır. Uğur Mumcu özelinde bu olay suikast günüdür. Nitekim bu alandaki verilerin sıralandığı bölümün ismi araştırmacı tarafından “tarihin başlangıcı” olarak adlandırılmıştır. Bir grup belleğinin tarihi o gün başlamıştır. Retorik bir ifadeyle, suikast anı takvimin ilk günüdür. Suikast tarihi aynı zamanda, kavramsal çerçevede bahsedildiği şekliyle bir “referans imidir” (Pennebaker ve Gonzales, 2015:243). Diğer bir ifadeyle, Uğur Mumcu’yu ananlar için zamanı, o olaydan öncesi ve sonrası olarak bölümleyebilecek bir kırılma anıdır. Öte yandan kurumsal bölümde daha önce değinildiği şekliyle, toplumsal bellekte yer etmiş kimi öykülerde rastlanılan biçimde ve Westch’in (2015:166) ifadesiyle bir “şematik anlatı” ya saha verilerinde rastlanmamıştır. Bu durumun muhtemel sebepleri ilerleyen kısımlarda tartışılmaktadır.

Uğur Mumcu’nun hem cenaze, hem de anma törenlerine dair veriler incelendiğinde, bir kısmı “kadim adetlerle” şekillenmiş, bir kısmı ise görece Mumcu’ya özgü çok sayıda ritüeli içinde barındırdığı görülmektedir. Kavramsal kısımda yer verilen “ritüel” kavramının taşıması beklenen özellikler, buralarda sergilenen davranış ve tutumlarda açık biçimde bulunmaktadır. Ritüeller icra edilirken, karanfil bırakılıp mum yakılırken veya saygı duruşunda bulunulurken günlük yaşamın rutin detaylarından uzaklaşılmakta, toplumsal belleğin özü, Assmann’ın (2015) ifadesiyle bu “kapta” vücut bulmaktadır. Örneğin saygı duruşu esnasında hareketsiz ve sessiz kalınarak, hareket dolu günlük hayatın neşe ve kaygılarının bir kenara bırakıldığı, farklı, törensel bir zaman dilimine geçilir. Rutinden ritüele geçiş için “arınmak” gerekir, sessiz kalınarak “arınılır”.

Bu ritüellerin düzenli aralıklarla, Uğur Mumcu'nun ölüm yıldönümlerinde tekrarlanması ise belleği diri tutmaktadır. Ritüeller, "unutmamak" için icra edilirken, Uğur Mumcu özelinde unutulmaması için uğraş verilen hadise ise bir işlenmiş bir suçtur. Bu suçun faillerinin bulunamadığına dair topluluktaki yaygın kanaat, icra edilen ritüellerin devamlılığına katkı sağlamaktadır. Öte yandan anma törenlerinde Kellog'un (2015) ifadesiyle bir "sensorium" oluşmaktadır. Görme, duyma, dokunma gibi algılara dönük uyaranlar ahenkli bir biçimde ritüelin içinde yer almakta, yaşanan "deneyimin" ve ortaya konan "performansın" unutulmaz olmasına etki etmektedir.

Uğur Mumcu'nun öldürülmesine dair haberin alındığı an, kuramsal kısımda daha önce bahsedilen "flaş anı" kavramı ile tam olarak örtüşmektedir (Roediger vd., 2015:192). Katılımcıların verdikleri cevaplar "o ana" dair hatıralarının son derece kuvvetli olduğunu, olayı tüm detaylarıyla anımsayabildiklerini ortaya koymaktadır. Bu flaş anıyı biçimlendiren temel ögeler patlama, ölüm, bomba, gözü yaşlı aileler gibi suçun kendisi ya da yarattığı ilk andaki etkilerdir. Bu etkiler, o ilk günden günümüze toplumsal belleğin şekillenmesinde açık biçimde baskın olmuştur. Her ölüm yıldönümünde "o gün" yeniden ve yeniden canlandırılmıştır.

Uğur Mumcu anlamalarında bir "komünitas" oluştuğuna dair bir kısım veriler elde edilmiştir. Nitekim çoğu katılımcı az çok, bir benzerlik, biraradalık duygusunun bu etkinliklere egemen olduğundan, etkinlikler sürecinde hiyerarşinin azaldığından söz etmiştir. Şüphesiz böylesi bir "komünitasın" oluştuğu kabul edilirse, bunun Turner'ın (2018) sınıflandırmasıyla bir "normatif komünitas" olması beklenir. Zira bu yapı, üyelerinin belirli kurallara riayet ettikleri, kalıcı bir yapıdır. Ne var ki, böylesi bir "komünitasta" paylaşılan kimliğin baskın biçimde benzer olması beklenir. Ancak yukarıda da izah edildiği üzere bu verilere ulaşılamamıştır. İlerleyen dönemlerde

bilhassa, katılımcı gözleme daha fazla yer verecek kimi araştırmaların bu yöndeki sorulara cevap verebilmesi muhtemeldir.

Kavramsal bölümde toplumsal belleğin bedenle aktarımı konusunda kuramsal bilgilere yer verilmiştir. Görüşmecilerle yapılan mülakatlarda, anma etkinliklerindeki bedensel davranış ve tutumlarında belleğin nasıl taşınıyor olduğuna dair veriler elde edilmiştir. Connerton'un (2018) ifadesiyle grupların belleğinin taşınmasında, anımsama ve bedenin bir araya gelme şartı Uğur Mumcu anmalarında da gerçekleşmiştir. Kişiler Mumcu'nun evinin önünde nasıl konuşmalar yaptıklarını, postürlerini hep dik tuttuklarını, beraber saygı duruşunda nasıl bulunduklarını anlatırken, bir yandan da belleğin beden hareketlerinin içinde ve onlarla birlikte yer aldığını da anlatmış olmaktadırlar.

Toplumsal belleği oluşturan pek çok "öyküde" olduğu gibi Uğur Mumcu örneğinde de belirli güncel hedeflere dönük olarak belleğin araçsallaştırılması söz konusudur. Bu güncel amaçlar, katılımcıların ifadelerine göre farklı hedefler olabilmektedir. Önceki kısmında da değinildiği üzere, kimi katılımcılar orada bulunmaların sebebi olarak "Mumcu'ya olan toplumun borcunun ödenmesini", kimileri ise "bir daha asla" parolasıyla ifade edilebilecek şekilde, benzer suikastların gerçekleşmesini önleyebilecek ya da gerçekleşse bile adil bir soruşturmayla adaletin sağlanabileceği bir gelecek tasarımına katkı sunmayı hedeflemektedir. Levi Strauss'un (2020), kuramsal bölümde yer verilen "Sıcak Toplumlar" ve "Soğuk Toplumlar" kavramları bu noktada önem kazanmaktadır. Strauss'a göre sıcak toplumlar geçmiş deneyimini adeta bir yakıt olarak kullanıp, ondan geleceğe dair dinamizmlerinin bir enerji kaynağı gibi istifade ederken, soğuk toplumlar ise geçmişi anarken bugünün dönüşümünü engellemeye çalışmaktadırlar. Aslında benzer bir durum katılımcıların görüşlerinde de ortaya çıkmaktadır. Özellikle anma etkinliklerinde üzüntülerini yoğun

biçimde ifade edip, Mumcu'yu anlamakta, onu okumakta ve ondan "ilham almakta" eksik kalan kişileri, diğer başka katılımcılar eleştirmektedir. Bu durum kavramsal düzlemde Uğur Mumcu'yu ananların bir kısmının bir "sıcak toplum" inşa etmeye çalıştıkları ve topluluğu "soğutan" böylesi gruplara karşı oldukları anlamına gelebilir.

Aleida Assmann'ın (akt. Sancar: 2016) işlenmemiş hatıralar yığını olarak ifade ettiği "kaydedici hafıza" ile, bir anı yığınından belirli bazılarını, topluluğun güncel menfaatlerini esas alarak ve özel olarak seçip, toplumsal belleğin bir parçası haline getiren "işlevsel hafıza" kavramlarının Uğur Mumcu örneğinde kullanılabilmesi mümkün görünmemektedir. Öncelikle Uğur Mumcu hem sağlığında verdiği eserlerin, hem de ölüm biçiminin etkisiyle, hiçbir zaman, pasif karakterdeki kaydedici hafızada depolanmış, atıl bir öge olmamıştır. Suikastından günümüze hep "işlevsel hafızaya" dâhil bir figür olarak, toplum hafızasında yer edinmiştir. Üstelik Mumcu'nun eserleri ve ölüm şekli, keza kendisine yapılan büyük cenaze töreni ve devamındaki anmalar, hep bir şekilde, artan ya da azalan oranda toplum gündemindeki yerini korumuştur. Dolayısıyla "kaydedici hafızadan" özel bir çabayla çıkartılarak, üzerine yeni bir toplumsal bellek inşa edilmesi süreci Mumcu özelinde yaşanmamıştır. Ancak önceki kısımda yer verilen Sedat Yenigün örneğine bakıldığında, bir ölçüde Aleida Assmann'ın bahsettiği olgunun yaşandığı düşünülebilir. Zira Yenigün, katilinden sonra bir süre topluluk gündeminde görece az yer almış, ancak belli bir süre sonra, görüşmecinin tabiriyle "hacıyografi repertuvarından" seçilerek, anma etkinliklerinin daha güçlü bir objesi haline getirilmiştir.

Yukarıdaki izah olunan hususlar önemlidir ve biraz daha açıklanmaya muhtaçtır. Bir kez daha tekrar edilmelidir ki veriler, toplumsal bellekte yer alan Uğur Mumcu figürünün özel bir çaba ile işlevsel hafızaya dâhil edilmediğini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda bir "şematik anlatının"

bellekte kurgulanmasına da izin vermemiştir. Veriler ve saha çalışmaları dikkate alındığında ulaşılan bu sonucun sebepleri olarak şunlar sayılabilir;

i. Uğur Mumcu daha henüz hayattayken ideolojisi, kitapları, panellerde ve televizyon programlarında yaptığı konuşmalar, köşe yazıları ile zaten toplumun gündeminde yer alan bir kişidir. Böylesi bir figür, öldürülmesinin ardından özel bir çabayla ve toplumun güncel ihtiyaçlar doğrultusunda, kaydedici hafızadan çıkartılmasına gerek kalmaksızın, işlevsel hafızaya dâhil olmuştur.

ii. Uğur Mumcu'nun öldürülmesinin üzerinden 28 yıl geçmiştir. Görece uzun bir süre de olsa, onu sağlığında yakından tanıyan insanlar hala hayattadır. Mumcu'nun kitapları okunmaya, söyleşileri izlenmeye devam edilmektedir. Tüm bunlar Uğur Mumcu'nun toplum gündemindeki yerini, sağlığındaki yaşamının adeta bir devamı olarak, kesintisiz biçimde sürdürmesini sağlamıştır.

iii. Uğur Mumcu'nun katli bir flaş anı olarak insanların belleklerine kazınmıştır. Bu durum aynı zamanda Uğur Mumcu'nun toplumsal bellekteki yerini diri tutmaktadır. Dolayısıyla Yenigün ve başka örneklerde görülebilecek şekilde, Uğur Mumcu'nun özel bir tasarımla ve hedefle, toplumsal gündeme ve belleğe taşınması söz konusu olmamıştır.

iv. Suikastın hemen ardından, Uğur Mumcu'ya örgütlü biçimde ve ısrarla sahip çıkan kitleler olmuştur. Bu kitleler onun unutulmasını, unutulduktan sonra yepyeni anlamlar ve mesajlarla yeniden toplum belleğine dâhil olmasını engellemişlerdir.

v. Kitleleri yönlendiren çekirdek kadro Mumcu'nun gazeteci meslektaşlarından ve düşünce insanlarından oluşması sebebiyle

toplumda tanınırlığı ve etki alanları yüksek insanlardır. Bu kadronun Mumcu'ya dair duyarlılıkları toplumsal belleği şekillendirmiştir.

vi. Resmi kurumlar, Uğur Mumcu'nun ne şekilde hatırlanması gerektiğine dair özel bir çaba içinde girmemiş ya da girememiştir. Bellekteki Uğur Mumcu, devletin gücüyle yaratabileceği toplumsal bellekteki çarpıtmalardan görece korunmuştur.

vii. Uğur Mumcu'nun sağlığında ortaya koyduğu fikir ve ilkeler net ve tutarlıdır. Koşullara ve zamana göre ilkesel ölçüde değişiklik göstermemiştir. Dolayısıyla, tarihte yaşamış bir siyaset ya da devlet adamının değişen koşullara bağlı olarak aldığı pozisyonların etkisiyle ortaya koyduğu çeşitlilik düzeyi yüksek ve yer yer tutarsız söylemleri, yazıları Uğur Mumcu örneğinde bulunmamaktadır. Böyle olunca Mumcu'nun toplumsal bellekte bıraktığı izler, belleğin manipülatif gücünden daha az etkilenmiştir.

Yukarıdaki sebepler aynı zamanda toplumsal bellekteki bir figür olan Uğur Mumcu ile gerçekte yaşamış Uğur Mumcu'nun büyük ölçüde örtüşmesi sonucunu da doğurmuştur. Dolayısıyla tarih- bellek düalizminin Uğur Mumcu örneğinde zayıfladığı, bellekte yaşatılan Mumcu ile tarihin yazdığı ya da yazacağı Mumcu'nun arasındaki makasın, diğer toplumsal figürlere nazaran daha az olduğu söylenebilir. Şüphesiz belleğin odağına sembolleri, algıları alan yönü Mumcu'ya dair gelişmiş toplumsal hafızada da söz konusudur. Ancak Uğur Mumcu'nun kim olduğuna, gazeteciliği nasıl yaptığına, hayata nasıl bir pencereden baktığına, nasıl ve neden öldüğüne dair sorulara verilecek cevaplar, toplumsal belleğin ve tarihin penceresinde benzer yanıtlar bulacaktır.

Mumcu'yu betimlemek için katılımcıların kullandıkları sıfatlar arasında kahraman, kurban ya da şehit gibi ifadeler de vardır. Bu durumda kendileri

söz konusu kahraman, kurban ya da şehidin takipçileri konumuna gelmektedirler. Mumcu'yu anan kitlenin özellikleri kendilerine sorulduğunda, haliyle kendi konumlanmalarını da kapsayacak biçimde bu kişilerin, istisnalar bir kenara bırakılırsa, belirli siyasi görüşler uğruna mücadele eden insanlar olduklarını ifade etmişlerdir. Öncesinde kuramsal kısımda yer verilen, topluluk belleğinin böylesi "kahramanlık" sıfatlarının belirli figürlere özgülenmesi ile biçimlendirildiğine dair yaklaşımın, veriler ışığında yerini bulduğu görülmektedir.

Görüşmecilerden kimilerinin beyanları ve konumları dikkate alındığında, Uğur Mumcu'ya dair toplumsal hafızanın oluşturulması ve sürdürülmesinde özel bir görev yüklendikleri gözlenmiştir. Bu kişilerin arasında en başta Uğur Mumcu'nun ailesi gelmektedir. Onların yanında Mumcu'nun, bir kısmı kendileri de tanınmış gazeteci ve yazarlar olan meslektaş ve arkadaşları, ayrıca UMAG, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, Cumhuriyet Halk Partisi gibi kimi kurumlar ve bunların yöneticileri bu belleği oluşturan ve sürdüren kişi ve kurumlar olarak sayılabilirler.

Uğur Mumcu özelinde, daha önce kuramsal kısımda çokça örneği verilen "hafıza savaşlarına" iki şekilde rastlanılabilme ihtimali sahada dikkate alınmıştır. Bunlardan ilki farklı hafıza gruplarının Uğur Mumcu'yu sahiplenmesi ve onu kendi belleklerine dâhil edebilmek adına girişimlerde bulunmalarıdır. Veriler incelendiğinde bu durumun nadiren ortaya çıktığı görülmektedir. Kimi görüşmeciler araştırmacıya -biraz da gururlanarak- bazı siyasi parti temsilcilerinin anma etkinlerinde konuşma yapmasını nasıl da engellediklerini anlatmışlardır. Keza Mumcu'nun meslektaşının, "neoliberallerin" Mumcu'yu anmaya kalkıştıklarına ancak kendilerinin bu anma organizasyonunu engellediklerine dair beyanları da böylesi girişimler olduğunu ancak Uğur Mumcu'yu sahiplenerek toplumsal belleği özel olarak taşıma misyonuna sahip olan kişi ve kurumların buna izin vermediğini

göstermektedir. Bu veriler değişik topluluklar arasında Uğur Mumcu'yu odağına alan bir "hafıza savaşının" oluşmadığı anlamına gelmektedir.

Mumcu'yla ilgili olarak bir başka hafıza savaşının, onu anan toplulukla resmi kurumlar arasında gerçekleşmiş olabileceği ihtimali araştırma sürecinde dikkate alınmıştır. Ne var ki saha verileri bu durumu da doğrulamamıştır. Hatta kimi görüşmecilere göre bir tür "mahcubiyetten" ötürü, kimilerine göreyse Uğur Mumcu'nun sağlığında kazandığı saygınlığın ve verdiği eserlerin ya da onu anan grupların kimliğinin etkisiyle devlet, bu anma törenlerine karşı büyük ölçüde "tahammüllü" görünmektedir. Benzer biçimde Uğur Mumcu hakkında bir tür tarafsızlığın ya da belki bir ilgisizliğin devlet ve bürokrasi nezdinde olduğu yıllar içinde gözlenmiştir.

Elbette Sedat Yenigün örneğinde ise durum bambaşkadır. Orada toplumsal bellek üzerinde Yenigün'ün kim olduğu, kimler tarafından anılması gerektiği, hangi değerleri sembolize ettiği üzerine bir mücadele sürüp gitmektedir. İlgili görüşmecinin bakış açısına göre bu mücadelenin bir tarafını Sedat Yenigün'ün ailesi, diğer tarafını ise günümüzün kimi siyasetçileri oluşturmaktadır. Yenigün'ü anan ve bir kısmı politikacılardan oluşan topluluk mezar başında dualar okumakta, konuşmalar yapmaktayken, aile bu törenlere uzak kalmakta ve bizzat tanıdıkları Sedat Yenigün'ün kim olduğuna dair açıklamalar yapmaktadırlar. Bu açıklamaların odak noktalarından biri de Sedat Yenigün'ün bir faili meçhul olduğu ve bu hususun da anmalarda dikkate alınmadığına dair kanaattir.

Uğur Mumcu hakkında pek çok şehirde "hafıza mekânları" oluşturulmuştur. Bunlar onun ismini taşıyan meydan ve caddelerden, onun heykellerine, Eskişehir'de sergilenen patlamış aracının enkazından, evinin önünde patlamanın olduğu yerde dikilmiş anıtlara ve nihayetinde mezarına kadar

çok çeşitlidir. Buralarda, kuramsal kısımda da söz edildiği gibi toplumsal belleğin kullandığı temel teknik, diğer bir ifadeyle "mekanlaştırma" söz konusudur. O anıtların önünde icra edilen ritüeller esnasında "zaman durmakta", Uğur Mumcu ve onun simgelediği düşünülen değerler üzerine zihnen yoğunlaşılmakta, beden kullanımı o zaman dilimini özel olarak yapılandırılmaktadır. Günlük yaşamın kimlikleri bir kenara bırakılarak, orada insanların bulunması sonucunu doğuran kimlik baskın hale gelmektedir.

Mumcu'ya dair anıtlar içinde belki özel olarak üzerinde durulması gereken, evinin önündeki anıttır. Bu anıt hala patlamanın izlerinin (bombanın etkisiyle eğilip bükülmüş demir parçalarının) kasıtlı biçimde olduğu gibi bırakıldığı bir şekilde inşa edilmiştir. Burasının bir "hafıza mekânı" olmaktan ziyade, Nora'nın (2006) tabiriyle "bir hafıza ortamı" olduğu da ifade edilebilir. Aynı zamanda Patrizia Violi' nın ifade ettiği türde "travma mekanlarındandır" (akt. Yalçınkaya, 2011). Zira toplumun belleğinde hala diri şekilde bulunan o patlama anının yaşandığı yerdir orası. Anıtsallaştırılmasa da bir nevi anıttır, hafızanın anıta ihtiyaç duyulmaksızın canlanabileceği bir yerdir. Bir "hafıza mekânının" oluşturduğu suni bir hatırla ediminden öte bir anlam taşımaktadır. Bu anıt gene Nora'nın (2006) ifadesiyle "hafızanın yaşayan kalbidir". Zira kişileri egemenlik altına alıcı bir karakterde değildir, insanların gönüllü katılımıyla anlam kazanmaktadır.

Uğur Mumcu'nun mezarı bir başka "hafıza mekânıdır". Bu mezar öncesi kuramsal bölümde bahsedildiği şekliyle ölünün canlılar dünyasında kazanacağı anlamın belirleyicisi olarak tasarlanmıştır. Bir suçun süjesi olarak yaşamına son verilen Mumcu'nun "…Halkım unutma bizi, unutma bizi, unutma bizi" şeklinde sona eren yazısı mezar taşına işlenmiştir. Böylece canlılar dünyasına, Uğur Mumcu'nun toplumsal bellekte yaşatılması gerektiğine dair bir mesaj verilmektedir. Bu mesaj, alıntılanan

yazı içeriği dikkate alındığında, aynı zamanda Uğur Mumcu'nun bir tür vasiyetidir.[6]

Uğur Mumcu'yu hayattan koparan suikast, toplumda yerleşik kültürce biçimlenen "yaşam senaryosuyla" (Berntsen ve Bohn 2015:83) ortaya konan idealize yaşam öyküsünü bozmuştur. İnsanlar ölürler, ancak bu yaşlandıklarında, çocukları belirli bir yetişkinlik düzeyine ulaştıktan, kendileri fiili meslek hayatlarına son verip emekliye ayrıldıktan sonra gerçekleşmelidir. Keza ölümlerinin sebebi de elbette doğal yollarla olmalıdır. Kültürde güçlü biçimde bulunan bu yargılarla çelişecek şekilde gerçekleşen Mumcu'nun ölümü, bu yönüyle özel olarak bir toplumsal strese yol açmıştır. Nitekim görüşmecilerin sıklıkla Mumcu'nun havaya uçan otomobilinden, son yazdığı kitaplardan, cenaze töreninde çocuklarının ve eşinin beden dillerinden söz edişleri bu kanaati doğrulamaktadır.

İlk kısımlarda bahsedildiği üzere araştırmanın varsayımı "Uğur Mumcu cinayetinde toplumda oluşan adaletsizlik duygusu toplumsal belleğin şekillenmesinde etkili olmuştur" biçimindedir. Bu varsayım açık biçimde doğrulanmıştır.

Araştırmanın hipotezleri ise yine ilgili bölümde ifade edildiği üzere şu şekilde belirlenmişti;

i. "Uğur Mumcu cinayeti bir 'flaş anı' olarak insanlarca hatırlanmaktadır."

[6] Aynı sözlerle ilgili olarak vasiyet tanımlaması Güldal Mumcu (2013:164) tarafından da yapılmıştır. Güldal Mumcu, eşiyle ilgili açılan ceza davasında mahkeme başkanlığına hitaben yazdığı ve kitabında da yer verdiği dilekçesinde, Uğur Mumcu'nun "unutma bizi" ifadelerinin yer aldığı dizelerini mezar taşına yazdırdıklarını, bu ifadelerin kendilerine görev yükleyen bir vasiyet niteliğinde olduğunu beyan etmiştir.

Bu hipotez doğrulanmıştır. Veriler, Mumcu'nun öldürüldüğü anı insanların net biçimde ve detaylarıyla anımsadıklarını ortaya koymuştur.

ii. "Uğur Mumcu cinayetinde oluşan adaletsizlik kriziyle mücadele eden insan toplulukları toplumsal belleği araçsallaştırmaktadır."

Bu hipotez de doğrulanmıştır. Toplumsal belleğin anlaşılmasına dönük yapılan mülakatlarda ve toplanan görsel materyallerde sürekli bir adalet vurgusu ortaya çıkmıştır. Hatta tüm bir belleğin adaletsizliğe bir tepki olarak inşa edildiği ifade edilebilir.

iii. "Uğur Mumcu cinayetinin gündemde tutulması ve unutulmaması, adaletsizlik kriziyle baş ettiğini düşünen insan grupları açısından temel bir stratejidir."

Bu hipotez de doğrulanmıştır. Çoğu katılımcı açısından, anma etkinliğine gelen insanların sayısının azalması geleceğe dair onları ümitsizliğe sevk edebilecek bir ihtimal olarak ifade edilmiştir.

iv. "Uğur Mumcu adına anma, toplantı ve eylemler yapılırken Uğur Mumcu sembolleştirilmekte ve toplumda yaşanan diğer adaletsizliklerin de dile getirilmesinde Uğur Mumcu sembolü kullanılmaktadır."

Bu hipotez kısmen doğrulanmıştır. Katılımcılar açısından Uğur Mumcu' nun, öldürülen diğer aydınlardan ve hatta toplumda ortaya çıkan değişik türdeki adaletsizliklerden bir farkı bulunmamaktadır. Mumcu, tüm bu haksızlıkları, adaletsizlikleri toplumsal bellekteki sembolüne dönüşmüştür. Ancak görüşmecilerin söylemleri dikkate alındığında, bu haksızlık algısının daha çok kendi siyasi kimliklerini paylaşan insanlara ya da kurumlara dönük olarak ortaya çıkan haksızlıkları kapsıyor olduğu da gözlenmiştir. Diğer bir ifadeyle ortaklaşılan adaletsizlik duygusu, siyasi konumlanması

kendilerinden farklı olan grup ya da kişilerle bir dayanışmayı içermemektedir.

v. Uğur Mumcu için yapılan anmalarda bir araya gelen gruplar bir "komünitas" oluşturmaktadır.

Bu son hipotezin doğrulayabilecek yeterli veri sahada elde edilememiştir. Bu durumun muhtemel sebeplerinden biri de Covid-19 sebebiyle ancak sınırlı ölçüde katılımcı gözlem yapılabilmiş olmasından kaynaklanan yöntemsel sorundur.

Yukarıda kuramsal kısım ile veriler bir araya getirilirken, hangi noktadan bahsedilirse bahsedilsin, geri planda adaletsizlik kriziyle mücadele etmeye çalışan insanlar ve bu uğurda ortaya koydukları çabalar, inşa ettikleri kültürel yapılar vardır. Anma etkinliklerinde, suikastın üzerinden 28 yıl sonra insanlar hala "katiller bulunsun hesap sorulsun" şeklinde slogan atmaktadır. Bu sloganın, konuşmalarda durmaksızın süregiden adalet çağrılarının ısrarla yapılmasının amacı cinayetin arkasındaki sır perdesinin aralanabileceğine dair bir inançtan öte "bir daha asla" demek, diğer bir ifadeyle yeni cinayetlere izin verilmesini engellemektir. Bu çaba çoğu durumda yepyeni bir ülke tasarımını da kapsamaktadır. Aynı zamanda toplumsal hafızayı diri tutarak toplumda gelişebilecek duyarsızlıkla mücadele azmini içerir. Adaletsizlikle unutturmayarak mücadele edilmektedir. Unutturmamak işlenen suça ve sisler içinde kalan faillere karşı toplumun elindeki tek meşru araçtır.

Bu noktada adaletsizlik duygusu kadar ideolojik hedeflerin ve aidiyetin de baskın olduğu ifade edilmelidir. Görüşmeciler tarafından, Uğur Mumcu anılırken aynı zamanda başka faili meçhullerin de anılıyor olduğuna hep vurgu yapılmış, bu faili meçhullerin kimler olduğu sorulduğunda, Uğur

Mumcu ile aynı ya da benzer siyasal konumlanmaya sahip olup katledilmiş kişilerden söz ettikleri görülmüştür. Mumcu gibi öldürülmüş ancak bambaşka ideolojilere sahip olan kişiler nadiren bahis konusu edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Uğur Mumcu'yu anan grubun, ilkesel boyutta salt bir adalet parametresiyle hareket eden aktörlerden meydana geldiğini düşünmek, resmin eksik görülmesi sonucunu doğuracaktır.

Sahada karşılaşılan verilerdeki adaletsizlik vurgusu dikkate alındığında "cezasızlık" kavramının kullanılması da düşünülebilir. Ancak bunun yerine cezasızlığı da içerecek biçimde daha genel bir kavram olarak "adaletsizlik" kavramı tercih edilmiştir. Bu durumun sebebi tezin odağına aldığı Uğur Mumcu örneğinde cezasızlık kavramının kullanılmasının mümkün olup olmadığına dair soru işaretleridir. Cezasızlıkta bir hak ihlali vardır. Faillerin bu hak ihlalinden doğan cezai sorumluluğuna rağmen, adaletin sağlanması sürecinde devlet yetersizlik gösterir (Atılgan ve Işık, 2011). Bu yetersizlik devletin iradesinden kaynaklanmaktadır. Suçun işlenmesinin ardından yargı ve yürütme erkleri değişik yöntemlerle suçluların cezalandırılmalarını engellemektedir. Kimi durumlarda cezasızlık, çıkarılan af yasaları ile ya da anayasaya konan maddelerle, hegemonya tarafından özel olarak sağlanmaya çalışılır**.** Kimi durumlardaysa örtük ya da açıktan açığa bir takım hukuki ve fiili tedbirlere başvurulmaktadır; Mağdurlara ya da yakınlarına karşı suçlamalar getirilmekte, suçluları ortaya çıkaracak bilgi ve belgelerin temin edilmesi engellenmekte, deliller karatılmakta, yargı erkine bağlı görev yapan kişiler üzerinde bir tür "devletin üstün çıkarlarını" gözetme görevinin oluşturduğu düşünsel ve fiili tahakküm yaratılmakta, işlenen suça dair cezayı hafifletici yorumlar ortaya konmaktadır. (Atılgan ve Işık, 2011).

Ne var ki Uğur Mumcu'nun katillerinin kimler olduğunun, bir ölçüde UMUT davası olarak bilinen yargılama sürecinde ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Tetikçiler olarak tabir edilen kimi sanıklar ceza almış, suçun geri planındaki

azmettiriciler ise yakalanamamıştır. Tüm bu çerçevede cezasızlık literatüründe verilen örneklerle Uğur Mumcu'nun ne denli bağdaşabildiği tartışmalıdır.

Öte yandan hem Uğur Mumcu'nun sağlığında korunamamış olmasında, hem de asıl failleri ortaya çıkarabilecek, etkin bir soruşturmanın gerçekleşmemesinde kamunun açık sorumluluğu vardır. Ceza soruşturmasındaki bu eksiklikler Mumcu'nun aracının patlamasının ardından ortaya saçılan ve çok özenle, ihtisaslaşmış polislerce toplanması gereken delillerin nasıl süpürüldüğüne dair, katılımcıların söylemlerinde de ortaya çıkmaktadır. Aynı duruma dair çarpıcı bir örnek Uğur Mumcu'nun aracının anahtarına dair yapılan açıklamalardır. Suikastın hemen ardından, ilk önce aracın kontak anahtarının çevrilmesiyle havaya uçtuğu ifade edilmiş, ardından arabanın anahtarı Mumcu'nun pantolonunun cebinde bulununca, bu sefer uzaktan kumandalı bir patlayıcı kullanıldığı düşünülmüştür. Sonrasında ise gerçek ortaya çıkmıştır; yere saçılan parçalar içinde anahtarı bulan bir görevli, anahtarı Uğur Mumcu'nun pantolonundaki cebe kendi koymuştur (32. Gün progamı, 1993).

Uğur Mumcu sağlında sürekli hedef olan bir kişiyken devlet tarafından gereği gibi korunamamıştır. Bu konuda görüşmecilerden biri Gabriel Garcia Marquez'nin "Kırmızı Pazartesi" romanındaki Santiago Nasar karakterini örnek göstermiştir. Romanda, Nasar'ın düşmanları onu öldürmeye karar verir. Bu kararı tüm kasabaya duyururlar. Nasar'ın kendisi hariç herkes onun öldürüleceğini bilmektedir ama hiç kimse hiçbir şey yapmaz ve en sonunda Nasar öldürülür. Ancak gerçekte bu örneğin Uğur Mumcu açısından farklı bir yönü vardır. Zira Nasar'dan farklı olarak, Mumcu'nun kendisi de yaşamının risk altında olduğunu sürekli bilmektedir. Mumcu'nun arkadaşı Öcal Bennington bu konuda, kendisiyle yapılan bir söyleşi de şu trajikomik anekdotu aktarmıştır: Uğur Mumcu yeni evlenmiştir, Ankara'nın

Kavaklıdere semtinde bir ev kiralamak ister. Ev sahibi “size bu evi kiralamak şereftir” der ve ekler; “Yalnız kontrata bir madde koyalım; Eve bomba atılırsa doğacak zarardan Uğur Mumcu mesuldür” (Karlı Sokak- Uğur Mumcu belgeseli, 2021).

5. BÖLÜM

SONSÖZ: ADALETSİZLİĞİN KÜRSÜSÜ

Uğur Mumcu'nun öldürülmesinin ardından ortaya çıkan adaletsizlik, toplumu çözmek zorunda olduğu bir krizle baş başa bırakmıştır. Anma etkinliklerinde sergilenen bir tiyatro oyununda görev alan bir gençten, anıta karanfil bırakan bir yetişkine, verilen demeçlerden yapılan yürüyüşlere, insanların hatıralarından inşa edilen anıtlara ve elbette ortaya konan bu tez çalışmasına kadar tüm bu yapılar, semboller, girişimler ve tutumların geri planında işlenmiş bir suç ve o suç sonrası adaletin tesis edilememiş olması yatmaktadır. Ancak bu noktada sorulması gereken bir soru, bir insanın ölümüne yol açan bir suçta adaletin ne şekilde sağlanabileceğidir. Eğer bir kişi bir başkasına olan para borcunu ödemezse, hukuk sistemi içinde ona paranın faiziyle ödenmesini, gerekirse bu uğurda borçlunun mallarını haczedilmesini sağlayabilirsiniz. Pekâlâ, sona eren bir yaşamın karşılığı nasıl telafi edilebilir? Nitekim kendi de bir faili meçhul yakını olan bir görüşmeci, bilhassa aradan geçen onlarca yılın ardından gerçek bir adaletin sağlanamayacağını ifade etmiştir. Ancak gene de adaletin onarıcı, bir başka ifadeyle "teskin edici" yönü şüphesiz bu noktada belirli bir ölçüde etkili olabilir.

Teze dair araştırma sürecinde, insanların talep ettikleri adaletten neyi kast ettiği kendilerine sorulduğunda genel olarak duraksadıkları, sonrasında ise Uğur Mumcu cinayetinin arka planında karar verici aktörlerin cezalandırılmasıyla beraber, bir tür yeni bir ülke tahayyülünü dile getirdikleri gözlenmiştir. Öte yandan görüşmecilerden biri, topluluk üyelerinin bir kısmında görülen adalet talebinin bileşenlerinin neler olduğu hususundaki bu tereddütlü bakış açısını şu cümlelerle eleştirmiştir:

"Adaletsizlik lafı tam bir sığlık. Sorsan neyin adaleti cevap veremezler. Adalet şu mu: (Katilin bulunması) Katil bulunsa ne değişir? Adaletsizlik bir hastalıksa bu adaletsizlik nerden çıkıyor ona bakmak lazım." (İ, 50, erkek, öğretmen)

Aslında literatürde yapılmış benzer çalışmalar incelendiğinde, Uğur Mumcu özelinde de kimi topluluk üyelerinde gözlenen adalet anlayışının bir tür "mesihçi adalet" olduğu ifade edilebilir:

> *İnsana neredeyse mahşeri, mesihçi bir adalet algısı; masum ve iyi olanın hakkının mutlak biçimde teslim edildiği ve suçluların gerçek anlamda cezalandırıldığı bir an çağrışımı yapıyor. Bu an, mevcut devlet yapısının sağlayabileceği adaletten çok Benjamin'in mesihçi adalet dediği ve kıyamet gününü andıran bir altüst oluş yaratarak haklı ile haksızın devrimci bir apokalips içinde birbirinden ayırt edildiği ana benziyor (Göral ve Işık, 2014).*

Sahada elde edilen veriler de bu "mesihçi adalete" dair emareler içermektedir. Bu adalet anlayışının keskin ve retorik yanı bir kenara, somut, sonucu takip edilebilir mahiyette ve kamuya görev yükleyici türde net talepleri içermiyor olması, adalet arayışını muhtemelen güçleştirmektedir.

Her ne kadar cezasızlık kavramı bu tez özelinde, önceki bölümde açıklanan gerekçelerle doğrudan doğruya kullanılmamış, onun yerine cezasızlığı da içerecek biçimde adaletsizlik kavramı esas alınmış olsa da, cezasızlık çerçevesinde literatürde yer alan kimi tartışmaların Uğur Mumcu özelinde de yapılabileceği dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede ilk olarak üzerinde durulması gereken "hakikat hakkıdır". Bir cezalandırma olmasa dahi, cinayeti azmettiren kişi ya da örgütlerin ve bunların saiklerinin bilinmesi kurban yakınları açısından da, toplum yönünden de açık bir gerekliliktir. Böylesi bir durumda "hakikatin dönüştürücü etkisinden" toplum fayda sağlayabilir. Bir diğeri ise Mumcu'nun sağlığında korunamaması ve sonrasında etkin bir ceza soruşturmasının yürütülmemiş olmasından ötürü ortaya çıkabilecek sorumluluğa karşılık bir devlet özrüdür. Bu özür topluluğun devlete olan bakış açısını önemli bir ölçüde değiştirebilir,

mücadelelerinin haklılığının en üst perdede kabul görmesi anlamına gelir. Bundan sonrası için umutları yeşertebilir. Zira “özürler tarihsel belleği değiştirme gücüne sahip olabilir” (Ross, 2015:296). Resmi kurumların böylesi bir özrü, “tuğla çekilmesi halinde duvarın yıkılabileceğine” dair söylemin yarattığı derin etkiyi azaltabilir. Devletin kendi anayasası ile bağlı bir kamusal kurum olduğu, hatalarda da sorumluluğu alarak tekrarını önleyecek şekilde kendini değiştirebilme iradesini taşıdığını ortaya koyar.

Uğur Mumcu sağlığında verdiği bir mülakatta gazeteciliği siyasi bir kavganın kürsüsü olarak gördüğünü ifade etmiştir (BBC Türkçe, 2021). Kürsünün iki temel işlevinden bahsedilebilir: Konuşmaların sınırlılığın ve amacını belirlemekte ve ayrıca konuşan kişiye ve konuşma içeriğine belirli bir meşruiyet kazandırmaktadır. Mumcu katledilmiş, ancak bu sefer toplumsal bellekte onun adına bir kürsü kurulmuştur. Bu kürsüde Uğur Mumcu yerine, onun anısını ve ona yapılan adaletsizliği hatırlatmak amacını taşıdığını ifade eden insanlar konuşmaktadır. Kimi zaman sosyal medyadaki bir fotoğraf paylaşımında, kimi zamansa 24 Ocak’ta yumruğunu havaya kaldırarak slogan atan bir gencin öfkesinde, belleğin yarattığı kürsü ortaya çıkmaktadır: Bu “adaletsizliğin kürsüsüdür”. Toplumsal bellekte üretilen Uğur Mumcu o kürsüde konuşmaya devam etmektedir.

Gerçekten de toplumsal bellekteki bu “kürsü” farklı motivasyonlara sahip insanlarca kullanılmaktadır. O kürsüde ortaya konan eylemlerin, kimliklerin, mizaçların ve kültürel yapıların meşruiyet kaynağı ise yaşanmış olan adaletsizliktir. “Adaletsizliğin kürsüsü”, adalet arayışının meşruiyetinin ve ahlaki dokunulmazlığının üzerinde yükselmekte, kimliklerini kamusal alanda görünür kılmak isteyen insanlara için bir alan yaratmaktadır.

Adaletsizliğin yarattığı ve beslediği yukarıda ifade edilen yapılar ve ortaya konan performanslar, topluma dönük yüzlerinde hem geleceğe dair umudu, hem de geçmişin karanlığını taşımaktadır. Bir madalyonun iki yüzü gibi, bu iki birbirine zıt gerçekliği toplum gündemine bıkıp usanmadan getirmektedirler. Bu gerçekliklerin yan yana oluşu her ikisini de daha görünür kılmaktadır: Toplumca çok sevilen bir yazarın evinden çıkıp bir- iki dakika sonra havaya uçan bir aracın içinde öldürüldüğüne ve katillerinin bulunamadığına dair hakikatle, herkesin güven ve özgürlük içinde yaşayabildiği, idealize edilmiş bir geleceğe dair inanç. Bu düalizm topluluğa enerji vermektedir.

Adaletsizliğe duyulan tepkinin çoğu durumda, katılımcıların kendilerini ait hissettiği ideolojiye mensup insanlara yapılan adaletsizliklerle sınırlı olarak ortaya çıktığı ifade edilmelidir. Nitekim görüşmecilerden S. (erkek, 55, psikiyatrist), Türkiye'deki temel bir sorun olarak, insan gruplarının yalnızca kendi acılarına duyarlı olduklarını, benzer acıları yaşayan ama farklı kimliklere sahip insanlarla empati kuramadıklarını ifade etmiştir. Şüphesiz bu durum daha geniş ve etkin dayanışma ağlarının oluşturulmasını ve bu ağlar kanalıyla evrensel standartta bir hukukun tesisine yüksek düzeyde katkı sunulmasını engellemektedir. Dolayısıyla "adaletsizliğin kürsüsü" adaletsizlik ve suç tarafından inşa edilirken, belki de zamanla ve bir ölçüde "bir kimliğin ya da ideolojinin kürsüsü" haline gelmektedir. Öte yandan şüphesiz bu durum Uğur Mumcu anmalarına özgü de değildir. Değişik toplumsal kesimlerinin kendilerine yapılan haksızlıklara gösterdikleri duyarlılığı, neden diğer insan grupları için de göstermiyor olduklarına dair sebepler, siyasal antropoloji alanında yapılacak başka bir tez çalışmasına konu olabilir ve hatta olmalıdır.

Son olarak ifade edilmelidir ki 28 yıldır süregelen bu çok yönlü mücadelede, toplumsal belleği süreç içinde şekillendiren ve onda silinmez izler bırakan

kültür, aynı zamanda bu mücadelenin eksikliklerine, hatalarına ve katılımın düşük olmasından doğan sonuçlarına da meydan vermektedir.

Bitti, ne var ki tamamlanmadı.

KAYNAKÇA

Anderson, B., (2020). *Hayali cemaatler: milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması.* (2. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.

Ariès, P. (1991). *Batılının ölüm karşısındaki tavırları*. Ankara: Gece Yayınları.

Arşiv odası: Uğur Mumcu, 1984- BBC Türkçe. *www.youtube.com.* https://www.youtube.com/watch?v=MAcQKc0TLHg. Erişim tarihi: 01.11.2021

Assmann, J., (2015). *Kültürel Bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Atılgan, M. ve Işık, S. (2011). *Cezasızlık zırhını aşmak.* İstanbul: TESEV Yayınları.

Aykut, A.S. (2007). *Varlık, benlik, hatırlayış ve unutuş üzerine*. Cogito, *50*, 158-169.

Barthes, R. (1957). *Mythologies*. London: Jonathan Cape.

Berntsen, D ve Bohn, A. (2015). "Kültürel yaşam senaryoları ve bireysel yaşam öyküleri" P. Boyer ve J.V. Wertsch (Ed.), *Zihinde ve kültürde bellek* içinde (s.79-105). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bildirici, F. (2021, 24 Ocak). Uğur Mumcu' nun belgeli gazeteciliği, anılar ve 'korku duvarını' geride bırakanlar. *T24 Bağımız İnternet Gazetesi.* https://t24.com.tr/yazarlar/faruk-bildirici/ugur-mumcu-nun-belgeli-gazeteciligi-anilar-ve-korku-duvari-ni-geride-birakanlar,29587. Erişim tarihi: 01.11.2021

Blatz, C.W.ve Ross, M. (2015). Tarihi Anılar. P. Boyer ve J.V. Wertsch (Ed.), *Zihinde ve kültürde bellek* içinde (s.281-299). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Blight, D. W.,(2015). "Bellek patlaması: neden ve neden şimdi." P. Boyer ve J.V. Wertsch (Ed.), *Zihinde ve kültürde bellek* içinde (s.301-319). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Boçarov,V.V. (2020). *Hukuk antropolojisi: yazılı olmayan kanun*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Bodnar, J.(1992). *Remaking America: public memory, commemoration, and patriotism in thhhe twentieth centry*. Princeton: Princeton University Press.

Boratav, P. N. (1997). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınları.

Boyer, P. (2015). Anılar ne işe yarar: hatırlamanın biliş ve kültürle ilgili işlevleri. P. Boyer ve J.V. Wertsch (Ed.), *Zihinde ve kültürde bellek* içinde (s.5-36). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Boyer, P. (2015*).* Bilişsel yakınlıklar ve kültürel aktarım. P. Boyer ve J.V. Wertsch (Ed.), *Zihinde ve kültürde bellek* içinde (s.371-410). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Boyer, P. ve Wertsch, J. V. (2015). *Zihinde ve kültürde bellek*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Burke, P. (1989). History as social memory .T. Butler (Ed.), *Memory: History, culture and the mind içinde* (s.97-113), New York: Basil Blackwell,

Connerton, P. (2018). *Modernite nasıl unutturur*. (3. Baskı). İstanbul: Sel Yayınları.

Connerton, P. (2019). *Toplumlar nasıl anımsar?.* (3. Baskı) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Delice, A. (2013). *Antropoloji penceresinden hukuk: basit toplumlarda akrabalık, iktidar ve çıkar ilişkileri.* İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Demirören haber ajansı. Uğur Mumcu otomobilinin sergilendiği Eskişehir'deki parkta anıldı. (2019, 25 Ocak). *www.youtube.com.* https://www.youtube.com/watch?v=uLgDEJAGUrw. Erişim tarihi: 01.11.2021

Dolapçı, E. (2018, 31 Ocak). Prof. Dr. Muammer Aksoy'u katledilişinin 28. yılında saygı ve özlemle anıyoruz!. *Aydınlık gazetesi web sitesi.* https://www.aydinlik.com.tr/prof-dr-muammer-aksoy-u-katledilisinin-28-yilinda-saygi-ve-ozlemle-aniyoruz-turkiye-ocak-2018-2. Erişim tarihi: 01.11.2021

Dursun, A. (2017). *Babam Turan Dursun.* (4. Baskı). İstanbul: Berfin Yayınları.

Eliade, M. (2007). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi: Taş devrinden Eleusis Mysteria'larına.* (2. Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Eliade, M. (2009). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Eliade, M. (2017). *Kutsal ve Kutsal Dışı.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Emiroğlu, K. ve Aydın, S (2010). *Antropoloji sözlüğü.* İstanbul: Islık Yayınları.

Garibian, S. (2014). Hayaletler de ölür. 'Hakikat hakkı' yoluyla kaybetmelere karşı durmak ve Arjantin'deki hakikat yargılamaları. *Journal of International Criminal Justice, Vol. 12, No: 3.*

Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.

Geertz, C. (2010). *Kültürlerin yorumlanması*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınevi.

Göle, M. (2007). Doğru olmadığını biliyorum ama öyle hatırlıyorum. *Cogito,* 50, 23-30.

Göral, Ö. S., Işık, A. ve Kaya, Ö. (2014). *Konuşulmayan gerçek: Zorla kaybetmeler*. Hakikat Adalet Hafıza Merkezi.

Güneş, H. (2020). *Sedat Yenigün Meşalesi.* İstanbul: İnkılab Yayınları.

Güvenç, B. (2016). *İnsan ve kültür.* İstanbul: Boyut Yayıncılık

Halbwachs, M. (1992). *On collective memory.* Chicago: University of Chicago.

Harari, Y. N. (2015). *Hayvanlardan tanrılara: sapiens: insan türünün kısa bir tarihi*. (28. Baskı). İstanbul: Kolektif Kitap.

Haviland, W.A., Prins, H. E. L., Walprath, D. ve McBride, B. (2008). *Kültürel Antropoloji.* İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Holland, D., ve Leander, K. (2004). *Ethnographic studies of positioning and subjectivity: An introduction*. Ethos, 32(2), 127-139.

James, W. (2013). *Törensel Hayvan.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Karlı sokak- Uğur Mumcu belgeseli. *www.youtube.com.* https://www.youtube.com/watch?v=cDzBndfdeVk. Erişim tarihi: 01.11.2021

Kellehear, A. (2012). *Ölümün toplumsal tarihi*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Kellogg, S.B. (2015). Ritual Sounds, Political Echos: Vocal Agency and the Sensory Cultures of Securalism in the Dutch Syriac Diaspora. *American Ethnologist.* Vol 42, No:3, s. 431-445.

Kılıçdaroğlu aynı kaderi mi paylaşıyor? 50 yıl önce İsmet Paşa' ya da cenazede saldırılmıştı. 2019, 21 Nisan. https://onedio.com/haber/kilicdaroglu-ayni-kaderi-mi-paylasiyor-50-yil-once-ismet-pasa-ya-da-cenazede-saldirilmisti-869961. Erişim tarihi: 01.11.2021

Konaklı, G. (2017). *Uğur Mumcu ve Uğur Mumcu suikastının kamuoyuna yansımaları.* Ankara: Gece Kitaplığı.

Kottak, C. P. (2016). *Antropoloji: İnsan çeşitliliğinin önemi*. (16. Baskı). Ankara: De Ki Basım Yayım.

Larsen, S.F., Schrauf, R. W., Fromholt, R. ve Rubin, D. C. (2002). Inner speech and bilingual autobiographical memory: A Polish-Danish cross-cultural study. *Memory*, 10, 45-54.

Lavenda, R. H. ve Schultz, E. A. (2018). *Kültürel antropoloji: temel kavramlar.* Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Lewis, O. (2002). *Tepoztlan: Meksika'da bir köy. İ*stanbul: Epsilon Yayınları.

Linenthal, E. T. ve Engelhardt, T. (Ed.), *History wars: The Enola Gay and other battles for America's past* içinde (s. 9-62). New York: Metropolitan Books.

Lipset, D. ve Silverman, E. K.(2016). *Introduction: mortuary ritual, modern social theory, and the historical moment in Pasific modernity*. New York: Berghahn Books.

Mauss, M. (1973). Techniques of the body. *Economy and Society*, 2:1

Metcalf, P. ve Huntington R. (1991). *Celebrations of death: the anthropology of mortuary ritual.* (2. Baskı). New York: Cambridge University Press.

Montanari, M. (2018). *Kıtlık ve Bolluk: Avrupa'da Yemeğin Tarihi*. İstanbul: Nika Yayınevi.

Mumcu, G. (2013). *İçimden geçen zaman.* (3. Baskı). Ankara: Um:ag Vakfı Yayınları.

Mumcu, U. (1975, 25 Ağustos). Sesleniş. *Cumhuriyet gazetesi.*

Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. Ankara: Dost Kitabevi.

Ökten, K. H. (2010). *Ölüm kitabı: ölüm düşüncesinin temel metinleri*. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Orwell, G. (2011). *1984.* İstanbul: Can Sanat Yayınları

Özbudun, S. ve Uysal, G. (2019). *50 soruda antropoloji.* İstanbul: 7 renk basım yayın.

Örnek, S. V. (1971). *Anadolu folklorunda ölüm.* Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Özel, R. (2020, 23 Ocak). O fotoğrafın hikayesi. *Cumhuriyet gazetesi.* https://www.hurriyet.com.tr/gundem/o-fotografin-hikayesi-41425957. Erişim tarihi: 01.11.2021

Pennebaker, J. W. ve Gozales, A. L. (2015). Tarih yazmak: kolektif belleğin altında yatan sosyal ve psikolojik süreçler. P. Boyer ve J.V. Wertsch (Ed.), *Zihinde ve kültürde bellek* içinde s: 217-245. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Rappoport, R. A. (1999). *Rituel and religion in the making of humanity.* New York: Cambridge University Press.

Ricoeur, P. (2012). *Hafıza, Tarih, Unutuş.* İstanbul: Metis.

Roediger, H. L., Zaromb, F. M., ve Butler, A. C. (2015). Kolektif Belleğin Şekillendirilmesinde Tekrarlanan Hatırlamanın Rolü. P. Boyer ve J.V. Wertsch (Ed.), *Zihinde ve kültürde bellek* içinde (s: 175-216). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sahdra, B. ve Ross, M. (2007). *Group identification and historical memory.* Personality and Social Psychology Bulletin, 33, 384-395.

Sancar, M. (2016). *Geçmişle hesaplaşma: Unutma kültüründen hatırlama kültürüne*. (5. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Schudson, M. (2007). Kolektif bellekte çarpıtma dinamikleri. *Cogito*, *50*, 179-199.

Soileau, M. (2012). *Spreading the Sofra: sharing and partaking in the Bektashi ritual Meal.* Chicago Journal. Vol 52, No:1, pp. 1-30.

Stock, B. (1990). *Listening for the text: on the uses of the past.* Philadeiphia: University of Pennsylvania Press.

Strauss, C. L. (2020). *Yaban düşünce.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tezcan, M. (1981). *Kan davaları: sosyal antropolojik yaklaşım*. (2. Baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

Turner, V. (2018). *Ritüeller: Yapı ve Anti-Yapı.* İstanbul: İthaki Yayınları.

Türkmen, H. (2020). Sedat Yenigün. Hasan G. (Ed.) *Sedat Yenigün Meşalesi.* (s: 109-122). İstanbul: İnkılab Yayınları.

Uğur Mumcu suikasti dosyası-1993-32. Gün arşivi. *www.youtube.com.* https://www.youtube.com/watch?v=MotcUgiseZM. Erişim tarihi 01.11.2021

Uğur Mumcu' nun hayatı. *Uğur Mumcu araştırmacı gazetecilik vakfı internet sitesi.* http://www.umag.org.tr/tr/ugur-mumcu/8/ugur-mumcunun-hayati (Erişim tarihi: 01.11.2020)

Uygur, N. (2005). *Yaşam felsefesi.* (3. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Van Gennep, A. (1960). *The rites of passage*. London: Routledge and Kegan Paul.

Wertsch, J. V. (2015). Kolektif bellek. *P. Boyer ve J. V. Wertsch (ed.), Zihinde ve kültürde bellek* içinde (s.149-175). İstanbul: Türkiye İş Bankası.

Winter, J. (2015). Tarihçiler ve bellek mekânları. P. Boyer ve J.V. Wertsch (Ed.), *Zihinde ve Kültürde Bellek* içinde (s.321-343). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yalçınkaya, A. (2011). Hafıza savaşlarından sahiplenilmiş şehitliğe: Madımak katliamı örnek olayı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 66(03), 333-394.

Yeşilyurt, E. (2014, 2 Şubat). İmran Öktem Olayı. *Cumhuriyet gazetesi.* https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/ercan-yesilyurt/imran-oktem-olayi-36377. Erişim tarihi: 01.11.2021

Zırh, B. C. (2021). Gurbette ölüm. E. B. Aksoy ve A. M Büyükkarakaya (Ed.), *Danse macabre: ölüm ve ölüm uygulamaları* içinde (s: 21-58). İstanbul: Ege Yayınları.